

GERMANUS GYULA

A FÉLHOLD FAKÓ FÉNYÉBEN

ÚTIKALANDOK

TARTALOM

- I. Első keleti utam.
- II. Török világ 1903-ban.
- III. Az akasztófa árnyékában.
- IV. Utazás a múltba.
- V. Kisázsiai élmények.
- VI. A Vörös Félhold szolgálatában.
- VII. Konstantinápolytól Isztanbulig.
- VIII. Indiai éveim.
- IX. A delhi nagymecsetben.
- X. Az izzó nap tűzében.
- XI. Hajóút Budapesttől Alexandriáig.
- XII. A telihold ragyogásában.

1. ELSŐ KELETI UTAM

(Álom és valóság - Ifjúkori emlékek - A „Gartenlaube” - Egy boszniai találkozás - Vámbéry Árminnál - Ismerkedés Konstantinápolyal)

A reggeli napsugár aranyporral hintette be Konstantinápoly hét dombját, hét dombján épült ezernyi házát. Az Aranyszarvban horgonyzó hajók mély árnyékot vetettek a mozdulatlan tengervíz kéklő tükrére, amely felé a Gök-szu patakja sietett csobogva, hullámozva, hogy édesvizének friss csókját minél előbb adhassa a mélységes, végtelen tengernek.

A török negyed utcái már zajosak voltak, a város felébredt. Utcai árusok sajtós kiáltásaikkal kínálták portékáikat. A tejes hosszan elnyúló, rekedtes hangon kiabált; az illatos gyümölcszörpöt kínáló vándoritalos poharait csörgetve ajánlgatta az enyhítő *hósáft* a szomjas toroknak. A járdán heverő kutya ugatással jelezték, hogy ők is a város lakói. A nap fénysugarai, az enyhe levegő és a hangok csengése andalító hangulatba forrtak egybe, amely csak a török Kelet régi világában fakadt életre.

Reggeli álmomból ez a hangulat ébresztett fel, hogy az alvás álmából a valóság álomszerű világába keljek át, amely gyakran gazdagabb, színesebb és sejtelmesebb volt, mint az álmok elképzelése. A jelen összeolvadt a múlttal, a távolságok egybeforrtak, mintha gyermekkorom emlékei és ifjúságom évei szakadatlan láncot alkottak volna. A konstantinápolyi Szirkedsi negyed egyik szűk utcájában, a Nalbend Szokaghi (Patkolókovács sikátora) főleg örmények és görögök lakta részében egy farácsos erkélyű szegényes ház kicsi szobájában ébredtem fel. Az erkély rácsain át, a közeli házak teteje fölött a távolba, az Aranyszarv túlsó partjára láthattam. A Galata torony erdőszerű épülete messze kimagaslott a háztömbök szürkése fölé, gögösen emelkedve a kék ég felhőtlen azúrába. Ha jobban kihajoltam, az európai Péra negyed modern középületei is szemem sugarába tolakodtak, és a Boszporus zöld kertjei és palotái is feltűntek, varázslatos szépségükkel ringatva képzeletemet a titokzatosság mesevilágába. Milyen más ez a világ, mint a mi Alföldünk végeláthatatlan rónasága vagy a szepesi hegyek zord sziklatömbjei, és mégis bennem mind egy összhangban élnek, lüktetnek és kíváncsi szemem fürkésző tekintetével egységes képpé fejlődnek. „Az élet álom, amelyből a felébredés a halál” - tanítja Kelet bölcsessége. Az én életem szakadatlan álom, az egyik világból a másikba, és mindig boldogan hajtottam meg fejemet az álmok varázsa előtt, félve a kíméletlen valóságtól.

Talán álmodva jöttem a világra és gyermekkoromban mohón hallgattam dajkám meséit a „bosnyák” boszorkányokról, akik abban különböznek a többi boszorkánytól, hogy vállakon gyertyák égnek. Álmodozva néztem a nagyvilágba és magam is szövögettem meséket rejtelmekről, erdők mélyén tanyázó favágókról, akik fivéreim és néha-néha ellátogatnak hozzám, hogy kerges tenyerükkel megsimogassák sápadt arcomat. Az erdő titokzatos zúgása, az emberi szem elől elrejtőző kakukk csattogása ellenállhatatlanul vonzott, és bebarangoltam a budakeszi erdő minden zegzugát, kifürkésztam vadászcsapásait, leszálltam a „Schlucht” meredek szurdokába, hogy keressem az újat, a rendkívülit, az érdekeset, a veszélyt. Ez utóbbinak gyermekkoromban csak egyszer kerültem a szomszédságába. Elbarangolva az erdő mélyében, rám esteledett és eltévesztettem az utat. A sötétség az erdőben félelmetes. Remegve egy padra kuporodtam, ijedezve az éjszaka prédájuk után kúsó állatoktól. Hajnal felé elnyomott az álom. Háborzongató emlék volt, de izgatta képzeletemet, és öntudat alatt első kísérletem volt, hogy a sötétséggel megismerkedjem és kivezető utat találjak belőle.

...Egy halvány fényképről ábrándos szemű fiú néz felém. A kisfiún matrógalléros kabát van, amelynek nyakbetétjére félholdat és csillagot hímeztek. Babonás emberek jóslatot vélhetnek benne, én pusztá véletlennek tartom, mert rövidnadrágos fiú koromban még semmi kapcsolatom sem volt Kelettel.

Ahogy teltek az évek, és a középiskola padjain magamba szívtam az irodalom és történelem adatait, elmém tágult, de jó tanuló nem voltam. Gyakrabban mint igen, nem készültem az órákra és különösen a matematika és az ábrázoló mértan, de még különösebben a vegy- és ásványtan voltak azok a tantárgyak, amelyek nem érdekelték. Délutánonként hegedültem, zenetörténetet olvastam, naplót vezettem kis életemről és lombfűrészt kalitkákat, kereteket ácsoltam össze. Egy tavaszi délután szörnyen unatkoztam, és ezért elővettem történelmi tankönyvünket, hogy a másnapi leckét elolvassam. Mohamed fellépése és tanának hirdetése volt a tárgy. Valahogyan rendes szokásomtól eltérően feszült figyelemmel olvastam és minden sorát megjegyeztem. Az a tény, hogy egy szegény tevehajcsár kereskedő népének tanítómesetérévé, vezérévé emelkedhet, megragadta képzeletemet. Ettől fogva szorgalmasan tanultam a történelmet és segédtudományát, a hadászatot, hiszen iskolai tankönyveink olyanok voltak, mint a telefonkönyv: nevek és számok világítottak felénk, de a részeknek összefüggése nélkül. Királyok és hadvezérek, csaták, háborúk, békekötések sorozata jelentette a diák képzeletében a történelmet.

Elvont álmodozásból mintegy felocsúdva, a tevékenység ösztöke hajtott újabb megismerésre. Az önképzőkörben előadást tartottam. Előbb Berlioz újszerű hangszerelése ösztönzött írásra, azután az ókori népek zenéjéről beszéltem diáktársaimnak, akik között volt néhány zenekedvelő, és elismeréssel fogadták igyekezetemet. Ahogy olvasmányaim tere tágult, a gondolkodás eszközei keltették fel kíváncsiságomat. Fáradtságos igyekezettel vettem magamat német nyelvű bölcséleti művek olvasására és vájtam utat a nehéz, legtöbbször érthetetlen szövegek sűrűjében. Gyakran megtorpanva, aggodalommal telve tettem le a könyveket. Vajon az én gyenge elmém valaha is képes lesz a nagy emberek bölcsességét felfogni? Félelmemet mások jóindulatú biztatásával próbáltam eloszlatni úgy, hogy diáktársaim előtt az önképzőkörben bölcséleti előadást tartottam a háború és béke összeütközéséről. Ez nem hadtörténeti tanulmány volt, hanem az emberi természet és a szellemi mozgalmak küzdelmét tárgyalta. A fejlődés igazságában bízva, azt a véleményt fejtettem ki, hogy évszázadok múltán nem a nyers erő és érvényesülési akarat, hanem az értelem fog diadalra jutni és megszünteti az eredménytelen háborúkat. Hadtörténelmi olvasmányaim sem maradtak azonban kihatás nélkül. Az érettségi évében az önképzőköri szépirodalmi pályadíjra beadtam „A tűzérhadnagy” című kis regényemet, amelynek megírására Puskin gyönyörű „A kapitány lánya” című műve indított, és amely Strassburg 1870. évi ostromát írja le romantikus szerelmi történet keretében. Mily nagy volt örömöm, amikor a tanári döntés húsz aranykoronával jutalmazta művem.

Emlékeim ködfátyolán át egy másik kép tűnik fel előttem. Kényelmes karosszékekben a „Gartenlaube” folyóirat egyik kötetébe elmerültem, mohón olvastam. Váratlanul egy fametszet ragadta meg figyelmemet. Lapos tetejű házakat ábrázolt a kép, amelyek közül csak imitt-amott emelkedett ki egy-egy félgömb alakú kupola. A sötét égbolton félhold világított és hosszúra nyújtotta a háztetők guggoló alakok árnyékát. Nem tudtam tovább lapozni. A kép körvonalai megragadtak és megrögzítették tekintetemet. Más volt, mint a lírai hangulatú német tájképek. Nem voltak benne részletek és átmeneti árnyékolások. Csak világosság és sötétség, egy pozitív és egy negatív elem merev összecsapása zúdította felém varázsát. Tele volt titokzatossággal, amelyre hiába kerestem magyarázatot a kép elmosódó részleteiben. Keleti tájat mutatott, valahol Arábiában, s a háztetők mesemondó szórakoztatta hallgatóit vadregényes történetekkel. A meg nem alkuvó fekete és fehér tónus olyan kiemelkedő módon keltette

életre a kép tárgyát, hogy hallani véltem a mesemondó hangját. Ez a hangulat ettől fogva rabul ejtett.

Elkezdttem törökül tanulni. Diákos tudatlanságomban minden keletit töröknek hittem. Különben is ez a nyelv állt legközelebb hozzánk, magyarokhoz. Engem nem vonzott a nyelvészet, én a keleti lelket kerestem, ahogy az irodalomban megnyilvánul. Érteni akartam a török-mohamedán költők gondolatait eredeti alakjukban. A török irodalmi nyelv azonban csak kisszámú török elemet foglal magában. A prózai és tudományos irodalom túlnyomó részben arab és perzsa szókincsből táplálkozik. Ezekkel a nyelvekkel is meg kellene ismerkednem. Az elém tornyosuló akadályok kissé visszariasztottak. Az arab írásjelek bonyolult szerkezete is intelemként meredt felém. Mégsem riadtam vissza. Merész elhatározással nekilendültem. Két hét leforgása után könnyebb szövegeket eredeti arab-török írásban is megtanultam olvasni.

Közeledett a nyár, és érettségi vizsgám sikeres letétele után - kevés pénzzel zsebemben és atyám biztató szavával lelkemben - elindultam első keleti utamra, Boszniába. Akkoriban, 1902-ben Bosznia és Hercegovina osztrák-magyar megszállás alatt élvezte a nyugati civilizáció áldásait. Magyar katonák vágta utat Bosznia erdőségein keresztül, a még teljesen keleti jellegű városokban katonai igazgatás alatt álló szállodák nyújtottak pihenést az utazóknak.

Banyaluka, ez a hegyek ölében fekvő városka volt első keleti állomásom. A férfi lakosság buggyosan bő nadrágot hordott, amelyet széles övfűző szorított össze. Mindegyiknek fején fez volt, a török uralom maradványa. Utcái nyílt kávéházakban pergették az idő kerekét. Asszonyt alig láttam, azok otthon dolgoztak férjük számára. Az a kevés, aki kimerészkedett az utcára, tetőtől talpig bő lepelbe volt burkolva, csak szeme táján látszott két keskeny nyílás, azon át szemlélte a külvilágot.

Banyalukától néhány kilométernyire az erdőség kellős közepén feküdt az akkori monarchia egyetlen trappista kolostora. Égtem a vágytól, hogy ezt az érdekes és országunkban egyetlen szerzetesrendet meglátogassam. Néhány, az utazás alatt szerzett ismerőssel kocsit fogadtam, és kirándultunk az erdőségbe. A perjel barátságosan fogadott és bevezetett a templomba, majd megmutatta a sajtgyárat és kívülről a szerzetesek lakhelyét. Azután meg is vendégtelt az ízletes sajttal, amelynek híre az egyetlen, amiről ezt a szerzetesrendet ismerik széles e világon. Amíg a templomban időztünk, a perjel feltűnően szófukar volt és szerzetestársait csak néma fejbiccentéssel üdvözölte. De amikor az ebédlőben elénk tálalta a sajtot, nemcsak beszélni kezdett, hanem jóízűen fel is kacagott, ha valami illetlen kérdést intéztünk hozzá. Kérésünkre elmondta a szerzet történetét. Nem is nagyon régi a rend, a cisztercita rendből vált ki a XVII. században. Ekkor egy Dominique Armand Jean le Bouthillier de Rancé nevű gazdag és kicsapongó nemes megunva világi örömeiben töltött életét, visszavonult a La Trappe-i kolostorba, szigorú önmegtartóztatást kényszerítve magára. A La Trappe-i cisztercita kolostorban eléggé világias hangulat uralkodott, és de Rancénak minden rábeszélő tehetségét latba kellett vetnie, hogy szerzetestársait rávegye az istenes életmódra. Egyesek, akik megcsömöröltek a világ hívságától, csatlakoztak hozzá és új szellemet honosítottak meg a kolostorban. Teljes némaságot fogadtak és nehéz munkába fojtották feltörni akaró testi vágyaikat.

Erdőt irtottak, földet műveltek és lemondtak minden élvezetről: nem ittak bort, nem ettek húst, sem halat, sem tojást, sőt még zöldségből és kenyérből álló ételeiket sem tették ízletesebbé fűszerekkel. Ez a szigorú életmód ellenhatása volt a XVII. század pajzán életének, tobzódásainak, és mind többen kerestek megnyugvást s lelki vigaszt a kolostorban, amely csakhamar kiterjesztette térítési munkáját Franciaország területén kívül is. Angliában, Írországból, Németországból, sőt még a távoli Kínában is keletkeztek trappista monostorok. Az idők folyamán a túl szigorú rendszabályok enyhültek, és a néma szerzetesek sört kezdtek

gyártani. Az erdő kitermelt fájából bútort gyártottak, textilszövészetet alapítottak és megtanították a népet egy magasabb anyagi civilizáció áldásaira, anélkül, hogy eredeti elvüket feladták volna.

Banyalukából kocsin utaztam tovább újdonsült ismerőseimmel. A kocsi amolyan régimódi hintó volt, apró hegyi lovakkal, amelyek fürgén szedték lábaikat a Vrbász folyó völgyébe vágó úton. Vadregényes erdőkkel borított hegyek között kanyargott az út. Mellette a Vrbász folyó hömpölygött, néha sima mederben, néha kavicsok között, majd haragosan megtorpant és felpúposodott, hogy az útjában álló sziklákon átvergődjék, majd pedig ádáz cselvetéssel nekilendült a hegy gyomrának és eltűnt a mélyben. Szem elől vesztettük, erőteljes csobogását felváltotta a csend, amit csak néha szakított meg egy-egy felrebbenő madár sikolya. A lovak patáinak dobogása és a kocsi zörgése maradt egyetlen kísérő társunk az erdő rengetegében, amelynek sudaras fáin keresztül egy-egy várrom kandikált ki a kékellő ég tükrében. De a Vrbász nem volt teljesen hűtlen hozzánk. Néhány óra múltán egy kanyarban a hegy oldalán kibújt üregéből, diadalmas zúgással utat tört magának. Joggal nevezték kecskeméti bakáink az okkupációs hadjárat alatt, 1879-ben Boszniát a görbe hegyek országának.

Tíz órai kocsizás után, eléggé elfáradva értem Jajcába. Az estéli szürkületben úgy tűnt fel előttem, mint valami mesebeli, kacsalábon forgó várkastély. Vastag fallal volt körülvéve, és kapui előtt marcona örök álltak. Akkoriban kevés idegen kereste fel ezt a várost, és az örök mogorván néztek ránk. A szállodában sietve megvacsoráztam, és míg társaim aludni mentek, én kimerészkedtem az utcára. Ekkor már teljesen beesteledett, és az utcákat gyéren világította meg egy-egy árva petróleumlámpa. A házak jó része vályogból épült, de a rácsos erkélyek némi díszet kölcsönöztek nekik. Ember alig járt az utcán, és a házakból kiszivárgó hangok elárulták, hogy már csak otthon illik ilyenkor tartózkodni. Sejtelmes volt ez a magány és csend, és én bátortalanul, kissé szívdobogva mentem tovább. Egy kis téren az egyik ház földszintjéről erősebb fény sugárzott ki. Kapuján át jöttek-mentek az emberek. Kávéház volt. Két nagy petróleumlámpa lógott le a mennyezetről, és a fal mentén lócákon ültek a vendégek, kávé szűrészelve. Mind bosnyák volt és férfi. Fejükön fez vagy turbán, övükben pisztoly és handzsár, és ahogy egyesek keleti szokás szerint lábukat maguk alá húzva guggoltak a lócákon, úgy hatottak, mint az ugrásra készülő fenevadak.

Remegve léptem be a kávéházba és a vendégektől tisztes távolságban leültem a lócára. A kávéfőző elem állt és szerbül szólt hozzám. Ebből csak azt értettem, hogy kávé kínált, és én fejbiccentéssel feleltem. A vendégek felém meresztették szemüket. Nem mertem rájuk nézni, de úgy éreztem, hogy egynémely övéhez nyúl és igazít rajta valamit. Mások torkukat reszelték és összesúgtak. A kávé elem tette a csészét; remegő kézzel próbáltam ajkamhoz emelni. Túl forró volt. Egyáltalán, a cigarettafüsttel telített egész helyiség mint katlan ontotta rám hevét. Eszembe ötlött a történelem: a mohamedánok gyaurnak, hitetlen kutyának nevezték a magyarokat és évszázadokon át ölték, gyilkolták őket Allah nevében, a próféta üdvére. Most itt ülök, mint egyetlen gyaurn a felfegyverzett mohamedánok előtt, akik messze idegenben, Jajca sikátorában sötét éjszakában megbosszulják rajtam azt a sérelmet, amit politikusaink elkövettek rajtuk. Homlokomat kiverte az izzadság: innen most nem lehet kifutni! Hová? Utánam lönek, handzsárjukat belém döfik - de ha itt maradok, akkor sincs menekülés. Az egyik hórihorgas, idősebb, kajlabajuszú bosnyák most felkelt helyéről és felém jött. Lassan lépdelt, mintha orvul akarna rám támadni. Lehajtottam fejemet és vártam a végítéletet. Ekkor szelíd hangon megszólított:

- *Szalám aleykum!* (Üdv veled!) - és én halálfélelmemben dadogva ismételtam a jól ismert mohamedán köszöntést. Erre mellém ült és kezét nyújtotta, amit remegve elfogadtam. Most kissé felbátorodtam, hiszen arra ocsúdтам fel, hogy még nem kaszaboltak le, és akadozva törökül szóltam hozzá:

- *Sziz türkcse bilirmisziniz?* (Tud ön törökül?)

Ez a mondat, mintha varázsige lett volna, felderült szomszédom arca, és társai hangos *masallah* (mit nem akar isten) kiáltással adtak kifejezést csodálkozásuknak és tetszésüknek.

Felugráltak ülőhelyükről és körém telepedtek. Mindegyik megrázta kezemet, édességet rakattak elém, cigarettát sodortak nekem és rám bízтák, hogy nyálammal ragasszam meg, majd hangos terepere következett törökül. Eleinte nehezen értettem és akadozva válaszoltam, de a társalgás tárgya olyan szűk volt, hogy meglevő szókincsem kisegített.

Ez volt első találkozásom mohamedánokkal. Nem támadtak rám, nem öltek meg, sőt baráti kézszorítás kíséretében megvendégeltek, és késő éjjelre járt már az idő, amikor az egész társaság a szállodáig kísért, mintha testőreimmé váltak volna, hogy életük árán is megvédjenek minden támadás ellen. Felejthetetlen emlék, amely oly mély benyomást hagyott bennem, hogy életem végéig elkísér.

Hazatérve boszniai és hercegovinai kirándulásomról, beiratkoztam az egyetemre. Elhatároztam, hogy tanár leszek, mert ezen a pályán leginkább képezhetem ki magamat további tanulásra. A latin nyelvet és a történelmi szakot választottam, mert török nyelvi tudásommal, ha majd tökéletessé válik, a magyar történelem török hódoltsági korszakához adalékokat szolgáltathatok a török forrásokból. Az egyetem török tanára, a világhírű Vámbéry Ármin ekkor hetven éves volt és nem szívesen foglalkozott a diákokkal, akik inkább autogramjáért vették fel tárgyát, semmint hogy komolyan tanuljanak. Nem is járt be az egyetemre, hanem lakásán kellett felkeresnie annak, aki elég bátor volt ahhoz, hogy szeme elé kerüljön az akkori Anglia keleti tanácsadójának.

- Minek tanul maga keleti nyelveket? - szokta ezeknek a vakmerő vállalkozóknak mondani. - Lehet maga becsületes ember anélkül, hogy egy kukkot tudna törökül. Sőt! indexét aláírom, hiszen úgyis csak az a szándéka, de engem ne zavarjon!

Én is ezt a választ kaptam tőle, és forgott körülöttem a szoba. Nem vettem észre a falon elterülő gazdag könyvtárt, csak az alacsony termetű, magas homlokú, bicegő tudóst láttam, akit tudásszomja elvitt Timurlenk sírjához, az ismeretlen közép-ázsiai puszták vad, faragatlan nomádjai közé, s aki dervisruhája alatt egy magyar hős szívét hordta. Dadogva jelentettem be, hogy magamtól megtanultam törökül, de megakadtam a perzsa nyelvénél, pedig most már arabul is kellene tudnom. Apró, villogó szemével szúrósan nézett rám, aztán sántikálva íróasztalához ment, felvett egy török könyvet és elém tette:

- Olvassa!

Remegő hangon, de mindinkább nekibátorodva olvastam és fordítottam egy bekezdést a konstantinápolyi Hamidie kórház évi jelentéséből. Ez volt első vizsgám Vámbéry Ármin előtt.

- Jól van, öcsém - szólt barátságos hangon. - Adja ide az indexét, és csak reggel jöjjön hozzám, ne délután, amikor óráim hirdetve vannak, mert én akkor a Nemzeti Kaszinó könyvtárában vagyok. Itt van Szádi Gulisztánja, ezt olvassa el, ebből jól megtanul perzsául, s ha valamit nem ért, majd megmagyarázom.

Ezzel kezét szorított velem, a legboldogabb, de még mindig tanácstalan diákkal, akinek most előbb gyorsan angolul kellett megtanulnia, hogy a Gulisztán perzsa-angol szótárát használhassa.

Vámbéry egyénisége lenyűgöző volt. Nem könyvekből összeszedett, gyakran elavult adatok szürke anyagát hirdette a katedráról, hanem a saját törekeny teste fáradságos munkájával szerzett, izzó lelkén átszűrődő élő tudást csepegtette tanítványai szívébe. Mert nála a tudás szívügy volt, meggyőződés, harci eszköz, átélés és ihlet. Gondolatban most ismét, mint annyi-szor életében, hálával és tisztelettel hajtom meg fejemet az ő emberi nagysága előtt. Lehetek tévedései a részletekben, de tudományos meglátását a magyar őstörténelemben, ma, jóval halála után, a más és tökéletesebb eszközökkel dolgozó utódok - gyakran be nem vallottan - igazolták.

Kunos Ignác volt másik török nyelvi tanárom. Göndörhajú, középtermetű, aranykeretes pápaszemet viselő csendes ember volt. Rövidlátása miatt mindig felemelte szemüvegét, ha szöveget kellett olvasnia, és úgy szántotta végig a sorokat. Kisázsiai útjain összegyűjtötte a török nép meséit, tréfáit, dalait, színjátékait és lankadatlan szorgalommal tárta az európai orientalisták elé. Nyugaton számos kiváló arabista, iránistá és turkológus élt és működött, de a magyar Kunos Ignác volt az első, aki észrevette a török *népet*, s annak - az irodalmi nyelv bombasztjától meg nem fertőzött - nemzeti irodalmát és nyelvét tette tanulmány tárgyává. Ma, Musztafa Kemál Ata Türk reformjai nyomán a törökség a nép nyelvét vitte diadalra, és Kunos halála után az ő kezdeményezését tanulmányozzák és adják ki.

Kunos Ignác, a keleti kereskedelmi iskola igazgatója diákjaival évente lerándult Konstantinápolyba. Ilyen alkalommal engem is magával vitt. Az ő biztatására lenn is maradtam. Már ekkor egy másik tanítványa, M. Gy. Konstantinápolyban lakott. Jól ismertem. Későbbben kezdett törökül tanulni, mint én, és szegénysége miatt nem sokáig élhetett fenn Pesten. Falujába vonult vissza és ott tanulatott. Én küldtem le a török szövegeket a szószedettel együtt, és ezeken gyakorolta szemét és eszét, így némi tekintetben tanítója voltam. Nem sokáig bírta a falusi magányt. Valahogyan kis pénzt szerzett és elhatározta, lemegy Törökországba, hogy a helyszínen ismerje meg a török nyelvet és annak népét.

Annak idején Pesten egy napig nálam lakott, azután egy őszi estén a dunai hajóállomásról elindult a bizonytalanságba, a messze idegenbe, egyetlen rend öltönyben, küszködni, tanulni, szolgálni azt a szent ügyet, amit tudománynak neveznek. A Síp utcában egy kis boltban szalámit, töpörtyűt, kenyeret és szilvát vettem neki útravalóul. Ebben a kis batyuban volt minden készlete, de szívében bátorság, lelkében remény honolt. Így indulhatott el egykor Körösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin és sok más hős.

Most, hogy a Keleti Akadémia révén én is lejutottam Konstantinápolyba, ő szerzett nekem lakást, egészen közel az ő tanyájához. Már elég folyékonyan beszélt törökül, mindig török társaságba járt, fezt hordott és hosszú, rőt szakállt eresztett. Kopott ruhája ellenére előkelő töröknek festett. Még nevét is törökösítette és Fuád Emin Eddinre változtatta, ami magyarul: a Vallás Hűségese Szíve. Nekem is jutott egy török név. Keleti tanulmányaim során több cikket írtam pesti napilapokba, de féltem saját nevemmel megjelentetni, és a Nedsib Fikri álnevet írtam alájuk. Ez egy török író neve volt, és magyarul azt jelentené, hogy „Nemes Gondolkodó”. A rég elhunyt török eredeti bizony nem álmodhatta sírjában, hogy neve alatt magyar cikkek jelennek meg Budapesten.

Új otthonom kicsi szoba volt egy örmény család házában. A család tizenkét éves leánya, Szofi takarított rám, étkezni pedig a Szirkedsi negyed főutcájában, a Tramway-Joluban fekvő kifőzdébe jártam. Ezek a török kifőzdék nyílt helyiségek, amelyek bejáratánál állnak a tűzhely fölött a kondérok, katlanok, és állandóan fő bennük a bab, a bamia és a számtalan többi főzelék. Juhhús darabokat aprítanak beléjük, hús és zöldség egymás ízét gazdagítva hozza létre a török konyha remekműveit. Oldalt, állandóan forgó függőleges nyárson sül nyitott lángon egy egész juh, amelyből a vendéglős hozzáértő kézzel nyese le megpirult darabokat a vendégeknek.

Ennek a Tramway Jolu-i kifőzdének gazdája Karamanli Ahmed nevű, testes, himlőhelyes arcú, örökké mosolygó török volt. A vendégek többnyire kisiparosok és munkások voltak. Délre befejezték munkájukat és ebédelni mentek. A kifőzde végén, külön helyiségben állt a mosdó, ahol minden vendég mohamedán szokás szerint hangos krákogás, orrfújás kíséretében kezet, arcot mosott, azután saját törülközőjével vállán leült a vendéglő márványsztalához. Kést, villát nem használt más, csak én. A törökök gyermekkorukban megtanulták, hogyan lehet a tiszta jobbkézszel enni. Igaz, hogy csámcsogva esznek, de azt mondják, így jobban lehet az étel ízét élvezni. Én bizony csámcsogással nem tudtam az ételt jobban élvezni, sem a levest kenyérrel vagy rizzsel kimerni, sem a juhhúst vagy a gulyást ügyesen kézzel enni. A zsíros lé lecsurgott tenyeremre, ruhámra. Alaposan visszafejlődünk. Bonfini azt írja Mátyás királyról, hogy csodálatos módon tudott kézzel enni. De ez régen volt.

Fiatal voltam és jó étvággal ettem. Török társaim jóindulattal ajánlgatták a különféle sülteket és magyar voltom folytán *kardasnak*, testvérnek tekintettek. Hajdanában ez a vitéz nép alaposan végigvágott rajtunk, és ha néha-néha együtt is borozott némely török a magyarral, avagy egy nő miatt a lovagiasság szabályai szerint párbajt vívott is, általában nem mondhatni, hogy testvéri szeretettel hódítottak és uralkodtak volna Magyarországon. De a magyar szabadságharcosok, Thököly, Rákóczi és Kossuth társai Törökországban találtak menedéket; a török és a magyar nép rokonszenve új erőre gyulladt, amikor a cári önkény indított háborút a törökök ellen 1877-ben. Azóta a magyar „kardas” lett, és a törökök sokkal jobban szeretnek minket szegényeket, mint a gazdag franciát vagy angolt.

Mivel mindennap a kifőzdében ettem, Ahmed barátom azt ajánlotta, hogy fizessek a hónap végén, majd ő pontosan felír mindent. Erre a felszólításra vígan fogyasztottam az ízletes ételt. De amikor letelt a hónap, és Ahmed egy méternyi hosszú papírlappal eléim állt, elhűlt bennem a vér. Minden ebéd és vacsora katonás sorban ott meredt rám Ahmed arab számjegyeinek jelében. Míg Ahmed összeadta a végnélküli oszlopot, hideg verejték futott végig a hátamon: hogyan fogom ezt a csillagászati összeget kifizetni?

Ahmed kedves mosoly kíséretében jelentette ki a végösszeget: két font és tizenöt piaszter. Fellélegzettem. Nem volt éppen kevés, hiszen magyar pénzben vagy negyvenöt koronát tett ki, de ki tudtam fizetni. Attól fogva már nem ettem olyan sokat és leszállítottam a barátok megvendéglését zsebem mértékére.

II. TÖRÖK VILÁG 1903-BAN

*(Egy könyvesbolt titka - Irodalmi levelezés a szép ismeretlennel -
Galatai éjszakák - Tengerészkaland - Hétköznapi bölcsességek -
Utazás taxi-lovon - Aski efendi különös színháza)*

1903-ban teljes erejében tombolt az Abdul Hamid-i önkényuralom. Az egyetemen szünetelt a bölcsészeti kar, és kénytelen voltam a jogi karra beiratkozni, amelyen az állam számára neveltek hű hivatalnokokat. Diáktársaimmal hamar megbarátkoztam, örültek, hogy európai kollégától sok mindent hallhatnak, amiről csak suttogva szoktak beszélni, és ami úgy hangzott, mintha egy túlvilági paradicsom eseményei lennének. Törökországot senki el nem hagyhatta engedély nélkül. Rádió még nem volt, és a világ híreiről csak európaiak által titokban becsempészett hírlapok révén értesültek. Abdul Hamid szultán tanácsosai nagyon óvatosak voltak. A nemkívánatos tájékoztatást már a határon elvágták. Az utasoktól elszedték a Baedeker kalauzkönyvet is; szigorúan ügyeltek arra, hogy a török lapok csak fémjelzett híreket közöljenek. De igen sok hírlap jelent meg, és a kávéházakban ezrével ülő férfiak mohón olvasták őket. Minden számban legalább egyszer szerepelt a szultán neve, három sorba nyújtva dicsőséges jelzőit. Aki a sorok között tudott olvasni, suttogva közölte véleményét, de sohasem volt biztos abban, hogy nem a palota titkos kémjének fülébe adta-e be a Nagyúr elleni kifogásait. Az egyetem diákjainak érdeklődése az európai alkotmányos rendszerek iránt, veszedelmes játék lehetett. Egyik barátom jóindulatúlag figyelmeztetett: *padisah szájeszinde hepimiz dsaszúszuz* (a padisah árnyékában mindnyájan kémek vagyunk).

A kapitulációknak nevezett államszerződések a törökökre nézve igen sérelmes kikötéseket tartalmaztak: Az európai idegenek ki voltak véve a török igazságszolgáltatás alól, nem fizettek adót keresetük után, lakásuk területenkívüliséget élvezett és esetleges letartóztatásuk csak tettenérés esetén, az illető konzulátus tudtával volt eszközölhető. Európai hatalmak külön postahivatalokat tarthattak fenn. Szégyenletes és lealázó volt mindez a török népre, de a szultáni hadsereg megisméltódó vereségei arra kényszerítették a kormányt, hogy duzzogva bár, de eltűrje a belügyeibe való durva beavatkozást. Mert az európai hatalmak kapzsi kizsákmányolási vágytól hajtva vért csapoltak a török birodalom századokon át gennyesedő sebeiből. Minden keresztény nemzetiség - bulgár, görög, szerb, libanoni - európai védnökre talált, aki leste az alkalmat, hogy mikor kapcsolhat le a maga számára egy darabot Törökország testéről.

Mohamedán és keresztény, albán, kurd, cserkesz, arab, druz, török, görög, örmény, szerb, bulgár, kucovallah, a barlanglakótól a filozófusig minden vallási, nemzetiségi, társadalmi árnyalat képviselve volt ebben a népegyvelegben. Csak egy külső lökés kellett, hogy darabokra hulljon szét. Abdul Hamid ezeket a darabokat úgy akarta összekovácsolni, hogy az egyiket a másikkal fenyítette meg. Az örményeket a kurdok által mészároltatta le, a maronita keresztényeket a drúzokkal irtatta, a szerbek ellen a macedón bulgárokat uszította, a görögöket az albánokkal félemlítette meg. A legjobban irtózott az alkotmányos demokráciát hirdető és követelő ifjútörököktől. Ezeket, ha előkelő emberek voltak, külföldre küldte nagykövetnek, abban a hitben, hogy Londonban, Madridban. Párizsban nem árthatnak neki. A szerényebbeket Timbuktuba száműzte, a Szaharába, amely akkor névleg még a szultán jogara alá tartozott; a többit, ha elfogták, zsákba varrva a Boszporusz hullámaiba dobatta.

Maga Abdul Hamid szultán halálos félelemben élt a Jildiz Kiosk palotában, távol a Boszporuszban épült gyönyörű palotáktól, mert félt a tengerészeketől, akik elődjét, Abdul Azizt letaszították trónjáról és megölték. Ezért a hadiflottát is tétlenségre kárhóztatta. Minden nap elolvasta a számtalan kém jelentését. Éjjel, amikor egész Konstantinápolyra csend és sötétség borult, egy spanyolfal mögül egyik meghitt híve a francia forradalom véres történetét olvasta fel neki.

Konstantinápoly török negyedeinek egyik legszebb, a magas Portához vezető útján, a Bab-i-Ali dsaddeszin a könyvkereskedők boltjai sorakoztak. Legtöbbjük élelmes örmény volt, aki ügyesen ki tudta használni a feltörő, a hazafiasságot a sorok közé csempésző török írók lelkesedését és olcsó pénzen megvásárolta a kézírataikat. Egy ilyen örmény könyvkereskedőkiadóhoz egyetemi barátaim vezettek be. Karabet volt igazi neve, de bizalmasan csak Garbisznak szólították. Ennek a könyvkereskedésnek volt egy hátsó raktárszobája, ahová irodalmárok, írók, olvasók, tereferélők, úri naplopók és forradalmárok jártak, akárcsak a kávéházakba. Minden török üzlet kapcsolatban állt egy kávéméréssel, és minden vevőnek, még ha nem is vásárolt semmit, legalább egy csésze kávé meg kellett innia. Ebbe a sokfajta, de egyivású gyülekezetbe néha egy-egy kém is besurrant, de rendszeren azzal tették ártalmatlanná, hogy veszedelmes kijelentéseit a fejére olvasták.

Naponta eljártam Garbisz efendi boltjába, összevásároltam a török irodalom műveit; ha ponyvának találtam valamelyiket, kicseréltem; Garbisz efendivel folytatott éles irodalmi vitáimban gyakoroltam nyelvi tudásomat. Ebben a könyvkereskedésben ismerkedtem meg egy nyurga, kreolbőrű fiatalemberrel, aki verseket írogatott és politizált. Mahmud Fajiz volt a neve. Bagdadban született, ahol apja kerületi kormányzó volt. Apja halála után felköltözött családjá Konstantinápolyba, és mivel vagyonosak voltak, a fiú nem üzött semmi foglalkozást. Valószínűleg egyetlen fiú volt a családban, esetleges nővéreiről sohasem esett szó, bármilyen bizalmas viszonyba kerültünk is egymással. Gyermekkorát Bagdadban töltötte és kitűnően beszélt arabul is. Ezért végleg szívembe zártam. Nemcsak a könyvesbolt hátsó szobájában találkoztunk, hanem eljött lakásomra is; s ott bevallotta, hogy ifjú-török és életre-halálra el van tökélve az Abdul Hamid-i rendszer megbuktatására. Én a magyar szabadságharcról meséltem neki, büszkén emlegetve, hogy mindkét nagybátyám 1849-ben közhonvéd volt, dicsértem az országgyűlés ellenzéki pártjának szónokait, akik Kossuth és Petőfi szellemét tartják ébren nemzetünkben. Politikai meggyőződésünk szorosra fonta barátságunkat. Már nem volt titok közöttünk, annyira, hogy elárulta, kik a kémgyanúsak barátaink között.

A külföldre menekült ifjú-törökök Svájcban és Franciaországban lapot alapítottak, ezekben bátorították otthon maradt társaikat, hogy közeledik a felszabadulás órája. Egyiptomban Ahmed Szájib történeti röpiratokat adott ki, amelyek a szultán zsarnoki uralmát ostorozták és útmutatást nyújtottak a jövőre. Egyik ilyen röpiratot már Budapesten olvastam, akkor még szótár segítségével küzdve a nehezebb mondatokkal. Ennek címe *Rehnumái Inkiláb* (Útmutató a forradalomban) volt. Le is fordítottam és naplómbe beírtam. Párizsban Ahmed Riza hetilapot adott ki, amelynek címe *Sura-i-Ümmet* (Nemzeti Tanács) volt, és a Korán egyik sorára hivatkozva parlamentáris kormányzatot követelt. Egyik-másik hetilap, a *Mesveret* (Tanács) és több kisebb-nagyobb hasonló szellemű röpirat állandóan érkezett Vámbéry Ármin címére Pesten, számos könyv tiszteletpéldányával. Ami nem érdekelte a Mestert, azt egy fürdőkádba dobta az én számomra, és én ebből halásztam ki a nekem tetsző lapokat, könyveket. Vámbéry akaratán kívül ily módon avatott be az ifjú-törökök irodalmába. Ez az irodalom forradalmi volt, és nekem, tizenhét éves ifjúnak természetesen szerfelett tetszett. Lelkesedtem érte. Ahogy nyelvi nehézségeimet fokozatosan legyőztem, szinte hivatásomnak

tartottam, hogy - ha már nem lehettem vörössipkás honvéd a magyar szabadságharcban - most török testvéreim felszabadításáért kell harcolnom.

A török művelt körök nyelve annyira telítve van arab és perzsa szavakkal, hogy a köznép egyáltalán nem érti. Így ketté vált az uralkodó osztály és a dolgozó nép, amelytől a tanulást is megtagadták. A mecsetiskolába tóduló paraszt származású fiatalok bemagolták a vallási tankönyvek arab szövegeit, fehér turbánt viselt, *szofta* (diák), később *hodzsa* (tanító úr) lett és megtagadta származását és osztályát. Az iszlámban nincsen hivatásos papság, a tanultak azonban vallásjogi tudásuk révén éppen olyan klerikális szellemet honosítottak meg Keleten mint némely katolikus szerv Nyugaton. Fiatalos lelkesedésben először a török nyelvet akartam megtisztítani az arab és perzsa elemektől, amelyek az iszlám vallása révén hatoltak be, hogy ezáltal az irodalom a tiszta török népnyelven szólaljon meg, a nép számára, a nép felszabadulása érdekében.

Konstantinápolyi hónapok szobámban folytattam ebbéli ábrándjaimat. De itt ezek az ábrándok lassanként testet öltöttek. Az osztrák postára meghozattam a párizsi ifjú-török lapokat, könyvecskéket, és Fájiz barátom szétosztotta elvtársai között, összeesküvő lettem, az ifjú-török mozgalom egyik titkos harcosa és összekötő kapocs a külföldi irodalmi központokkal. Veszedelemes játéknak látszott, de őszinte volt, mint az ifjúi hev, amely lelkesedésre és meggondolatlan tettekre sarkall.

Garbisz efendi könyvesboltjában érdekes kalandba keveredtem. Egy ízben, hogy vele török könyvekről beszélgettem, egy választékosan öltözött, karcsú török nő lépett be. Arcát sűrű fátyol takarta, de körvonalaikat sem láthattam, mert mindig háttal fordult felém. Alakja után ítélve fiatal lehetett. Hangja és beszéde elárulta, hogy előkelő, művelt család tagja. Én mozdulatait figyeltem, mert elbűvölt kecsességével és szavainak varázslatos csengésével. Néhány nappal később Garbisz efendi levelet adott át, amelyet az ismeretlen hölgy küldött nekem. Garbisz sem tudta kilétét, csak sejti, hogy egy pasának a leánya vagy a felesége. Irántam érdeklődött és ezért írta a levelet. Izgatottan bontottam ki és lázasan olvastam el tartalmát. Gyönyörű gyöngybetűkkel írt, irodalmi stílusban tartott mű volt. Arra kért, hogy levelezhessem velem Garbisz efendi közvetítésével, irodalmi, főleg francia, angol és német irodalmi kérdésekről. Kilétét nem árulta el, csak ezt a szót írta alá: Afife. Ez nagyon ritka név, és inkább arab származású hölgyek viselik. Azonnal válaszoltam neki, hosszasan ismertette kedvenc német és magyar költőim műveit. Hétről hétre váltottunk levelet, mindig Garbisz efendi kezén át. Hiába kutattuk címét, lakhelyét, nem tudtuk kifürkészni. De levelei lelki és szellemi üdülést hoztak számomra és féltékenyen őriztem meg őket, még barátaim előtt is elrejtve titkukat. Pedig nem voltak veszedelmesek. Csupa szellemi érdeklődés, vágyakozás művészeti alkotások megismerése után, személytelenül, halálosan izgatva képzeletemet. Én pedig késő estig petróleumlámpás fénye mellett olvastam a török könyveket, hogy láthatatlan, ismeretlen, bűbájos levelezőmnak ne váljak szégyenére. Hónapokig tartott ez az irodalmi levelesére, azután hirtelen megszakadt. Afife nem jött el többé Garbisz efendi boltjába, és sohasem hallottam róla többé. Szertefoszlott az álom, csak emléke maradt meg.

Fuád Emin Eddin barátommal esténként sétára mentem. Gyakran korholt, hogy egész nap könyvek között ülök és magolom a régi török nyelvemlékeket.

- Micsoda fiatalember vagy te - kiáltott rám. - Mint egy vénasszony, rothadó csontokon rágódsz. Gyere velem Galatába, ott van az élet, nem a poros könyvek között. - Egy évvel öregebb volt nálam, szakállt hordott, most már jobban beszélt törökül, mint én; nem maradtam tanítója, ő lépett fel mesteremnek. Engedelmeskedtem. Különben is szégyelltem félénkségemet.

Galata az Aranysszarv északi partján abban a hajlásban fekszik, amely a Boszporusz felé vezet. Pera dombjai alatt ereszkedik le a tenger partjáig. A nagy hidat csak éjjel nyitják ki, és a hajók jó része Galata előtt kénytelen horgonyozni. Galata a matrózélet központja. Ló vasút vezet végig fő útján, amelytől jobbra és balra az éjjeli élet minden mocsokja, lápvirága és múltó öröme tobzódik. Kocsmák földszintjén édes görög bort isznak, az emeleten táncolnak a párok, titkos lépcsőkön át lebujokba vezetik a bennfenteseket, ott kokainnal, ópiummal és más bódító szerekkel felejtetik el földi nyomorúságukat. A szűk utcákon véges-végig örömlányok nemzetközi raja rikácsolva hívogatja az arra barangoló férfiakat.

A földi szerelem lealázó pokla ez a negyed, ahol egymás karjába zuhan a leánykereskedelem áldozata és a pillanatnyi mámort kereső ifjú.

Fuád karomba kapaszkodva vonzolt végig a szűk sikátorokon. Megrendítő kép tárult elém: az emberiség sok megoldatlan nyomorúsága között talán a legszomorúbb ez a társadalmi betegség, a szexuális nyomor, férfinak, nőnek egyaránt. Hány emberbarát hiába küzdött a prostitúció eme fajtája ellen!

Magyar beszédünkre figyelmesek lettek a galatai magyar páriák és magyarul szölongattak. Szóba elegyedünk velük. Talán a szülőföld hangjának csengése is vonzott feléjük. Egy barna leány elmesélte, miként csalták le Pestről ebbe a mocsárba azzal az ígérettel, hogy táncterembe, színházba viszik. Szegény volt és örömet hajlott a csábításra. Későn ébredt a valóságra, nem tudott a hínárból szabadulni. Ahogy követtem meséjét, megdobbant a szívem. Szomszédságomban lakott ennek a lánynak a nagyanyja, aki árva unokáját szinte kenyéren és vízen nevelte. A lány gyerekkori játszótársam volt és sokat nevettem azon, hogy állandóan kedvelt ételét - ahogy rossz németiséggel mondta - a „Mogennudelt” (mákosmetélt) főzte neki özvegy nagyanyja. Most ebben a szívfacsaró környezetben láttam viszont. Emlékeinken könnyekre fakadt, és én is elsírtam magamat. A sors könyörtelen.

Fuád nevetett érzélgősségemen; elvonzolt egy csapszékbe, ott édes borral itatott. Minden elfogyasztott pohár után egy gyufaszálat tett az asztalra, mert ittas ember csak így ellenőrizheti mámorának mértékét. Ahogy csendesen szopogattuk a Számosz szigeti olajos bort, beszélgetésünket puskaropogás szakította félbe. Gyorsan fizettünk, és Fuád akaratom ellenére kicipelt az utcára. Addigra már teljes volt a felfordulás. Török rendőrség avatkozott bele a verekezésbe. Mi történt? - kérdeztük, de a folytatást már saját szemünkkel láttuk. Egy szomszédos kocsmából dobálták ki az ittas vendégeket, és vörös pomponnal díszített fehérsapkás francia matrózok ízzé-porrá zúzták a kocsmá berendezését. Az utca sarkába húzódtott pénzváltó ijedten szedte ki asztalkájából a valutákat és tömködtte zsebébe, hogy elillanjon a feldühödt tömeg elől.

Az alvilág sötét alakjai szétrebbentek.

- Mi történt? - kérdeztük egy közelünkben álló francia tengerész altisztól, aki - látván, hogy nem tartozunk a sikátor lakói közé - nyugodtan válaszolt:

- Monsieur n'ayez-pas peur (uram, ne féljen), tegnapelőtt két matróztársunkat ebben az odúban megölték, azok halálát jöttünk megbosszulni. Itt kő kövön nem fog maradni.

- Vive la France! - kiáltottuk teljesen értelmetlenül, de ez jólesett az elkecseregett tengerészeknek, és az altiszt most még barátságosabban szólt hozzánk:

- Győződjének meg igazunkról, jöjjenek el hajóinkra, ott a parancsnoknál be is számolhatnak arról, hogy ártatlant nem bántottunk. Csak jöjjenek el.

- Mi magyarok vagyunk - feleltük -, nem törökök.

Mire a francia egészen fellelkessedett és viszonzásul udvariasan elkiáltotta magát:

- Vive la Hongrie!

Két francia matróz vezetett ki a tumultusból, nehogy bántódásunk essék. Nem láthattuk, hogy mi történt azután. De fürta oldalunkat a kíváncsiság, két nap múltán csónakba szálltunk és elvitettük magunkat a francia állomáshajóra, a Vautour-ra.

Minden nagyhatalom tekintélyének biztosítására stationaire-t, állomáshajót tartott Konstantinápoly kikötőjében. Az osztrák-magyar monarchiát egy Taurus nevű, oldallapátos, régimódi, fekete hajó képviselte négy-öt ágyúval. A többi állam hajója új rendszerű kis cirkáló volt, de a legkarcsúbbnak és legragyogóbbnak látszott közöttük a Vautour. Fehér testével úgy festett, mint egy vízen úszó sirály, amely mozdulatlanul vár, hogy mikor csapjon le prédájára. Amikor csónakunk a cirkáló közelébe ért, kértem Fuádot, hogy hagyjuk abba ezt a tolakodást, de ő hajthatatlan maradt.

- Csak könyvek között érzed jól magadat? - ripakodott rám. - Megígértük Georges Chartier altisztnek, hogy eljövünk, hát eljöttünk, punktum.

Határozott hangjára elnémultam. Ekkor már elértünk a hajóhoz, és az őrszem harsány hangon kérdezte, kit keresünk.

- Le sergeant Georges Chartier - kiáltott Fuád, mire az őrszem éles füttyjelet adott le, és néhány perc múlva megjelent a korlátnál újdonsült barátunk, a minapi éjjeli bosszúállás egyik vezetője. Rövid hágsót eresztettek le, és Fuád fürgén, én tétozva felkapaszkodtunk a fedélzetre. Sergeant Chartier megrázta kezünket és kérte, hogy kövessük. Rögtön be fog jelenteni a parancsnoknál, akinek már beszélt az „élèves hongrois mahométans”-ról (mohamedán magyar diákokról), és ő is érdeklődött utánunk. Ez a kijelentés felizgatta képzeletemet, de izgalmam tetőpontra emelkedett, amikor Sergeant Chartier egy gyönyörűen berendezett hajófülkébe vezetett, az ajtónál feszesen tisztelgett a parancsnok előtt, aki elénk jött. Amikor bemutatkoztunk, nevét katonás rövidséggel ejtette ki:

- Julien Viaud.

Mintha villamos áram futott volna végig rajtam. Capitaine Viaud senki más, mint Pierre Loti, a bájos „Pêcheur d’Islande”, a megrázó „Roman d’un spahi” és más regények szerzője. Egyenruhájában ez a kecskeszakállú, karcsú tengerésztiszt óriásként tornyosult fel előttem. A francia romantikus irodalom egyik legnépszerűbb képviselője, az Académie Française halhatatlan tagja. Modora oly lebilincselően francia volt, és hangja oly kellemesen csengett, hogy a szó megakadt torkomon. Hogyan szólítsa meg egy dadogó magyar diák?

Zavaromból szívélyessége segített ki. Kávéval, édességgel és cigarettával kínált meg minket és barátságosan érdeklődött munkánk iránt. Kedves mosoly kíséretében hallgatta életmódunkat a török negyedben, egyetemi tantárgyaimról szóló fejtegetéseimet, olvasmányaimat és terveimet. Fuád még sokkal többet tudott beszélni a törökök életéről, az asszonyok helyzetéről, a bazár titkairól; ha néha meg is akadt hiányos franciaságában, én sietve kisegítettem.

Pierre Loti ekkor foglalkozott később óriási sikerű regényének, a „Les Désenchantées”-nak megírásával. Talán ezért érdekelte őt a két magyar diák.

Életem egyik felejthetetlen óráját töltöttem a Vautour parancsnoki fülkéjében és emlékemben őriztem meg Pierre Loti minden szavát, barna szemének szelíd pillantását. Sergeant Chartierrel azután is találkoztunk néha, ha kedvünk szottyant a galatai csapszékeket felkeresni. Csoda, hogy semmi bajunk nem történt.

Az ifjúi hév diktálta esti kalandok nagyon kevés időt raboltak el tanulásomból. Fuád hiába pirongatott és szidott könyvmolynak. A görbe arab betűk jobban csábítottak, mint Galata görbe utcái. Délelőtt szorgalmasan hallgattam a jogi előadásokat, és különösen Iszmail Hakki szép stílusú magyarázatai ragadtak meg. Hakki tudós volt és később nagyvezír lett, de akkor is gyűjtötte a régi, ritka kéziratokat. Délután bevettem magamat a Bajezid mecset gazdag könyvtárába, ahol csakhamar megismerkedtem Iszmail efendi igazgatóval, s ő barátságával tüntetett ki. A régivágású tudós török típusa volt. Fejét fehér turbán keretezte be, és hosszú ősz szakállá tiszteletet parancsolt. Kitűnően tudott arabul, perzsául könyvből tanult meg. Négyszögletű párnán guggolva olvasta a keleti könyvek, kéziratok ezreit, betéve tudta a szent Koránt, és a bölcs jóindulatú megnyugvásával mosolygott rám, ha valamit rosszul értettem. Ennek a tudósnek olyan ártatlan kék szeme volt, mint egy gyermeknek, és tekintetével úgy simogatott, mint egy jóságos anya keze. Az iszlám igazi értelmében ezt a típust nevelte és érlelte: tanítja az Isten akaratában való megnyugvást, a kifürkészhetetlen bölcsességében való tántoríthatatlan hitet, és ennek folytán biztosítja a földi boldogságot. Iszmail efendi a túlvilágról is rám tekint szelíd szemével, és ha elcsüggedek, felbátorít a további küzdelemre, türelemre.

Este szobámban olvastam, jegyezgettem. Örmény háziasszonyom, Nuricsánné gyakran nyitott be hozzám és mulattatott pletykáival. Elmesélte, miképpen szöktetett meg egy török katona görög leányt, és miképpen verték meg a rokonok, amikor a leányt hetek múltán szélnek eresztette. Szidta a török postahivatalnokokat, akik lelopják a bélyegeket a levelekről és megzsarolják az örmény kereskedőket. Mindennapi történetek. A török hivatalnokok néha hónapokig nem kaptak fizetést, miből éljenek? Van a törököknek egy közmondásuk: *Szultánin máli deniz, jemejen domuz* (A szultán vagyona tenger, disznó, aki nem iszik belőle). A törökök az iszlám legvitézebb, világot verő seregeit teremtették meg. Sokan azt állítják, hogy az iszlám elvont kultúrájában nem alkottak eredetit, csak kultúra-szállítók voltak Kelet és Nyugat között, de ezek elfelejtik, hogy gyakorlati életbölcsességben teljesen eredetiek voltak. Erről tanúskodik számos közmondásuk (ők *atalar szözü-nek*, az apák mondásainak nevezik őket). Ilyen bölcsességet árul el az a mondás: *Ben cselebi, szen cselebi, ata kim timár ede?* (Én úr vagyok, te úr vagy, ki fogja a lovat gondozni?) Kelet türelmes várakozását híven fejezi ki a már szállóigévé vált: *It ürür, kerván gecser.* (A kutya ugat, a karaván halad.) Biztatás ez és vigasz a csüggedőknek: ne törődjete múló hencegéssel! Avagy nem megszívlelendő-e az a tanács: *Doszt ile je, ics, alis veris etme.* (Baráttal egyél-igyál, üzletet ne csinálj!) Kár a disznóknak gyöngyöt dobni, a gyöngy elpusztul, és a disznó nem hízik meg tőle. A törökök művésziesen fejezik ki azt a tényt, hogy a tudatlan kontár csak árthat mesterségének: *Anlajana szinek szeszi szaz olur, anlamajana zurna, daul az olur.* (A hozzáértőnek a szúnyog zümmögése furulya, a hozzánemértőnek síp és dob is kevés.) De van olyan közmondás is, amely erkölcsi tanítást foglal magában: *Ejilik jap, denize at, balik bilmez-sze, Allah bilir.* (Tégy jót, dobd a tengerbe, ha a hal nem is tudja, Isten tud róla.)

Örmény háziasszonyom estéli elbeszéléseiből nemcsak azt a konstantinápolyi életet ismertem meg, amelybe hátsó ajtókon át jut az ember, hanem sajátságos, hehezetes torokhangú kiejtéséhez is hozzászoktattam fületem. Ő meg szívesen hallgatta a magyarországi életről szóló, vágyakat ébresztő emlékeimet. Barátkozásunknak azonban kellemetlen következményei lettek. Egy délután, amikor Abdurrahman Seref török történelmi könyvébe merültem, berohant hozzám Nuricsánné asszony és magából kikelve könyörgött, hogy bevihesse szobámba néhány darab ágyneműjét, pokrócait, függőnyeit, mert valami adóssága miatt a hatóságok el akarják vinni. Kezét tördelve sirt és könyörgött. Megesett a szívem rajta. A barátság kötelez. Percek alatt ő meg Szofi leánya a házban található összes szőtteseket, paplanokat, dunyhákat, vánkosokat szobámba cipelték megőrzésre. Alig maradt levegő a szobámban, nekem csupán

egy szék jutott, amelyre lekuporodhattam. Azt reméltem, hogy ez a megőrzés csak egy órára fog ilyen kellemetlen helyzetbe hozni. Török hatóság nem léphette át szobám küszöbét; mint magyar állampolgáré, szobám területenkívüli volt és küszöböm volt eszmeileg Magyarország határa. Jaj annak, aki most ellenem határsértést követ el vagy belügyeimbe avatkozik. Jogom lenne önvédelmi helyzetemben fegyvert használni ellene. Ilyen nagyhatalom voltam tizenkilenc éves koromban!

De a török hatóság aznap nem jelentkezett, hiába vártam estig. Ágyamról leszedtem a sok cókókot és keskeny fekhelyet készítettem magamnak az éjjeli pihenésre. Alighogy fáradtan elaludtam, kellemetlen jövevények érkeztek. Nem a hatóság. Poloskák és bolhák irtózatosa csatasorban támadt rám, semmibe véve exterritoriális kiváltságomat, és a legagresszívabb módon csípte, marta védtelen testemet. A nagy fáradtsággal, sárga feregirtószerrel kiűzött rovarokat háziasszonyom az ágyneműjével beszállította a szobámba.

Másnap délután, amikor összemarva, véresre felkaparva fogadtam a török foglaló hatóságot, állapotom láttára megelégedtek azzal, hogy útlevelemet mutattam: egymásra néztek, nem jöttek be szobámba, átengedték a terepet a hamarabb bevonult ellenségnek és eltávoztak. Most én könnyörögtem Nuricsánné asszonynak, hogy szállítsa el holmiját máshová, különben nekem kell futva menekülnöm. Hosszas tanácskozás után megegyeztünk. A sok ágyneműt valahol elrejtette, de gerillaharcot folytató poloskaseregét csak napok kemény küzdelme árán tudtam ártalmatlanná tenni.

Ha belefáradtam a tanulásba, csónakot béreltem és átvittem magamat Iszkudarba, a szemben levő ázsiai partra. Az ókorban ez volt Khrizopolisz korinthuszi kolónia, és a delphi jósdák vakoknak nevezte az első telepeseiket, mert a dóroknak engedték át az európai oldalon fekvő Aranyzarv partjait. Mellette fejlődött Kalkhedon, a mai Kadiköi a peloponneszosi háború alatt az athéni demokrácia vámállomásává. A tenger itt két földrészt választ el egymástól, és a történelem folyamán két világfelfogás nézett egymással farkasszemet. A középkorban a szaszanida perzsák gyakran megszállták Kalkhedont és onnan fenyegették a bizánci császárok várfalait. Száz évvel ezelőtt a Kis-Ázsiából jövő karavánok nyugati végállomása volt, ahol a távolabbi Kelet minden árucikkét rakták le eladásra. Innen, Iszküdarból indult el évente Mekkába a török zarándokok serege. A város helyzetének megfelelően még sokkal keletibb mint Sztambul. Utcái zezugosak és lépcsőzetesen emelkednek fel a domboldalra. Mintha a levegő is tisztább lenne itt, mint az európai parton.

A nagy híd mellett, amely a török negyedet Galatával köti össze, és amely a világ egyik legtarkább népegyvelegét hordja hátán, százával várakoznak a csónakosok. A hídon vámot kellett fizetni, amit hosszú, fehér ingbe öltözött hivatalnokok szedtek be. A csónak, ha négy-öt utasa akadt, nem kért többet személyenként a hídpénznél. A hídvámszedőket azért öltöztették zsebnélküli, fehér ingbe, hogy a vámpénzt el ne csúszathassák magáncsatornába. A csónakosok festői török ruháikban nem az állam alkalmazottai, hanem önálló, szabad vállalkozók. Keresetük mind a sajátjuk. Többnyire kurdok, marcona férfiak, akik nem ijednek meg saját árnyékuktól, de még a másétól sem. Az örmény mészárlást a kilencvenes években Abdul Hamid a kurd csónakosokra bízta, és ezek fajuk harcias kegyetlenségéhez híven teljesítették a titkos parancsot. A háztetőkre menekült örményeket onnan hajigálták le, a lakásokban elrejtőzött családokat bunkóval verték agyon. Ha csónakosomat megkérdeztem, miért kapta a mellén díszelgő érmet, szenvtelenül válaszolta: *ermení kesztim* (örményt öltem). Mohamedán országban a gyilkosság nem esett olyan súlyosan latba, mint nálunk. Amíg a török büntetőjogot meg nem reformálták a Code Napoléon alapján, és a mohamedán *seriat* vallásjog volt

teljes érvényben, a megölt ember életét a gyilkos pénzzel avagy száz tevével megválthatta. Ha pedig felsőbb parancsra cselekedett, akkor hős volt és kitüntetést kapott.

Iszküdarból lóháton ügettem át Hajdarpasába. Konstantinápoly legtöbb terén bérlovak álltak a lovasok rendelkezésére. A lovasz követte lovát lovasával együtt, ha ügetett, futott utána, ha lépésben haladt, ő is kifújta magát. A megbízható embereknek, akik törzsvendégnek számítottak, kísérő nélkül is átengedték a lovat. Ezek a kistemetű, arab vérrel finomított, kisázsiai parlagi csödörök dombon, völgyön át egyformán, hűségesen poroszkáltak, hozzászoktak az alkalmi lovasvendégek ügyetlen üléséhez és türelmesen elnézték csúszkálását a nyeregben.

Utam Iszküdarból Hajdarpasába a híres temetőn vezetett át. Cipruserdő lombjait simogatja az északi szél és hűsíti a holtak álmát. A köemlékek rendetlen összevisszaságban dülöngnek az idő viharától, a férfiak oszlopán turbán, a nőkén viráglevél van kifaragva. Itt a holtak birodalmában nincs férfi és női lakosztály, itt békében megférnek egymás mellett. A mohamedán nem fél a haláltól és mivel minden síremlékben bálványt lát, nem gondoza, nem díszíti temetőit. A holtak lelke örökké él. Ők maguk valahogyan a paradicsomban várják a föltámadást, Allahra bízva, hogyan verdesi az eső és földi be porral, hulló falevéllal a szél a sírokat. Ebben az ápolatlan, az Úristenre bízott temetőben mégis sokkal meghittebb a hangulat, mint díszes sírkertjeinkben, mert az élet múlandóságában megnyugvást nyújt. A buzgó mohamedán nem fél halottaitól, hiszen nemsokára találkozni fog velük, és sokan házuk egyik szobájában temetik el szeretteiket, zöld, hímzett takaróval terítve le a szarkofágot, amely fölött olajmécsest égetnek. Szirkedzsiben, a lóvasút utcájában több üzlethelyiség ablakán át világított ki ilyen mécses a sötétség beálltával. A járókelők futó pillantással üdvözltek és talán elrebegtek egy vessort a Koránból, ismeretlen testvérük lelkiüdvéért.

Hajdarpasa a Bagdad felé vezető vasút végállomása. Hatalmas, modern pályaudvara nem érdekelt. Lovamat átadva egy lovásznak, elsiettem az angol temetőbe. Ez ápolt kert, illatos virágerdő, egy kiszögellő domb szélén, ahonnan a világ legtündéribb kilátása nyílik a Boszporuszra, a bizánci falakra, a szultánok palotájára, az Aranyszarvra és az azt körülölelő házrengetegre. Ezernyi szín és forma tobzódik a kékellő ég és a hömpölygő tengerszorosok között.

Az angolok a krími háború hősi halottainak szentelték ezt a sírhelyet. A karcsú oszlop előtt, amely a krími győzelmet dicsőíti, sima kőlap fekszik, egészen közel a domb pereméhez. Ez a kőlap volt gyakori látogatásom célja. Rajta magyar felírás:

„Itt nyugszik Guyon Richard, Franciaország szülöttje, Anglia neveltje, Magyarország vitéze, török főtábornok.”

Guyon Richard! Ez a név a világ egyik legszebb helyén élém varázsolt a Lőcséről Görgő felé vezető utat, a szepesi tájat, hűvös fenyőerdőivel, illatos rétjeivel. Ezen az úton, amelynek minden fáját ismerem, tört át Branyiszkón Guyon kis hős serege 1849. február 9-én, megverve a hágón álló túlerőt. Ez a sír összekapcsolt hazámmal, és ezért sohasem éreztem honvágyat, mert szülőföldem minden dobbanása szívemben lüktetett.

A mohamedánok nem puritánok. Vallásuk igazságosan osztja szét a kötelességeket Istennel és emberrel szemben egyaránt. Isten a vallással nem terhet akart az ember vállára zúdítani, hanem *vezetőnek szánta, hogy könnyítsen útjában*. Az élet semmi örömét nem tagadja meg az iszlám hívőitől, sem ételben, italban, sem családi örömeiben. Szeszt ugyan nem tanácsos inni, mert ezért nyolcvan korbácsütés jár, de csak azért, mert az emberi értelem ellen elkövetett csalárd támadás. Kára nagyobb a hasznánál. De hogy az igazhívő nagyon el ne bízza magát, Mohamed minden évben egy böjthónapot rendelt, a Ramazánt. Mivel a mohamedánok hold-

hónapokat számolnak, ez a Ramazán nem esik mindig ugyanarra az évszakra. Ramazánkor napkeltétől napnyugtáig tartózkodni kell minden testi élvezettől, de ha este elhangzik a böjthagyást jelentő ágyúlövés, mohón nekiesnek a kitűnő juhsülteknek, a töltött galamb- és csirkehúsnak, a paradicsomi örömekre emlékeztető tésztáknak, édességeknek. Ki tud ezeknek ellenállni? Ki tud Ramazánkor, ha nyári hónapra esik, éjjel aludni? Nappal úgyis böjtölünk, a munkát bizonyára a sátán találta ki, aki e szent hónapban valahol bujkál - ráérünk aludni!

Ilyenkor virul az élet minden mohamedán városban. Kávéház, mulatóhely tárva-nyitva. A kertekben, szökőkút körül százával ülnek férfiak. Otthon, a női lakosztályokban a nők mulattatják egymást sikamlós versikéikkel és mesélik ama hátborzongató történeteket, amelyeket férjüktől hallanak. A lehanyatló keleti élet minden romantikája Ramazán éjjelein virágzik ki. A mesemondó, a hősi tetteket koboz kíséretében éneklő dalnok, a népi színjáték, az *orta oynu*, a beszélő mozi őse, a vászonra vetített és előadással kísért Karagöz árnyjáték és a görög bizánci *mimosz* halvány utánaérzése, a *meddah* szín- és szavalóművésze szórakoztatja a közönséget. Nyáron hosszabb a nap, erősebb a meleg, kellemetlenebb a böjtölés, de kipótolja az éjjel kellemes langyossága és a sok török édesség.

Állandó vendége voltam a ramazáni éjszakákban egy kerthelyiségnek, ahol Aski efendi tartotta meddah előadásait. Aski efendi különben éjjeli őr volt és nappal is a Szeraszker magas tornyáról leste, hol üt ki tűz Sztambul házaiban. Ramazánkor költői ihlete a kávéházba csalja, a tűzrendészetet másra bízva, őtöle ilyenkor leéghet fél Sztambul. Ő most színész, művész, de nem is egy szerepet játszik, hanem a tréfás darabok valamennyi személyét saját tájszólásukkal, kézmozdulatukkal, arcfintoraival elének vetíti. Hol kalapot, hol turbánt, hol fezt húz a fejébe és átigazítja kabátját, nyakravalóját a megfelelő szerep szerint; bámulatos hajlékonysággal valószínűleg szinte élővé a személyeket: a török gőgös urat, a görög bankárt, az örmény kereskedőt, a kurd csábítót, a zsidó üzletembert, az arab beduint, albán krakélert, de még nőket is utánoz vékony hangon, krárogja az örmények torokhangját, fuvolázza a görögök csicsergését, akik nem tudják a török *ds*-ét és *s*-et kiejtem és nevetségesen ható *dz*-ét és *sz*-et mondanak helyette.

„*Bonzur monszer*” - sziszegi Aski efendi a kacér görög asszony szerepében. „*Szabahh szakhid*” válaszol rá durván a rátarti arab, oly tökéletes fonetikával, hogy nyelvtudósok lemezre vehetnék fel.

De lássuk, mit mesél és játszik el ma este Aski efendi.

„Szulejmán gazdag kereskedő elhatározza, hogy elvégzi a mekkai zarándoklatot. Hűséges szolgájával, Ahmeddel, akit magával visz, megbeszéli, hogy hova rejtse el távollétük idejére pénzüket. Hosszas tanakodás után megállapodnak abban, hogy hordóba rakják az aranyakat, mézzel öntik le és átadják a szomszédban lakó Musza zsidónak megőrzésre. Musza szívesen vállalkozik a feladatra és házába szállíttatja a hordót, amelynek tartalmáról azt hiszi, hogy színültig méz.

A ravasz Ahmed dehogyis árulná el, hogy arany van benne.

Szulejmán és szolgája elindulnak Mekkába. Ájtatosan végzik a zarándoklat szertartásait. Musza raktárában őrzi a mézeshordót és ügyet sem vetne rá, ha egy árus nem hirdetné harsány hangon, hogy mézet vásárol bármilyen magas áron. Musza gondolkozóba esik, a zarándoklat még sokáig tart, bőven van ideje, s most busás üzlet kínálkozik: eladja drágán a mézet az idegen kereskedőnek és majd olcsóbbat vesz helyette. De amikor kezdi kimérni, elsápadva látja, hogy a hordónak csak a teteje méz, a tartalma ezernyi aranytallér. Éjjel átönti az aranyakat egy másik hordóba és Szulejmán hordóját megtölti sárga mézzel.

Néhány hét múlva Szulejmán és Ahmed hazatérnek a zarándokltról. Nagy tekintélyre tettek szert a városban, zöld turbánt tekertek fejükre és gazdagon megvendégelték barátaikat. Azután Szulejmán kérte a mézeshordóját. Musza azonnal áthengergette házába. Ahmed és Szulejmán egymásra vigyorogva vették le a fedelét, és ott csillogott a méz érintetlen tisztségben. Aztán lapátolni kezdték, mind mélyebbre és mélyebbre nyúltak be a hordóba, arcuk elvörösödött az izgalomtól, Ahmed feltúrta ingujját és könyökig hatolt be a mézbe - hiába. Nem talált benne egy fíá aranyat sem.

Ijedten egymásra néztek.

- Látod - kiáltott Szulejmán a szolgáljára -, ez a te tanácsod volt, most mitévők legyünk? Mi Muszának mézet adtunk át és ő mézet adott vissza. Nem mehetünk panaszsra a kádihoz!

Ahmed elszomorodott és vigasztalni próbálta gazdáját.

- Elvégezted a szent zarándoklatot, és Allah elfogadta tőled ezt az áldozatot. Nagy Allah hatalma, és végtelen az ő bölcsessége, nem hagyja cserben az ő igaz híveit.

Napokig töprengett, míg végre kitalált valamit. Így szólt Szulejmánhoz:

- Van a városban egy ügyes görög festő, hívd el magadhoz, mutasd meg neki Muszát és festesd meg vele életnagyságú arcképét. A többit bízd rám.

Így is történt. A görög festőművész megszólalásig hüen megfestette Musza képét, és amikor elkészült, Ahmed a bazárban vásárolt két majmot és napokon át tanította, hogy a kép láttára nekiszaladjanak és nyalják, falják, csókolják arcát. A majmok nagyon tanulékonyak voltak és egy hét leforgása alatt tökéletesen teljesítették feladatukat. Ekkor Ahmed elment Muszához, elkérte két fiát, és magával vitte Szulejmán házába s ott a pincébe zárta. Szulejmán átüzent Muszához: a te fiaid majommá változtak, vedd őket magadhoz, mit csináljak velük? Musza halálra rémült a hírré és hitetlenül rázta fejét. De Ahmed nem késlekedett és kötőféken Musza házába vezette a majmokat: itt vannak a te drága fiaid, talán most már nem kételkedsz szavamban. Amint a két majom meglátta Muszát, felismerték a képről, nyakába ugrottak, nyalták, falták, csókolták.

- Ó, jaj nekem - siránkozott Musza -, miért büntetett meg engem Isten ilyen kegyetlenül?

Ahmed a majmokat otthagya, és azok nem tágitottak Musza mellől, aki egész éjjel imádkozott és sírt nagy bánatában. Másnap elment Ahmedhez és könnyörgő hangon kérdezte:

- Allahra kérlek, ó Ahmed, mondd meg, hogyan változtak át fiaim majommá?

- Hm - felelte Ahmed némi gondolkodás után -, mondd, hogyan változott át az uram aranya mézzé?

- Ó, nagy Isten, bocsásd meg vétkeimet, előteremtem Szulejmán aranyait, sőt még többet is küldök neki, csak add vissza az én fiaimat!

Így lőn. Szulejmán megkapta aranyait és Musza fiaí épen hazakerültek, a majmokat meg ismét eladták a bazárban.”

Hangos kacagás kísérté Askí efendí előadását. Egyesek úgy nevettek, hogy a hasukat fogták. A török humor teljesen eredetien száraz és legismertebb alakja Naszreddin hodsá tréfás gyűjteménye.

Az előadás után megismerkedtem Askí efendível, akiben vérbeli művészt fedeztem fel. Persze, rákít is ittunk. A szigorú Korán ezt a törkölyszerű, ánizsízű italt is tiltja, de Ramazánkor nem veszik ezt olyan szigorúan. Késő éjszaka lett, amire hazatértem.

III. AZ AKASZTÓFA ÁRNYÉKÁBAN

(A szaloniki ifjú-török összejövetele - Török börtönben - „A paradicsom árnyékában mindnyájan kémek vagyunk” - Szabadulás huszonkét arannyal)

Ramazán után megint a szürke napok következtek. Nem is voltak olyan szürkék ebben a tarka világban, amely mindig újabb eseményeket tartogatott számomra. Mahmud Fáiz állandó látogatóm és hűséges barátom volt. Elvitt meghitt honfitársaihoz, akik mind ifjú-török összeesküvők voltak.

Hosszabb kirándulást tettem velük az Üszkübszaloniki vonalon. Az út hosszú volt, és török barátaink bőségesen hoztak magukkal élelmet fonott kosarakban. Tányér és evőeszköz is rendelkezésünkre állt. Útitársaink voltak: Kjamil efendi, egy miniszteri hivatalnok, Dsevad hírlapíró és Dsemál bej, civilruhába öltözött katonatiszt. Útközben valamelyik állomáson beszállt hozzánk egy feltűnően csinos fiatalember, akinek selymes tekintete, hosszú szempillája szinte leányos bájt kölcsönzött. Enver bejnek szólították, és a beszéd során kiderült, hogy szintén katonatiszt. Mindenféléről beszélgettünk, politikáról alig esett szó, de aki figyelmesen hallgatózott, bátran feljelengethetett volna a titkosrendőrségen.

Én a török irodalomról tartottam előadást és a török nyelv megtisztítását követeltem. Beszédemet helyeslőleg fogadták, sőt meg is dicsérték. Azután kinyitották a kosarakat, előkerültek a hideg sütek; Fáiz egy állomáson átszaladt a mozgóposta-kocsiba és onnan egy Talaat nevű, barna bőrű, mosolygós arcú hivatalnokot hozott át fülkénkbe. Vígán falatoztunk és tréfálkoztunk. Amikor befejeztük vacsoránkat, Enver nevetve odaadta a tányérokat Talaatnak, hogy vigye magával, a mozgóposta-kocsiban van víz, mosogassa el.

Szaloniki ősrégi városa, az ókori Thesszaloniké újkori örököse. Lakói élelmes kereskedők, egyik felük *dönme*, az iszlámra áttért zsidó, akik a XV. században Spanyolországból menekültek át a török birodalomba és ott védelmet találtak. Az iszlám nem üldözte a kinyilatkoztatott vallásokban hívő egyistenimádókat, fejadót hajtott be tőlük, katonai szolgálatot nem kellett teljesíteniük. Ezek a spanyol, azaz szefard zsidók megtartották régi viseletüket és nyelvüket, amely a héber és a spanyol keveréke. Akik az iszlámra tértek át, egymás között házasodtak és így különleges osztályt alakítottak ki. Nagyon sokan magas állami hivatalt viseltek, de a zömük mégis kereskedelemmel és iparral foglalkozott. Kapocs voltak a moszlim Kelet és a Nyugat között, és mint éles eszű és fürge emberek erősen támogatták az Abdul Hamid elleni ifjú-török mozgalmat.

Szalonikiben él a történelem. Eredetileg ion gyarmat volt Thenne néven; kedvező helyzete miatt makedóniai Kasszandrosz király székhelyéül választotta és Nagy Sándor nővére után Thesszalonikének nevezte el. Cicero ebben a városban ette a száműzetés keserű kenyerét. Pál apostol itt alapította az első európai keresztény egyházközséget, amiről a thesszalonikéihez írt levelei tanúskodnak. A bizánci császárok uralma alatt is elsőrangú szerepet játszott. Gazdagsága sok hódítót csalt falai alá. Bolgárok, arabok, normannok, egymás után ostromolták. 1204-ben Montferrat a latin keresztesekkel elfoglalta és az ellencsászárság székhelyét helyezte el benne, amely azután az epiruszi despoták, majd a törökök, ismét a bizánciak és a velencések kezébe jutott. 1430-ban az oszmán törökök végleg elfoglalták.

Még ma is várfal övezi a város régi negyedeit és egy domborművekkel díszített római diadalív, továbbá a korai középkorban épült, mozaikkal ékesített számos keresztény templom őrzi a régi dicsőség emlékét. A keresztény templomok jó részét mecsetté alakították át,

anélkül, hogy eredeti stílusukat megváltoztatták volna. A törökök nemcsak a mecsetté átalakított bizánci templomokat használták fel imahelyül, hanem főleg áttért görög építészekkel terveztették új templomaikat is, és a török területeken épült mecsetek mind a csodás konstantinápolyi Aja Szofia (Szent Bölcsesség) temploma stílusát tartották meg. Egy központi kupola köré kisebb kupolák emelkednek valamivel alacsonyabban, és ezeket a támasszal erősített oldalfalak tartják. Újítás csak az imakikiáltótorony. A moszlimok harang helyett az imakikiáltóval adják tudtul a hívőknek az imák idejét. E célra magas tornyokat emeltek az imahely mellé. Eredetileg az alexandriai világítótornyot (Pharos) vették mintául a korai arab moszlimok, és ettől nyerte nevét is: *mináre*, ami világítótornyot jelent. Kezdetben a hódító arabok bástyaszerűen építették ezeket a tornyokat, aminek számos emléke maradt fenn Afrikában és Spanyolországban. Perzsiában a nemzeti ízlés csipkés erkélyekkel és ablaknak áttört nyílásokkal gazdagította a masszív tornyot; Törökországban született az a sima, csak néhány erkéllyel megszakított karcsú minaré, kúp alakú fedelével.

Engem nagyon érdekelték a régi műemlékek, Mahmud Fáiz csak kézlegyintésre méltatta kíváncsiságomat, ő a jövőbe akart látni, élete célja és minden reménye: hazájának felszabadítása a szultáni zsarnokság alól. Nem is engedte, hogy szállodába vonuljak.

Fikri efendi - mondta szemrehányóan -, te közénk tartozol, rosszban, jóban, velem jössz Szelim barátunkhoz, ott nagyobb biztonságban vagy, mint a görögöknél. Nem látod, tavaly miféle rombolást vittek végbe lázadásukkal.

Csakugyan, a város több pontján kiegészített házak romjai kellemetlenül emlékeztettek az 1903. évi véres tüntetésekre.

Szelim, újdonsült barátom háza tágas, török stílusú épület volt. Homlokzatát lépcsőzetesen kiugró rácsos faerkélyek díszítették. Eme rácsok mögött volt a nők lakosztálya, és a rácsokon át zavartalanul szemlélhették az utca életét. Minket egy földszinti szobában helyezett el és rögtön megvendégtetett ízletes étellel, cigarettával, amelyet számunkra láthatatlan feleségei és leányai sodortak. Hangjuk sejtelmesen szűrődött át a vékony falakon. Több napi tartózkodásom alatt egyetlen női családtagot sem pillantottam meg. Ez a titokzatosság izgatónak volt és növelte kíváncsiságomat: milyenek lehetnek a hárem liliomai, akiknek arcát még a napfény ellen is védi a fátyol, és idegen férfi szeme sohasem vetheti rá parázsló sugarát. Sápadtak ezek az arcok, amilyen sápadt börtönbe zárt lelkük; ők csak férjük számára élnek, és a külvilág éppen annyira vonzza kíváncsiságukat, mint a mi szomszéd tekintetünk az ő meglátásukat.

De volt ebben a házban más izgalom is. Másnapra már megtelt a nagy fogadóterem vendégekkel. Lopakodva osontak be a házba, amelynek harangját a kapu mellett leereszkedő kötéllel szólaltatták meg. Egy titkos ütem jelezte, hogy megbízható-e a látogató, és a kapu fölötti rácsos ablakból egy éles szempár ellenőrizte a jeladó kilétét. Legtöbbjüket katonatiszt volt. Niázi bej kipökört bajuszával úgy festett, mint egy marcona magyar őrmester, de amikor megszólalt, olyan kellemes volt a hangja, mint a fuvalé. Eljött Enver és a mozgópostás Talaat, azután egy tudós külsejű civil: Dsávid. Ez dőnme volt és bankhivatalnok. Én voltam az egyetlen nem-török a társaságban és a legfiatalabb, ezért leginkább hallgattam, és ha megszólaltam, csak feltett kérdésekre válaszoltam. Ezek a kérdések a magyar szabadságharcra vonatkoztak, és mint a magyarság képviselője szereztem a gyülekezetben tekintélyt.

- Abdul Hamid uralma elérte a zsarnokság tetőfokát - mondta tudós higgadtságával Dsávid -, mi nem bízhatunk a németekben sem, hiába hirdeti a Kaiser, hogy háromszázmillió mohamedán barátja. Az ő barátsága is hízélgés.

- Csak a hadsereg megbízható - szakította félbe beszédét Niázi bej, és e szavaknál szeme fenyegetően felvillant.

- Mi tökéletesen előkészítettük a fiatalságot - mondta szinte megtoldásként Fáiz, az *eszki kafalar* -, öregfejük úgysem számítanak. Százával olvassák a fiatalok az ifjú-török röpiratokat, újságokat, amelyeket külföldről kapunk.

Ekkor elismerő tekintetet vetett rám, mintegy jelezve, hogy ebben nekem is részem van.

- A harmadik hadtest - vetette közbe Enver - parancsszóra megindul, Mahmud Sefket pasa szívvel-lélekkel a mi emberünk. Nemrég tért vissza Németországból, a Krupp-gyár szállítja ágyúinkat, és von der Goltz pasa a mi számunkra szervezte át a török hadsereget.

- Milyen álláspontot foglal el londoni nagykövetünk, Abdul Hakk Hámid? - kérdezte Talaat.

Erre a házigazda, Szelim felelt:

- Értesítést kaptam tőle: Anglia nincs ellenünk. A liberális sajtó már sokszor foglalkozott a törökországi tarthatatlan állapotokkal. Az örmény mészárlás, az arabok üldözése felháborította a közvéleményt Abdul Hamid szultán ellen.

- Kisázsia maradi népétől félek - monda Fáiz -, ezek olyan tudatlanok és szolgálalkúek, hogy a szultán szavára ellenünk fordulnak. Ott alaposabb felvilágosító munkát kellene folytatni.

- Hogyan gondolod ezt megszervezni? Ott nincsenek külföldi postahivatalok, ki terjesztheti ott röpiratainkat? - kérdezte Talaat.

Mahmud Fáiz rám nézett, és tekintete maga után vonta a többi jelenlevő szemét is. Úgy éreztem, hogy ez a tekintet nemcsak hangtalan kérdés, de egyúttal felszólítás is volt. Akadozva válaszoltam.

- Nem voltam még Kisáziában, senkit sem ismerek, nem is tudom, mihez fognék. De ha segítenék... ha valami tanácsot kapnék... de félek, mert mint külföldi gyanús vagyok, és... de azért megpróbálnám...

És tovább akadoztam volna, ha Enver nem ragadta volna meg kezemet és mélytűző szemével nem öntött volna bátorságot belém.

- Magyar testvérünk, te tudod, mi a szabadságharc! Mi segíteni fogunk tanáccsal és útmutatással, és ha baj ér, mi mind melletted állunk életünk árán is.

Mindenki megrázta kezemet. Én sápadtan ültem helyemen és torkomban éreztem szívem dobogását. Innen már nem szabad visszakozni. Ez gyávaság lenne, és megtagadnám azt a magyarságot, amelynek 1849-es szabadságharcára épült minden tekintélyem. Kossuth és Petőfi is forradalmárok voltak. Zavaramból egy új jövevény segített ki. Mindenki tisztelettel fogadta. Csinos, elegáns katonatiszt volt. Idősebbnek látszott a többinél, talán azért, mert egyedül ő növesztett körszakállt. Dsemál bej volt. Azt hiszem, őrnagyi vagy alezredesi egyenruhát hordott. Eleinte keveset beszélt, és amikor hosszabb lélegzetű fejtegetésbe bocsátkozott, óvatosságra intette társait.

- Még nem jött el az ideje - mondta -, hogy fellépjünk. Az európai politikai helyzet sem kedvez nekünk. De azt hiszem, hogy két-három év múlva Abdul Hamid rendszere önmagától meg fog bukni; akkor megvalósíthatjuk Midhat pasa álmát, a török parlamentet és pártunknak, az egyesülés és haladás (*Ittihad ve Terakki*) pártjának minden követelését. Az összes mohamedánokat, törököket, albánokat, arabokat, kurdokat, cserkeszeket egy táborba kell egyesíteni az oszmán dinasztia jogara alatt, oszmanlikká kell válnunk, ahogy nagy költőnk, Námik Kemál megálmodta, és haladnunk kell az idővel, különben elpusztulunk.

Szavai mély benyomást keltettek. Utána még sokat beszéltek, de csak abban állapodtak meg, hogy fenntartják a kapcsolatot, Mahmud Sefket pasa erős kézzel fegyelmezi a harmadik hadtestet, és újabb megbeszélést fognak tartani.

Aznap este alig élveztem Szelim kitűnő vacsoráját. Mahmud Fáiz is szótlan volt. Éjjel is töprengtem, hogy hová fognak vezetni török tanulmányaim. Gyakran elfogott a cselekvés láza, és büszkélkedtem, hogy ilyen nagy horderejű vállalkozásba sodródtam. Ó, ha szüleim tudnák, távol Budapesten, hogy fiuk helyett, hogy a vizsgáira készülne, titkos összejöveteleken vesz részt!

Miután Fáizzal visszautaztam Konstantinápolyba, lassan a régi kerékvágásba zökkentem. Hetenként elmentem az osztrák postahivatalba, átvettem a külföldről érkezett ifjú-török lapokat és meggondolás nélkül baktattam át a vastag csomaggal a nagy hídon. Szobámban már várt Fáiz, megszabadított terhemtől és még aznap este szétosztotta hívei között, így teltek a napok heteken át. A kellemes augusztusi időjárás elfelejtetett velem sok izgalmat. Délelőtt szorgalmasan jártam az órákra. A szünetekben néhány társammal a folyosó homályos sarkában sok mindent megbeszéltem, ami nem éppen jogi tanulmányaikkal függött össze.

Egyik verőfényes délelőtt, amikor az egyetemről hazafelé menet azon törtem fejemet, hogy *sis-kebábot* (nyársonszült) vagy *kadin-budu-* (asszonycomb)-nak nevezett, édességgel töltött csirkehúst egyem-e Karamanli Ahmed kifőzdéjében, váratlanul mellém szegődött két magas, vállas török és fülembe súgta, hogy kövessem. Sértődötten kikértem magamnak ezt a felszólítást, és figyelmeztettem őket, hogy idegen állampolgár vagyok. Erre sem hátráltak meg. Udvariasan bár, bejnek címezve, de határozottan utasítottak, hogy menjek velük, kocsin fognak elvinni. Hová? - kérdeztem, de mielőtt válaszoltak volna, már megállt előttünk egy kétlovas hintó, abba gyengéden beemeltek, mellém ültek és belém karoltak.

- Hová visznek? - kérdeztem parancsoló hangon.

- Majd meglátja, bej efendi, mi rendőrök vagyunk, velünk nincs vita. Majd ott beszéljen, ha tud.

Erre cigarettát vett elő az egyik, megkínált vele engem és társát, anélkül azonban, hogy egyik karját kioldotta volna karomból. Talán fél óráig kocsiztunk, mialatt káromkodtam, fenyegetőztem, hogy Ausztria-Magyarország hadat fog üzeni a török kormánynak és el fogják csapni őket állásukból azokkal együtt, akiktől parancsot kaptak elfogásomra. Szenvtelenül hallgatták fenyegetésemet; mintha a beígért hadüzenettől az ő sorsuk javulását is remélték volna titokban. A kocsiból nem ugorhattam ki, olyan szelíden, de határozottan belém karoltak.

Végre egy nagy sárga, kaszárnyszerű épület kapuján gördült be a hintó, és még mindig karonfogva levezettek egy homályos helyiségbe, ahol a falak mentén végig széles emelvény húzódott, rajta durva matrac, azon ásító, unatkozó férfiak heverték, ültek. Egyesek dohányoztak, mások aludtak. A helyiséget áporodott szag töltötte meg, ami részben latrinák közeli szomszédságát árulta el, részben maguktól az ott heverő emberektől származott. Kísérőim letettek a matrakra, búcsúzásul még egy-egy cigarettát adtak és eltávoztak. Amint eltűntek a homályban, hallottam, hogy valami vasajtófélt csapnak be és ráfordítják a kulcsot. Ezzel végre feleletet kaptam előbb ismételt kérdéseimre. Most már tudtam, hogy hová vittek. Börtönben voltam. Mégpedig török börtönben.

Sokáig tartott, amíg magamhoz tértem. Addigra szemem is megszokta a félhomályt, és tisztára kivettem a piszkos odú minden alakját. Az alvilág mákvirágjai voltak, közönséges bűnözők, talán betörők, gyilkosok vagy csupán zsebtolvajok. Szörnyen éhes lettem. Karamanli Ahmed kifőzdéje most olyan elérhetetlen lett, mint Mohamed paradicsoma. De csak nem hagynak itt éhen halni! Egyáltalán nem tudom, tulajdonképpen mit akarnak tőlem? Nem loptam, nem

törtem be, nem is bántottam senkit. Kétségbeesve méltatlankodtam, ártatlanságom hitében. Mindenre gondoltam, csak arra nem, hogy valamelyik barátom árult el és jelentett fel. Újdonsült gonosztevő társaim szelíd bárányoknak tűnhettek fel, amikor világos lett előttem bűnöm: ifjú-török összeesküvés. Büntetése: halál. A többi toprongyos alak itt mellettem csak embertársait károsította meg vagy gyilkolta le, én az egész kormány, a szultán életére törtem. Ez a féltörő tudat megrázta testemet, és keservesen zokogni kezdtem. Drága szüleim jutottak eszembe, akik egyszerű, dolgos emberek és nem szánták fiukat hősnek, nemzetmentőnek. Zokogásomra figyelmesek lettek társaim.

- *Csaldin, öldürdün, ne hicskirirszin?* Loptál, öltél? Mit óbégatsz most? - kérdezte az egyik és a többiek is körém gyűltek.

Úgy látszott, hogy vigasztalni akarták az újdonsült börtöntölteléket a dörzsölt haverok. Kiejtésük is furcsa volt. Nemcsak hogy mélyen a torokból eregették ki hangjukat, de valami különös éneklő akcentussal is beszéltek. Ez egy pillanatra elnémította fájdalmamat és felkeltette érdeklődésemet, hogy honnan kerültek ide közös sorsunkba.

Lehet, hogy többszörös betörők voltak, de velem, a „sorstársukkal” jól bántak. Messze Kisázsia keleti tartományából, Kasztamúni vilajetből valók voltak. Könnyeim fátylán át kesernyés mosoly húzódott arcomra. A magyar Thury József járt valaha arra és feldolgozta ezt a tájszólást. Neki ezer kilométert kellett gyalogolni. Nekem most szinte tálcán hordták elem Kasztamúni tájszólását, tolvajnyelvét.

Nem mertem nekik bevallani bűnömet, inkább türtem, hogy bennem is rablót, csalót lássanak: ezzel közelebb is férkőztem szívükhöz, kollégák voltunk. Az egyik *kaskavalt*, fehér juhsajtot kotort elő és egy darab kenyérrel együtt megkínált. Jobban ízlett ez a sötét börtönben, mintha a Pera Palace vendéglőjében ebédelttem volna. Még egy jó kortyot is húztam, egyik „kollégám” agyagkorsójából. Én a rendőröktől kapott cigarettával kínáltam meg jótévőimet, aminek nagyon megörültek.

Az úgynevezett ebéd után szokásom szerint szörnyen elálmosodtam és kimerülten ledőltem a piszkos matracra. Nem tudtam aludni. Míg lelkiismeretemet azzal nyugtattam meg, hogy konzulátusunk ki fog szabadítani, és legfeljebb kiutasítanak, ezernyi féreg tolakodott belém és büntetett maró csápjáival. Eleinte vakaróztam, de a védekezésre újabb segédcsoportok érkeztek és diadallal élvezték külföldi véretem.

Estefelé egy ör kenyeret, sajtot, vizet hozott nekem. Nála is tiltakoztam elfogatásom miatt. Vállát vonogatta. Ő nem tehet róla, semmi köze hozzá, így ment ez nap nap után. A börtön állandóan homályban maradt, a délelőttöt csak úgy tudtuk a délutántól megkülönböztetni, hogy olyankor vezettek fel egy-egy rabot kihallgatásra, ítéletre. Némelyik nem tért vissza. Vagy szabadlábra helyezték vagy felakasztották. A börtönőrök semmit sem tudtak, ők voltak csak egyedül ártatlan emberek az egész fogházban.

Egy hét leforgása után - megtetvesedve, összemarva, kimerülésig elfáradva, kiéhezve, már teljesen apatikus állapotban - felvezettek az emeletre. Ahogy napvilágra kerültem, nem láttam semmit sem, szemem annyira elszokott a fénytől. Amikor egy szűk szobába kerültem, alig tudtam egy székre leülni, annyira el voltak zsibbadva végtagjaim. Előttem egy hosszú asztal állt, mögötte fényes egyenruhájú tisztek. Hirtelen öröm szállt meg. Ezek török tisztek, bizonyára barátaim. Megmaradt erőmmel majd hogy kezet nem szorítottam velük, de örömet letaglózta az a durva hang amely felém sívított, mint az orkán:

- Nedsib Fikri - kiáltott rám egy szakállas pribék -, kivel voltál Szalonikiben? Ne tagadj, mert akasztófán fogsz száradni!

Torkomon akadt a szó. Akasztófa, *dar agacsi*, egy nyelven sem hangzik szépen, mégis ez a szó rajzott körülöttem. Percekig tartott, amíg magamhoz tértem, addig a szakállas állandóan ordított:

- Lógni fogsz, *szalb ededsekler!*

Lehet, hogy ez az ordítás térített magamhoz, összeszedtem minden bátorságomat, amelyből amúgy is kevés maradt, és igyekeztem határozottan felelni, de hangom mégis akadozott:

- Én magyar állampolgár vagyok - rebegtem -, engem jogtalanul tartanak itt.

A szakállas gúnyosan felnevetett, a többi pribék is kacagott:

- Magyar állampolgár? Magyar embertől tudjuk, hogy maga milyen elvetemült gazember.

Elsápadtam, majd vér futotta el arcomat. Elnémultam.

- Beszélj, te kutya - kiáltott rám az egyik vallató -, kivel mentél Szalonikibe. Mit levelezel te Amerikával?

Ebbe a szóba belekapaszkodtam, mint a mentőhorgonyba. Amerikában van egy unokanővérem, az néha írt nekem, és a török posta közvetítette a leveleket. De ezekben ártalmatlan dolgok voltak.

- Örmény bombamerénylőkkel állsz kapcsolatban, mindegyiket lefoglunk. Már mindegyik lóg, te is lógni fogsz.

Ez az állítás kis bátorságot öntött belém. Semmi közöm nem volt az örmény merénylőkhöz, akik Amerikából hozták át a bombát, amellyel a szultánt akarták felrobbantani. Ebben teljesen ártatlan voltam. Talán így megszabadulok. Fejemet ráztam.

- *Hics vazifem benim*, semmi közöm hozzá, engedjenek ki, magyar állampolgár vagyok, a kapitulációk védenek...

- Fogd be a szád, kutya - förmedt rám. - Majd mindent be fogsz vallani, úgyis mindent tudunk. Ha nem beszélsz, akkor is megdögölsz.

Ezzel már intett is a rendőröknek, és azok belém karolva levittek az odúba. Megmaradt kollégáim kíváncsian kérdezték, hogy mi történt? Nem mertem az igazat megmondani. Eszembe jutott egy diáktársam mondása: „a padisah árnyékában mindnyájan kémek vagyunk”... De ki lehetett az a magyar gazember, aki feljelentett? Nem is igaz, csak valakire ráfogták és ezzel akartak megtörni. De mi lesz velem ezentúl? Meg fognak verni, meg fognak kínozni, a Boszporuszba fognak dobni? A hűvös börtönodúban izzadságban fürödtem. Vadul kergetőztek a gondolatok fejemben, hol sírás fojtogatott, hol megmerevedett az akaratom. Az aradi tizenhárom vértanúra, Bem vörössipkás diákjaira gondoltam, akik a szabadságért vérezték. Én is vörössipkás diák szerettem volna lenni, ha akkor élek, miért féljek a szenvedéstől, haláltól?

Két nap múlva egy jóindulatú börtönőr, aki néha cigarettát csempészett be nekünk, megsúgta, hogy Melhame pasa, a fő vérbíró aláírta halálos ítéletemet. Allah könyörüljön rajtad - fűzte hozzá vigaszul. Ettől a perctől kezdve bűnöző társaim még kedvesebbek lettek hozzám. Sovány kosztjukat megosztották velem, nehogy túl soványan kerüljek a kötél alá. Vigasztaltak: őket is ki fogják végezni, és talán ott túlhan jobb dolgunk lesz, mint ebben a rothadt életben.

A tizenegyedik nap délutánján eljöttek értem az örök. Ismét felvezettek az emeletre. Már olyan gyenge voltam, hogy nem tudtam lábamra állni. Támogattak, helyenként derekamot átkarolva vittek. Hová? A kivégzőhelyre, a sokat emlegetett akasztófára?

Elaléltn értem egy szobába, ott karosszékbe ültettek. A szobában több rendörtiszt állt, közöttük egy civilruhás idegen úr. Németül szólt hozzám. Haller osztrák-magyar főkonzul volt.

- Ön szabad - mondta.

Az egyik rendörtiszt bocsánatot kért a sajnálatos tévedésért és huszonkét aranyfontot ajánlott fel kártérítésül az ártatlanul elszenvedett tizenegy napért.

Olyan hirtelen jött ez a változás, hogy percekig nem is értettem. Haller átvette a pénzt helyettem, kivezettek a fogházból, hintóba ültettek és elvittek a fürdőbe. Útközben Haller jól megetetett és vörös borral itatott.

Kiderült, hogy egyetemi diáktársaimnak feltűnt elmaradásom az órákról. Érdeklődtek Nuricsánné háziasszonyomnál, de ő semmit sem tudott sorsomról. Fáiz is megtette a magáét. Titkos szerveivel megtalálta utamat a fogházba, értesítette a konzulátust, és ez nagyhatalmi tekintélyének megóvása céljából erélyesen követelte a kapitulációk érvényesítését. Nem sokat törődött azzal, vajon tényleg van-e bűnöm.

Hálásan rebegtem köszönetet Haller főkonzulnak, aki bizalmasan azt tanácsolta, hogy egyelőre tűnjek el Konstantinápolyból.

Hazaérve Nuricsánné majd a nyakamba borult örömében. Sietve eloltotta szobámban az olajmécset, amelyet lelkiüdvömért gyújtott meg minden este. Most már nem volt rá szükség. A holtnak hitt ember feltámadt. Feltámadtam halottaimból, de ágynak estem. Testem el volt nyűve és véresre összemarva. A tetvek sétatert rendeztek be rajta. Ezeket nem lehetett fürdővel fájdalommentesen kiirtani. Napokig feküdtem, ettem és aludtam. Fáiz és többi barátom szeretettel ápoltak. Fiatal szervezetem megtette a magáét. Amikor börtönbeli kalandomat vagy huszadszor meséltem el, már nevetni is tudtam rajta. Nem is jártam olyan rosszul. Huszonkét aranyfont lett vagyonom, amit kártérítésül fizettek nekem. Ezzel elutazom Kisázsiaába és ott elfelejtem az egészet, mint egy rossz álmot. Szüleimnek levelet menesztettem és biztattam őket türelemre, reménykedésre: híres ember lesz még belőlem!

IV. UTAZÁS A MÚLTBA

(Hannibal sírjai - Háremkaland a vonaton - A Kossuth-emigráció emlékei Kutahiában - Elmesélem a törököknek Midas király történetét - Naszreddin hodsa városában)

Amint magamhoz tértem kábulatomból, előkészültem az útra Kisázsiába. Ez akkoriban nem volt olyan egyszerű művelet. Már több cikket küldtem be magyar hírlapoknak a török életről Nedsib Fikri álnéven. Most a Budapesten megjelenő, német nyelvű Neues Pester Journal szerkesztőségéhez fordultam, hogy kisázsiai utamról szóló beszámolómmal érdeklí-e. A szerkesztőség igenlő válasza megbízást is tartalmazott. Ezzel a levéllel elmentem az anatóliai vasút igazgatóságához és szabadjegyet kértem vonalaira. Az igazgatóság készségesen teljesítette kérésemet és egy általános menetlevelet állított ki számomra, amelynek alapján bárhol megszakíthattam utamat, és barangolhattam Kisázsia érdekes városaiban.

Utazásomhoz a török hatóságoktól engedélyt kellett kérnem. Egyik vilajetből a másikba csak ilyen átmeneti útlevelemmel - murur tezkereszivel - lehetett utazni. A hivatali folyosókon altisztek ögyelegtek, akik a kérvényezőt szívélyes mosollyal fogadták és kezüket nyújtották. Nem is a kezüket, hanem a tenyerüket. Ez néma jeladás volt, amit minden bennfentes megértett. A bűvös szót, baksis, ki sem kellett ejteni. Keleti volt ez a szokás, de célhoz vezetett, mert hosszas várakozás helyett két nap alatt elintézték mindent. A murur tezkereszivel zsebemben nyugodtan elindulhattam. Poggyászsomban kevés ruhanemű volt. Annál több a nyomtatvány, ami nemcsak súlyát, hanem lelkiismeretemet is nyomta. Fáiz bőven ellátott anyaggal és tanáccsal. Ajánlóleveleket is adott. Semmiben sem volt hiányom.

Az anatóliai vasutat német mérnökök építették. Első szakasza volt a Bagdad felé vezető hosszú vonalnak, amelyen a nagynémet imperializmus nyújtotta ki csápjait a Perzsa öböl felé. Hajdarpasától kiindulva ősrégi, történelmi terepen fut végig. Minden állomása egy-egy emlék a múltból, amely mint egy intelem szól hozzánk. A mohamedán nem érzélgős. Kisázsiában az útszálon hevernek az ókori görög kultúra remekművei, ledőlt oszlopfejek, torzók, istenek szobrai - és ő megindultság nélkül halad el mellettük. Még saját történelmének köbe meredt emlékeit sem méltatja figyelemre. Én égtem a vágytól, hogy a könyvekből ismert városokat legalább romjaikban lássam. Több helyen megszakítottam utamat. Az állomások mellett a vasúttársaság kis szállókat rendezett be. Meglepetésemre menetlevelem ezekre is érvényes volt. Amikor pénzemhez a huszonkét aranyfont „vérdíjat” hozzácsaptam, Krózusnak éreztem magamat.

A vonat szántóföldeken, szőlőkön és szép kerteken fut végig, azután völgybe szalad, amelyet háromszáz-négyszáz méter magas dombok kereteznek be. A görög városok romjain török telepek épültek. Erenköi, valamikor Anoratosz, Maltepe, a régi Bryasz, Kartal, az ősi Khartalimen az Aidosz hegy lábánál, amely ötszáz méter magasságba emelkedik. Pendiknél, a hajdani Panteikhionban állt Belisarius hadvezér palotája. Itt is halt meg 565-ben, helyette Justinianus bizánci császár unokaöccsét és névrokonomat, Germanust küldte Itália meghódítására.

Gegbüze falucskától délre egy domb tetején két ciprusfa között ősrégi sír áll. Talán egy török hős nyugszik alatta, de a néphit azt állítja, hogy Hannibal, a legendás pun hadvezér, a rómaiak réme van itt eltemetve. Nem nyughattam, amíg lóháton el nem értem a sírt és kegyelettel álltam meg előtte. Melyik diák nem hatódnék meg a ciprusfák mellett és ne idézné emlékezetébe az Alpok legyőzőjét, a Trasimenusi tó és a Cannae melletti csaták dicső hőseit -

még akkor is ha sejti, hogy nem ez az a sír, amely hamvait őrzi. De amikor másnap tovább zakatolt velem a vonat, megint kiszálltam Libissza állomáson. Itt keresett menedéket Hannibal Prusias királynál, de amikor a félszemű óriást a római kémek megszimatozták, mérget ivott. Itt is sokáig mutogatták sírját, amely fölé Septimus Severus római császár kegyelettel indítva pompás síremléket építtetett. De ennek nincsen már nyoma. Néhány kilométerre tovább, a selyem- és szőnyeggyáraról híres Hereke mellett fekszik a régi Ankiron várrom. Ebben a várban halt meg Nagy Konstantin császár, Konstantinápoly alapítója, illetőleg újjáépítője és kiterjesztője (330) és kis távolságra Ankirontól - mint a sors iróniája - Hunkjar Csairiben II. Mehemed szultán, Konstantinápoly meghódítója (1453).

Izmidig azután meg sem álltam. Itt is a vasúti szállóban laktam. Izmidet Nikomédész király alapította időszámításunk előtt 264-ben. Itt született Arrianus, Nagy Sándor hadjáratának történetírója. A fiatalabb Plinius bőven leírja leveleiben Trajanus császár idejében emelt épületeinek pompáját. Hadrianus és Diocletianus római császárok kedvenc tartózkodási helye volt. Nagy Konstantin császár számos épülettel díszítette a várost, de a perzsák, a gótok kirabolták, és 358-ban egy borzasztó földrengés teljesen elpusztította ezt a hajdan virágzó, jókedvű települést. A XIV. században a törökök kezébe került, és ezek török stílusú házakat építettek jórészt a régi kövekből a város romjai fölött.

Izmidtől egyfolytában száguldott velem a vonat Eszkisehirig (Óváros). Termékeny földeken futott végig, a távoli falvak és városok csak karcsú minaréikkel intettek felém. De ez mind történelmi terep. Az oszmán törökök ezen a területen vetették meg szilárdan lábukat, innen indult el Oszmán a Dardanellákon át az európai partra és foglalta el annak hadászatiilag fontos pontjait, lassan bekerítve a bizánci fővárost és végül csak falai területére szorítva, amíg érett gyümölcs gyanánt nem hullott II. Mehemed szultán ölébe. Szöjüdnél fekszik Ertogrul, az oszmán dinasztia megalapítója, sírjában, amely elhanyagolt állapotban várja a török sírlátogatók ezreit.

Eszkisehir fontos vasúti gócpont. Itt ágazik el az út Ankara felé. Pompás vasúti szállodájában édesdeden aludtam, kissé felüdülve fáradtságomból. Eszkisehir az oszmán uralom bölcsője. Török történetírók unos-untalan mesélik, hogyan ajándékozta a koniai szeldsuk szultán, Ala Eddin ezt a területet Ertogrulnak, a bizánciak felett aratott győzelme jutalmául. Akkor a *kaj-khanli* török törzs csak vitéz martalócokból állt, de amikor a szeldsuk szultánt a tatár hordák szorongatásából kimentették, hűbérül gazdag területeket kaptak, s ezeket kardjukkal kiszélesítették. Egy század múltán magukba olvasztották a szeldsukokat több más törökfajú néppel együtt, és a szultánok vitézségükkel, katonai szervezetükkel - amely egyedülálló volt az akkori időkben - Kelet-Európát majdnem Bécs faláig meghódították. Eme dicsőséges szultánok leszármazottja, Abdul Hamid ellen szálltam hadba én, magyar diák!

Munkámat már másnap megkezdtem. Bejártam a várost, meglátogattam néhány mecsetjét, de ezek művészettörténelmi szempontból érdektelenek. Megfürödtem a kénsavas vizű gőzfürdőben és felfrissülve felkerestem Számi bejt, Fáiz barátját. Amikor átadtam neki ajánlóleveletem, fejét csóválta, és már féltem, hogy avatatlan kezek közé kerülök, de kiderült, hogy fejcsóválása nem a levélnek és küldeményemnek, hanem fiatalos külsőmnak szólt. Az ebéd után megajándékozott néhány tajtékszipkával. Eszkisehir közelében bányásszák egészen kezdetleges módon a gazdagon fellelhető tajtékkövet, amelynek török *merdsán* szavából torzították németre a *Meerschauum*-ot (tengeri hab). Itt fillérekért árulják a szipkákat, pipákat, és óriási mennyiségben szállítják külföldre a nyersanyagot, hogy művészeibb kezek bámulatos szépségű domborműveket faragjanak belőle.

Délután elvittem Száminak a nyomtatványok egy részét, a legújabb külföldi török lapokat. Számi magasrangú államhivatalnok volt és megígérte, hogy társai között fogja a lapokat szétszítani, természetesen nevem említése nélkül. Adott néhány címet Koniába, ahova bizalommal kopoghatok be. Eszkisehirben nem lévén több látnivaló, két nap múlva tovább utaztam.

A vonat a Purzak folyó mentén indul el, és ahogy az út emelkedik, a folyó medre lassan eltávolodik tőle. Már kilencszáz méter magasságra emelkedtünk a mészkő és homokkő hegyek között, amelyek helyenként különös alakot vettek fel. Az ablakból figyeltem a tájat. A hűvös hegyi levegő simogatta arcomat, és sokáig kihajoltam, hogy a kanyargó vonat kigyózását jobban figyelhessem. A szomszéd kocsi ablakából női fejek tűntek elő. Teljesen kiestem szerepemből, és Ádám soha ki nem haló érdeklődése Éva iránt arra ösztökölt, hogy óvatosan bár, de átmosolyogjak a kihajoló fejek felé. Fiatal lányok voltak, és hullámos, szőke hajam az ő kíváncsiságukat is felkeltette. Visszamosolyogtak, de mintha megijedtek volna a tiltott örömtől, behúzták fejcskéküket a kocsi belsejébe. Én is ugyanazt tettem. A háremliliomaival kacérkodni mohamedán országban veszedelmesebb, mint a hatalmas szultán ellen összeesküdni. Kísérletképpen megint kidugtam fejemet, és íme a játékos szépek arca is megjelent ablakaikban, összerosolyogtunk és visszahúzódtunk, így ment ez vagy fél óráig mindnyájunk nagy élvezetére, s csak a vonat lassítása és végül megállása szakította meg. Megérkeztünk Alajundba. Nekem ki kellett szállnom, hogy Kutahiába jussak. Az állomáson vártam egy ideig, vajon kacér útítársnőim is kiszállnak-e, de hiába. Még az ablakból sem néztek ki. Bizonyára féltek szigorú anyjuktól. Így a rövid flört következménye csak a robogó vonat léghuzatára szorítkozott, amelynek büntetését csakhamar éreztem. Fejem az erős léghuzattól megfájdult és estére hideg borogatást kellett rátennem. De sebjaj, megérte. Máig sem felejtettem el a bájos, ártatlan, kíváncsi leányarcokat, akik azóta töpörödött anyókákká zsugorodtak össze, ha csak nem vándoroltak át az öröklétbe.

Kutahia Alajundtól tizenkét kilométernyire fekszik, de naponta csak egyetlen vonat indul oda, és pedig olyan bölcsen, hogy rendesen nincs is csatlakozása. Így egy éjszakát kellett Alajundban töltenem. Ez az éjszaka is emlékezetes volt. A szokásos éjjeli látogatók lelkesen üdvözöltek, vérszerződést kötve elfáradt testemmel. Másnap álmosan, unottan érkeztem Kutahiába. Ez a kies város az Adsem hegy tövében fekszik, amelynek tetején tornyokkal díszített régi vár emlékeztet a történelemre. A karamanli szultánok székhelye volt századokon át, amíg II. Mehemed szultán le nem győzte őket. Az oszmán hadsereg janicsárjai már régen pozdorjává verték a balkáni népeket és a bizánci birodalom is elbukott csapásaik alatt, amikor Kisázsiaiban még független családok uralkodtak és dacoltak az oszmánok félelmetes erejével. Az európai hódítások után fordult vissza a török fegyver faj rokonai ellen Anatóliában és kényszerítette őket megalkuvásra.

Kutahia hegyoldalain a faházak százai, mint fecskefészkek sorakoznak egymás hegyén-hátán, lombfűrészszel kifaragott díszes homlokzatuk óriási madárkalitkának tűnik fel. Több régi mecsetje a szeldsuk-perzsa stílust őrizte meg. Az egyikben híres *medresze*, iskola, ahol a *sofíák*, a tudomány hevétől „elégett” diákok az írás-olvasástól kezdve a Korán-magyarázatig minden tudományt magukba szívhatnak és enyhíthetik a tudásszomj égési sebeit. Mert a mohamedán teológia maga nem tudomány, de a tudás minden ágát felhasználja, hogy a Korán igazságát bebizonyítsa. A középkori mecsetiskolák váltak a mintáivá Európa korai egyetemeinek.

Kutahiában készül a perzsa-szeldsuk stílusú fajansz, amely világhírré emelkedett. Ezzel díszítették a mecsetek belső falait és a gazdagok palotáinak termeit. Engem Kutahiába nem a *medresze* csábított, nem is a fajansz-gyártás, amelyet kisiparosok művelnek. Ebben a

városkában lakott számos lengyel és magyar politikai menekült. Kossuth és társai - mintegy ötezren - a szabadságharc elbukása után Vidinbe menekültek. Ez az esemény roppant nagy mozgalmat és háborús feszültséget idézett elő. Az osztrák kormány hiába követelte a menekültek kiadását, a porta kereken megtagadta. Ausztria és Oroszország mozgósított. Abdul Medsid szultán anyja, akinek Kossuth kormányzó korában, 1849 május havában egy pár válogatott magyar tehenet és ökröt küldött ajándékkul, a koronatanácsban eldöntötte a kényes kérdést. A török kormány a magyar, lengyel és olasz menekülteket nem adja ki és háború árán is megvédi. Hiába hagyta ott Radzivil herceg, a cár követe búcsúzási tiszteletgész nélkül Konstantinápolyt, a porta hajthatatlan maradt. A háborút a török diplomácia ügyesen elkerülte. A Kücsük-Kajnardse-i béke alapján kijelentették, hogy akik a mohamedán hitre áttérnek, akár csak névlegesen, azok a szultán alattvalóivá válnak, és azok kiadatását egyetlen idegen állam sem követelheti. Kossuth, Mészáros, Batthyány, Dembinszky, Guyon, Visoczky és mások nem voltak hajlandók vallásukat elhagyni. De Bem, Kmety és Stein tábornokok és tíz törzstiszt, ötvenkét százados és hadnagy, negyven altiszt és száznegyvenhat közember felvették a mohamedán hitvallást. Az olasz és lengyel áttértek száma is felmegy több százra. Bem példáját követték a Szibériától irtózó lengyelek.

A török kormány megtartotta ígéretét. A közemberek mindjárt jó ruhát, szállást és rendes zsoldot kaptak. Bem mint Murád pasa, Kmety mint Kjámil pasa, Stein mint Ferhad pasa főrangú alkalmazást nyertek a török hadseregben. Bemnek Vidinben fényes hadsegédi környezete volt, és 30 000 pengő forint jelöltetett ki számára.

A feszültség azonban nem enyhült, és végül a török kormány a menekülteket Kisázsia belsejébe, Kutahiába „bellebbezte”. Az első csoport 1850. február 15-én indult el Sumlából és a következőkből állt: Kossuth nejevel, Ihász, Bíró, Wagner, Kinizsy, Timár, Fráter, Kalocsa, Házmán, Berzenczey, Szerényi, Cseh, Kossuth tolmácsa három szolgájával, Batthyány Kázmér gróf nejevel, Mészáros Lázár segédével, Perczel Móricz, Gyurmán nejevel, inasaival, Asbóth és mások. A lengyelek közül Marinszky, Szepinszky, Przyemshzky, Lissakovszky, Chojeczky és mások. A menekültek körülbelül egy évig maradtak Kutahiában; 1851-ben egy amerikai hadihajó Kossuthot és számos társát az Egyesült Államokba szállította. Útközben Kossuth Angliában még ma is emlékezetes beszédeit tartotta az emberi jogokról, a szabadságról és a nemzeti függetlenségről, amelyek fül- és szemtanúk szerint az angol retorikai művészet iskolapéldái voltak.

A kutahiai görög templomban emléktábla örökíti meg a magyar és lengyel hazafiak itt-tartózkodását. Megilletődötten hajtottam meg fejemet az emléktábla előtt. Egy félszázad leforgása után ismét magyar láb érinti azt a rögöt, amely a szabadsághősök nyomát érezte. Kutahiába is volt ajánlólevelem, és barátaim vezetésével elmentem azokba az utcákba és házakba, ahol honfitársaim laktak. Ma török családok őrzik a *madzar kardaslar* és *madzar mültedsileri* (magyar menekültek) emlékét, s olyan szívéllyességgel fogadtak és vendégeltek meg, mintha eme hősök testi leszármazottja lennék. Pedig csak lelki kapocs fűzött hozzájuk, de ez a kapocs talán erősebb minden vérségi köteléknél.

Egy hetet töltöttem Kutahiában. Nehezen tudtam az emlékeket felidézö kövektől elválni. Barátaim is tartóztattak és vendégüknek tekintettek, ötven év óta talán én voltam az első törökül beszélö magyar, aki e szent helyre elzarándokolt.

Visszadöcögve a kutahiai szárnyvonalon, órákig kellett várnom, amíg Alajundból személyvonnattal tovább utazhattam. Amíg eddig egyedül ülhettem félfülkében a gyorsvonalon, amely szekér sebességével robogott óriási zajjal, most termes kocsi jutott osztályrészemül. Kevés utas szállt be és ki. Többsnyire csak a közeli állomásokra utaztak. Kevesen voltak közöttük,

akik Konstantinápolyt látták, és ezért nálam érdeklődtek fővárosuk szépsége és új épületei iránt. Tekintélyt szereztem azzal is, hogy Európából jövök, és hogy idegen vagyok.

A török nép nagyon tiszteli az idegent. Nemcsak azért, mert kapitulációs kiváltságai vannak, de mert gazdagnak, boldognak képzel minden *edsnebit*, aki finom ruhában jár. A nagyvilág az övé. Török beszédemen elcsodálkoztak, és udvariasan bej efendinek szólítottak, mintha pasának fia lennének. Böbeszédűen magyarázták lakhelyük érdekességeit.

Útitársaim mind férfiak voltak. Női hozzátartozóik külön fülkékben ültek egymással. Bizonyára őket is érdekelte az idegen bej efendi, mert hellyel-közzel egyik-másik férfi átszólt feleségének és mesélt neki arról, amit tőlem hallott.

A vasút Alajundtól állandóan emelkedett. Alagutakon zakatolt át, a mozdonyvezető hosszú füttyel toldotta meg az amúgy is fülsiketítő zajt nehogy egy ellenvonat véletlenül beléje szaladjon a sötétben. Az Elmali Dag magas kúpja mögött egy kis cserkesz falu húzódik, amely a Jazili Kaja, „Írott-kő” nevet viseli, akárcsak a mi Kőszeg melletti gyönyörű erdős hegycsúcsunk. Abdul Hamid az orosz-török háború után számos cserkeszt telepített le Kisázsiaiában. Ez a harcias nép saját viseletével még tarkábbá tette Törökország nemzetiségi egyvelegét. Fegyveresen, vállán átvetett töltényszíjjal jár-kei minden cserkesz, és gögösen néz le minden „civil”re. Csodálatos szépségű faj, és leányaik a gazdag nagyurak háremeinek gyöngyszemei voltak. A mohamedán házasság magánjogi szerződés. A feleséget pénzért vásárolják, ezért értékes kincs a házban. Válás esetén magával viszi házassági bérét. A terméketlen kaukázusi hegyekben lakó szegény cserkeszek boldogan adták el gyönyörű leányaikat töröknek, arabnak, és ezek vérükkel megszépítették, kifinomították a vagyonos osztály leszármazottait.

A cserkesz falu azon a helyen fekszik, ahol valaha a régi phrigiai birodalom székhelye volt, és ma is számos feliratos kő és síremlék őrzi a régi dicsőség emlékét. Egy óriási, lecsiszolt, domborművekkel és feliratokkal díszített sziklafal alatt álmodik Midas phrigiai király az öröklétről. Útitársaim csak a régi sírokról tudtak, de sejtelmük sem volt arról, hogy ki volt ez a legendás király. Kérésükre elmondtam nekik meséjét, ahogyan emlékeztem ó-görög tanulmányaimból.

Midas Phrigia királya volt; jóságosan bánt alattvalóival és Silenusszal, Dionizoszhoz, a bor istenének barátjával. Az isten ezért megígérte, hogy Midas bármely kívánságát teljesíti. Midas kapzsi módon azt kérte Dionizosztól, hogy változzék arannyá minden tárgy, amelyhez nyúl. Az óhaj beteljesedett, és arannyá változott még az étel és ital is, amihez keze ért. Midas majd éhen halt mérhetetlen kincsei között, és kérte Dionizoszt, hogy szabadítsa fel kárhozatos áldása alól. Az isten elrendelte, hogy fürödjék meg a Pactolus forrásában. Midas keze így megszabadult a bűvös erőtől, és a folyó azóta aranyat hord fővényében.

Útitársaim erre feszülten felfigyeltek és találgatták, melyik folyó ez a Pactolus. Erre én sem tudtam feleletet adni, és tudatlanságom leplezésére tovább folytattam Midas király meséjét.

- Egy ízben, amikor Pán és Apollo furulyán és lanton zenei versenyre keltek egymással, Midast kérték fel döntőbírónak. Midas Pánnak ítélte az elsőbbséget, amire Apollo haragjában Midas fülét szárfüllé változtatta. Midasnak sikerült szárfüleit phrigiai sapkája alá rejtenie alattvalói előtt, de szolgája, aki haját szokta nyesegetni, felfedezte a dolgot. A szolga halálra rémült, s mert emberi lénynek nem árulhatta el a titkot, a kertben egy lyukat ásott és abba súgta be: „Midas királynak szárfüle van” - azután betömte a lyukat földdel. De ezen a helyen nád nőtt, és susogásával elárulta a titkot.

Útitársaim hangosan felnevettek és látszólag elfelejtették az arannyal hömpölygő folyót. Az egyik felkelt ülőhelyéről, átsompolygott a hárem-szakaszba és az ajtónyíláson át megsúgta a mesét az asszonyoknak. Most már nem volt szükség nádra, hogy a titok szerteszét terjedjen a világon!

A táj mind regényesebb színezetet vett fel. Az egyes állomások ezer méter magasságban fekszenek és festői trachit sziklákkal borított hegyekkel vannak körülvéve, amelyek marcona örökként vigyáznak az ölükben elterülő termékeny síkságra. Nem csoda, hogy az ókorban Phrigia a mondák és tobzódó örömek, a bacchusi orgiák színhelye volt. Szépség, harmónia és bőséges termés meghozta az emberek örömét.

Áfiun Karahiszárnál elbúcsúztam útitársaimtól, akik azután bizonyára egymás között megbeszélték, hogy mi minden bolondságot találnak ki ezek a *frengek*. Asszonyaiknak otthon majd naphosszat mesélnék az aranyfolyóról, a számárfülű királyról, aki talán férjükhöz is hasonlít, ha nem is király.

Áfiun Karahiszár, magyarul Ópium Feketevár, a régi Akroenosz ezer méter magasán fekszik a tenger színe fölött. Klímája enyhe, levegője illatos. A vasúti állomás szállodájában találtam kényelmes szobát, mint ingyenes utazó. Rövid mosakodás után siettem ki a városba. Vadregényes környék veszi körül a domboldalra felhúzódó háztengert. Az apró faházak melletti csipkés homlokzatú *konakok* (vagyonos emberek villái), a szűk utcák, a merészen átvágó utak és a domb tetejéről mogorván alátekintő vár álomszerű képet varázsoltak élelem. A várat Ala Eddin szeldsuk szultán építette, és még ma romjaiban is hirdeti azt a pompát és kényelmet, amit a perzsa ízlésű szeldsuk fejedelmek palotáikban élveztek.

Erős falakon belül fajansz-díszítések, víztartályok és a Korán örökkévalóságát hirdető kőfaragások, a szolgaszemélyzet tágas lakosztályai tanúskodnak az iszlám művészi ízléséről és szociális felfogásáról. A szeldsukok tudták, hogy hová építsék palotáikat. A százhusz méter magas várdombról gyönyörű kilátás nyílik a távoli, fantasztikus alakú trachit hegyekre, márvány vonulatokra és a közöttük zöldellő völgyekre, amelyeket apró házak tarkítanak.

A lakosság török. Messze földön híres iparművészeti ügyességéről. A bazárban szövik a csodás anatóliai szőnyeget és ott készítik kézzel-lábbal a gyöngyház berakású bútorokat. És minden csak fillérekbe kerül. Az élelem olcsó, a munkabér is alacsony. A városból igen nagy az ópiumkivitel, nevét is az ópiumtól nyerte. Nagyon szerettem volna néhány bútort venni, de hogyan szállítsam el haza. Az élelmes iparos azonban eloszlatta aggodalmamat. Szállítanak ők Szmirnába, és onnan hajón Konstantinápolyba, sose féljek! Olyan ügyesen szétszedik a szekrényeket, asztalokat, székeket és ládákat csomagolják, hogy semmi bajuk nem történik. Sajnos, ez a biztatás sem vezetett eredményre. Mikor lesz annyi pénzem, hogy valamikor Pesten, majd ha kész ember leszek, török bútorokkal rendezzem be szobámat?

Kétnapi tartózkodás után siettem tovább. A vasút a régi karavánút mentén halad, majd leereszkedik a folyó partjára, míg a karavánút a hegyoldalon marad. A táj mindenütt üde zöld szőnyeggel van fődve. Erre haladtak ezer évvel ezelőtt a keresztes hadak, amikor vallási örületől és kapzsiságtól elragadtatva, elnéptelenítették Nyugatot, hogy lerombolják Keletet. De az isten bölcs és az emberek vágyait nem mindig teljesíti. A keresztes vitézek nemcsak zsákmánnyal tértek haza barbár Rajna menti otthonukba, hanem akaratlanul is magukkal hozták Kelet kultúrájának morzsáit: a damaszkuszi acélkard ruganyosságát, a damasztot, a muszlint, az alkóv- és a várépítés technikáját, no de aztán az Ezeregyéjszaka rejtelmét, amelyek Boccacciót, Petrarcát ihlették meg, és a vak arab költő, Abdul Ala al-Maarri pokol leírását, amely mintául szolgált Dante Commediájának.

Két és fél órai zötyögés után leszálltam Aksehirben. Ezt a várost okvetlenül meg kellett látogatnom. Valamikor gazdag település volt, és ma is büszkélkedik néhány gyönyörű mecsettel, a szeldsukok és a későbbi oszmánok korából. De itt nem a mecsetek csábítottak. Mecset ezrével van a moszlim világban, de Aksehir kiváltsága egy bolondos tréfacsináló, aki nemcsak a moszlim, de az egész világban híressé lett. Itt élt a XV. században Naszreddin hodsa, és számtalan anekdotája azóta bejárta a föld kerekességét. A hodsa olyan tanítóféle, aki az iszlám minden tudományában jártas. Ez a hodsa nemcsak tanult ember volt, hanem sokkal több: nevetett az emberi butaságon és a társadalmi szokások fonákságán. Olyannyira fölényes volt, hogy a saját emberi gyengéin is nevetett. Ritka tulajdonság! Századok múltán minden nyelvre lefordított anekdotái ma is megnevettetnek.

„A hodsa elment a török fürdőbe. Szerény ruházata miatt a fürdősök nem sokat törődtek vele, és csak ímmel-ámmal dörzsölték meg testét. Amikor távozott, egy fényes ezüst tallért adott baksisnak. A következő héten ismét felkereste a gőzfürdőt. Nagy tisztelettel fogadták, vízzel leöblítették, alaposan ledörzsölték, paskolták, simogatták, ahogy úri vendégekkel szokás. Távozáskor sorfalat álltak, de ő csak egy rézgarast dobott oda nekik. Csodálkozásukra a hodsa megmagyarázta: »Az ezüst tallér a mai kezelésért volt. A rézgaras a múltkoriért...«”

„A hodsának nagy tekintélye volt a városban. Sokszor fordultak hozzá tanácsért, segítségért. De ravaszsága nagyobb volt tekintélyénél, és mikor egyszer egyik ismerőse hétéves ecetet kért tőle állítólag betegségének gyógyítására, elutasította a kérelmezőt azzal, hogy van ugyan hétéves ecetje, de nem ad belőle, mert ha mindenkinek adna, az ecet sohasem lett volna hétéves!”

Egyszer azonban rajtakapta hazugságon egyik barátja. Szamarát kérte tőle kölcsön.

- Sajnálom - felelte a hodsa -, a szamaram messze kinn van a legelőn. A szamár véletlenül éppen ekkor ordította el magát az istállóban: i-á! i-á!

- Ejnye - szólt hozzá barátja -, nem szégyelled magadat így hazudni?

- De furcsa ember vagy te - válaszolta a hodsa -, nekem nem hiszel, de annak a számarának hiszel.

Sírját minden látogatónak mutatják. De még halálában is megtréfálja bámulóit. Az embert nagy fontoskodva körülvetik a temetőben, és végre egy alacsony falhoz állítják néhány percre. A sír a fal mögött van - mondják -, tessék csak egy ideig várni, és azután a falat bal felől megkerülve mögéje menni. Ott elrebeget egy koránverset. Velem is így tettek. A fal mögött nem volt se sír, se hant, csak zöld fű. Rajtam is nagyot nevettek.

V. KISÁZSIAI ÉLMÉNYEK

*(Csata a karavánszerájban - Konia hajdani és mai csodái - Hatalmas pártfogóm akad -
Elvezet-e a dervistánc - A nagy-mufti és a szentháromság - Száműzöttek -
Mazsola, paradicsom és pofon - Pál apostol barlangjában - Patlidsán-tüzek)*

Aksehir után a vonat egy ideig még zöldellő mezők mellett fut, amiktől keletre nagy sivatag, a *Tuz Csölü* szikes kopársága terül el. Falvak, városok, amelyeknek tornyai és kupolái messziről integettek felém, nem tudtak már csábítani. Égtem a vágytól, hogy Koniába érjek, ahol hosszabb időt szándékoztam tölteni. Konia előtt vagy húsz kilométernyire a vasútvonal eléri legnagyobb magasságát, 1300 métert. A vonat lépésben zihált felfelé, sok utas leszállt a lépcsőről és tréfából mellette gyalogolt, mintha terhén akart volna könnyíteni. Egy óra múlva azonban a mozdony erőre kapott, és vígan pőfékelve szaladt le a síkságra.

Konia Anatolia szívében ötvenezer lakosával a török birodalom egyik jelentékeny városa. Idegen konzulátusok székelnek benne, de Ausztria-Magyarország nem volt képviselve. Szép vasúti szállodája csábítólag hatott, de ezúttal nem vettem igénybe, mert hónapokig szerettem volna ebben az érdekes városban tanyázni. Kocsit fogadtam és elhajtattam Nuri bej házához. Őhöz meglehetősen ajánlósoraim voltak, és őt szemeltem ki tanácsadómnak és vezetőmnek. Megérkezve háza kapuja elé, amelyet kocsisom jól ismert, hiszen Nuri bej a kerületi kormányzó titkára volt, meghúztam a lelógó kötelet, mire élesen szólalt meg a harang. Kellemes női hang csendült meg a rácsos ablak mögül: *Kim o?* Ki az? Megmondtam nevemet, és hogy Nuri bejt keresem. A csengő női hang számomra szomorú választ adott: Nuri bej Isztambulban van, csak egy hét múlva jön vissza. Távollétében nem léphetett ismeretlen idegen a házba. Mit tehettem mást, kocsisom tanácsára egy *hánba*, azaz karavánszerájba vonultam cókómokkal.

A karavánszeráj nagy négyszögletes épület, amely tágas udvart vesz körül. A földszinten vannak a raktárak, ahol a kereskedők áruikat helyezik el, és az udvarban kérődznek a tevék. Az emeleten folyosó fut végig, amelynek korlátjára eresz van erősítve. Ebbe az ereszbe folyik le a sarkokon elhelyezett bádogmosdókból a víz és onnan tovább a puha anyaföldbe, a latrinák folyadékával egyesülve, azt termékenységre sarkallva. Az emeleten kis, egyablakos nyílások a szobának nevezett helyiségek, török nevük *oda*, helyes magyarsággal odú. Ilyen odában az egyetlen bútorzat a falon végigvonuló kerevet, matraccal lefödve, és néhány porlepte, pecsétes szőnyeg. Kis petróleumlámpa világít annak, aki napnyugta után még fenn akar maradni. Egyszerű a karavánszeráj, de nem is európai igényeknek szánták. Átutazó kereskedők csak néhány napot szoktak tölteni benne, hogy karavánjukkal, áruikkal tovább menjenek más karavánszerájba. Így vándorol az élet állomásról állomásra, kicserélve a rakományt és az elmaradhatatlan férgeket, amelyek tevéken, embereken utaznak végig Anatólián.

Poggyászatot lerakva szobámban, először a sárga porral telített zacskót vettem elő, és telehintettem minden elérhető sarkot. A férgek duzzogva vették tudomásul, hogy európai tolakodott birodalmukba. Azután megmosakodtam a folyosó sarkán a bádogtartályban, és egészen töröknek érezve magamat elmentem a közeli kocsmába vacsorázni. A főzelék és a vagdalt juhhús kitűnően ízlett. Jó étvágygal erősítettem magamat az első éjszakára és a következő napok fáradságos munkájára.

Ahogy besötétedett, meggyújtottam a kis petróleumlámpást, elrendeztem ruháimat a fali beépített faszekrényben, ahonnan előbb kiszedtem a színes ágyneműt, azután fáradtan lefeküdtem aludni. Kellemes zsongás küldött rám álmot. A tevék csámcsogtak, a szomszéd

szobában duruzsolt a teáskanna és pusmogtak a kereskedők. Mintha bölcsődalt hallanék, olyan andalító volt a szundikálás. De nem sokáig tartott. A koniai poloskasereg a sárga porhintésen megsértődve a fal felől rohant rám és falánk dühvel vett magának véres elégtételt. Fel-felriadtam, meggyújtottam a lámpát. Az ellenség ijedten vonult vissza kedvezőbb terepszakaszokra, de amelyiket elcsíptem, az vérével lakolt a támadásért. De azért nem tágitottak, hajnalig több csatát kellett vívnom velük, és reggelre kelve az ágynemű tele volt a meggyilkolt támadók hullájával. Kezem piroslott a vértől, arcom is, mintha valóságos ütközetből keltem volna fel.

Miután a bádogtartályban lemostam a magam és ellenségeim vérét, keservesen panaszkodtam a karavánszeráj gazdájának.

- Bej efendi - mondta ő biztatóan -, ez nem tart sokáig. Néhány nap múlva megszokja, a poloskák is jóllaknak magából és a szomszéd szobák vendégeire vonulnak.

Ez sovány vigasz volt, és csak azt vettem ki belőle, hogy egyelőre kóistolóba jöttek hozzám. Mi lesz velem egy hét múlva, mire Nuri bej megérkezik? Szárazra szívják ki testemet. Nem, itt nem maradhatok. Harcolni jöttem a szultáni önkény ellen, életre-halálra, de ilyen dicstelen halálból nem kérek.

Elindultam a város főterére. Ott egy magas torony állt, tetején órával. Régi bizánci templom maradványa. A téren a szokásos kávéház. Belsejében és a téren, apró nádszékeken lustálkodva ülnek és pipáznak a férfiak. Beléptem a kávéházba és kávéért kértem, udvarias *szelám*-mal köszöntve a vendégeket. Rögtön feltűnt idegen voltom, egy középkorú férfi mellém szegődött és barátságosan üdvözölt. Cigarettaival kínált meg és ezáltal már barátok is lettünk. Valami egyenruhafélét hordott, és én ennek megfelelően udvariasan *efendi hazretlerine*nek, nagyságos úrnak szólítottam. Elpanaszoltam keserves éjszakámat, amelynek véres nyomait hordta arcom, kezem és ingem alatt testem, amire részvétteljesen azt tanácsolta, hogy ne maradjak a hánban. Ő kitűnő szobát tud ajánlani egy görög özvegyasszonynál, a várdomb alján, ahol úri módon, zavartalanul alhatom. Nagyon hálás voltam jóságáért és számtalanszor köszöntem meg igazi barátságát. Beszédünkre mellénk gyűlt a kávéház többi naplopó vendége is, és mindjárt úgy megszánt, hogy mindegyik ajánlott kényelmes lakást. Egész Konia percek alatt kiteregette előttem szívét és szobáit. Érdekemben össze is vesztek, de én mégis az első ajánlatnál maradtam. Kíváncsi voltam, hogy ki ez az újdonsült egyenruhás barátom és szerényen megkérdeztem. Erre nagyot nyelt, levegőt szívott tüdejébe, hogy méltósága teljes nyomatékával árulja el kilétét. A végnélküli címek sorát ünnepélyes szünetekkel szakította meg, ahogyan arcom elárulta bámulatomat és növekvő tiszteletemet. A mohamedánok demokraták. Török csónakosok nagyvezérek lehettek, szultánok kegyeltjeiket magas méltóságokra emelték.

- Én, bej efendi - monda vontatottan -, a Karamán vilajetbeli Koniában székelő, teljhatalommal felruházott, minden polgári és katonai hatóság feje, a kormányzó... - e szónál tisztelettel felálltam, mire barátom végre befejezte hosszú mondatát - kocsisa vagyok. - Erre visszaültem helyemre, de kezet szorítottam vele és gratuláltam neki. Fellélegzettem. Hála Istennek! Már azt hittem, hogy a kormányzó őexcellenciájával ülök a kávéház nádszékén.

Csorbadi Ahmed, a kormányzó őnagyméltósága kocsisa, elvezetett a kiszemelt házhoz. A várdomb alján egyemeletes épület volt; Phenaraki asszony a földszinti szobákban húzódott meg vaskos természetű leányával, akit Aphroditének szólított, minden indok és célzás nélkül a szépség egykori istennőjére.

Az emeleten csak egy szoba volt széles verandával és folyosóval. Ez lett lakásom. Mivel kissé magasabban feküdt a ház, tágas szobámból gyönyörű kilátás nyílt a várdombra, s az egész városra. A kerevetet és a padlót szőnyeg fődte, és a folyosón még kényelmes mosdóhelyiség is

volt. Első kérdésem a férgekre vonatkozott. Phenaraki asszony sértődötten mutatta meztelen karját. Vajon látok-e egyetlen bolhacsípést rajta? Nem feszegettem tovább a kényes kérdést, nem akartam őt tüzetesebb vizsgálatnak alávetni. A hánban nem maradhatok. Majd meglátom, mit hoz az eljövendő éjszaka a koniai várrom alatt? Kibéreltem a szobát. Hihetetlen olcsó volt, és Csorbadsi Ahmed diadalittasan segített elhozni poggyászomat a hánból. Befogott és a kormányzó úr őfőméltósága hintóján szállított át új otthonomba. Főúrnak képzelhettem magamat Koniában.

Percek alatt berendezkedtem új otthonomban. Az ablakon át kinéztem Konia háztengerére. Régmúlt idők emléke tolult fel agyamban. Alig van város, amely ennyit tudna mesélni múltjáról. Története mitikus időkre nyúlik vissza. Amikor Perseus elindult Medúza lefejezésére, áthaladt a phrigiai Ikonionon. Zenophon tízezer katonája bolyongás közben ebben a városban talált pihenőt. Nagy Sándor a perzsa háborúban itt ütött tábort. A római időkben Cicero mint proconsul tíz napot töltött e helyen és seregszemlét tartott. A kereszténység történetében is nevezetes szerep jutott Ikonionnak. Itt tartózkodott Barnabás és Pál apostol. Barlangba épített templomukat ma is mutatják a várostól néhány kilométernyire, Silesnél. A rómaiak virágzó kolóniát alapítottak itt, de Ikonion legnagyobb politikai fontosságát a szeldsuk-törökök uralma alatt érte el. Szeldsuk leszármazottai Perzsiában, Szíriában és Kisázsiaiban birodalmat létesítettek. A kisázsiai szeldsukok, akik török szokás szerint első vezérüktől nyerték nevüket, Ikoniont tették meg főtáborhelyüknek, és később a birodalom fővárosának. A bizánci császárokkal állandó érintkezésbe kerültek, hol csatatéren, hol békében. Bizánci hercegisasszonyokat vettek feleségül szeldsuk fejedelmek és bizánci kultúrát honosítottak meg Koniában.

A kereszties hadak súlyos csapást mértek a szeldsuk birodalomra. Barbarossa Frigyes a város falai alatt győzedelmeskedett, és fia elfoglalta a várost. Csak a vár maradt a szeldsuk fejedelem kezén. De a békekötés után a holtra fáradt kereszties sereg napokig pihent a városban, hogy azután tovább folytassa útját Jeruzsálem felszabadítására. Ahogy a keresztiesek veszedelme elmúlt, a birodalom lassan kiheverte a csapásokat és Kai-Kobad szultán uralkodása alatt elérte jólétének és kultúrájának tetőfokát. Ez a szultán hercegsége idején tizenegy évig száműzetésben élt Konstantinápolyban, és ott magába szívta a ragyogó kelet-római kultúrát. Pásztorkodó népét, amely lassan megszokta a letelepedett életet, pazar építkezésével és Bizáncból hozott iparosokkal a polgárosulás útjára vezette. Megerősítette a várost hatalmas falakkal, amelyeknek kőanyagát a régi emlékekből emelte ki, és hűbéreseinek költségén száznolc bástyával díszítette. Egy-egy bástya tíz méter széles és nyolc méter magas volt. A Korán fejezeteit vésette rájuk díszes, egybefonódó arab betűkkel. Az antik emlékekből számos dombormű került ki, és ezeket is elhelyezték a várfalakon, bástyatornyokon, keveset törődve a Korán képromboló tilalmával. Ebből a hatalmas erőrendszerből csak törmelék és romhalmaz maradt fenn, de Moltke, az 1870-71. évi francia-német háború győzelmes hadvezére, 1838-ban, amikor mint fiatal tiszt a török hadsereget újjászervezte, még élvezhette középkori nagyságát és festői pompáját. Azóta széthordták a köveket és utcákat borítottak velük, házak építésére használták fel a drága anyagot. Ez szokott sorsa lenni sok antik város építészeti remekműveinek, mindenütt a világon.

A várdomb tetejére Kai Kobad, akit mohamedán néven mint Ala Eddint (a vallás magasztossága) ismer a történelem, pompás palotát építtetett magának. Lakásomtól kődobásnyira állt ennek a palotának a romja, és naponta elsétáltam oda, hogy élvezhessem a gyönyörű kilátást és elmélkedjek a múlandóság fölött.

A mohamedán nem szomorkodik el romok láttára. Minden Allah akarata szerint történik. Minden jó és rossz elmúlik. A jónak örülni kell, ameddig tart, a rossznak örülni kell, hogy

elmúlik az is. E palotában valaha nagy élet folyt. Páncélos vitézek álltak sorban folyosóin és ezernyi cseléd szolgálta fel az ízletes ételeket. A termeket márványfalak melengették télen és hűsítették nyáron. A mennyezetet színes fagerendák tartották, és oldalain feliratok hirdették az élet örömeit. Az ablakokat csúcsív zárta le, és a kapukat márványba vésett oroszlánok őrizték.

A hárem lakosztályok még díszesebbek voltak a nagy termeknél. Kis szobák rejtették magukba a feleségeket és azok nyoszolyó lányait. Lanttal, énekléssel, szavalással szórakoztatták a hárem úrnőit. Kényelmes fürdőmedencék frissítették fel ciszternákban langyosított vizükkel az elfáradt testeket. Selyem, brokát, muszlin, damaszt, drága függönyökkel eltakart fekvőhelyek puha szőnyegek paradicsomi képet varázsoltak a palota lakóinak.

De Ala Eddin és hűbéresei nemcsak az anyagi pompát szerették. Allahnak is megadták, ami Allahé, és az embereknek, ami az emberé. Koniában áll még ma is, ha nem is teljes egészében, az a sok díszes mecset, amit a szeldsuk szultán emeltetett Isten dicsőségére, alattvalói üdvözlésére. Itt áll az a csodás *Indse Dsámi*, amelynek kapuját hullámvonalban futó arab felirat díszíti. Mint a folyondár ágai, úgy szövődnek egybe a betűk beszédes sorai, arabul a Korán trónversét szólaltatva meg a hideg köveken. „Allah! Nincsenek istenek, kivéve Ő, az Élő, az Önmagában létező. Nem vesz rajta erőt szunnyadás és álom. Övé az egek és minden a világon. Tudja, mi van előttük és mi van mögöttük és nem foghatják fel ésszel a tudását, kivéve az engedelmeivel. Az egeket és a földet trónusa átfogja, és megőrizésük Őt el nem fárasztja. Ő a magasztos, a hatalmas Isten.”

A mecseten még romjaiban is látszik a bizánci építészet nyoma, de díszítése perzsa befolyást árul el. Karcsú tornyát gyönyörű fajansz-lapok borították. Ma csak talapzata körül maradt meg néhány. Tetejét villámcsapás vitte el.

A Karatai mecset is csodálatos építmény. Ebben van eltemetve építője. Karatai, aki nem sajnálta a pénzt, hogy Allah imaházát minél tökéletesebbé tegye. Márványkapun át jutunk az udvarba. A kaput csavart oszlopok szegélyezik, tele arab írással. A mecset maga az udvar jobb oldalán fekszik. Belsejét véges-végig kék fajansz-táblák díszítették. Ma csak néhány falrészén láthatók mintái, amelyek felfüggesztett szőnyegekhez hasonlóak. A sarkokat kék fajansz cseppkőminták zárják le, a kupoláról világoskék csillagok sugároznak, amelyek egy csillár körül csoportosulnak. A Mekka felé mutató imamélyedést (*mihráb*) kék fajanszba foglalt Koránvers öleli át. Karatai örök nyugvóhelye talán díszesebb, mint a Kauthar folyó partja a paradicsomban, ahol lelke lakozik.

A Karatai mecset mellett van egy *medresze* és egy kis múzeum. Kapuja előtt a szeldsukok kedvelt állata, az oroszlán fekszik kőbe vésve, belsejében római feliratos kövek, szarkofág, római férfimellszobor, szeldsuk fafaragások és feliratos fajansz-táblák.

A várdomb tetején, közel a palota romfalához fekszik Ala Eddin mecsetje, amely eltérően a bizánci stílus centrális elhelyezésétől, az eredeti arábiai mecset-elrendezést tartotta meg. Ez az eredetileg datolyaszárító csúrból átalakított medinai mecset oszlopok erdejét tárja elénk, amelyet a végtelenségig lehetne szaporítani, és csak a Mekka felé mutató imahelymélyedés az egyetlen dísz. Ez maradt az afrikai és spanyolországi mecsetek mintája. Az oszloperdőben a törpe ember egészen elvész Allah nagysága előtt.

Ala Eddin mecsetjének mennyezete ötven, antik emlékekből összeszedett márványoszlopon nyugszik. Egy kis kupolával koronázott mélyedésben van a *mihráb*. Valamikor az egész falat fajansz díszítette, ma csak színes festék utánozza az eredetit, amelyet különleges szépsége miatt a konstantinápolyi múzeumba vittek. Ebben a mecsetben temették el a szeldsukok számos fejedelmét. *Türbéjük* (szarkofág) még dacol az idők mostohaságával.

Számos más mecset is az egyisten-imádatnak volt szentelve. De a szeldsukok a szellemi élet virágairól sem feledkeztek meg. Ebben a városban virult ki a perzsa nyelvű költészet egyik legnagyobb alkotása, Maulana Dselál Eddin Rumi *Mesznevi-i-Mánevice* (Értelmi párvensek), amely a szigorú monoteizmus ellenhatásaként a szufi miszticizmust nyújtja vigaszul a bukdácsoló emberiségnek. Alah oly magas és kifürkészhetetlen, hogy emberi ész fel nem éri. Ő a könnyörtelen zsarnok, a rideg törvénydiktáló, a meg nem alkuvó Örökkévaló. De amikor a világot megteremtette azért, hogy gyönyörködjék benne, egy könnycseppje hullott az alakatlan porba, és ebből az isteni könnycseppből született az emberi lélek, amely örökké vágyik Isten szemébe vissza. A gyarló ember - lelkében az isteni könnycseppel - meg akar szabadulni az elmúló anyagtól és Istennel akar egyesülni újra. Ebből a gondolatból, amelyet a Vedanta-filozófia és különösen Plotinos emanatios elmélete is táplált, érlelődött mohamedán agyakban a szufi miszticizmus.

Dselál Eddin Rumi 1207-ben Afganisztánban született, és Ala Eddin Kai Kobad meghívta fényes udvarába, hogy filozófiát tanítson a mecsetiskolában. Tanításait összegyűjtötték és leírták. 1273-ban alakult tanítványaiból a dervisrend, amely nevét a Mester jelzőjétől: *Mevlana* (a mi Urunk) nyerte, és mint a mevlevi vált ismeretessé és a mohamedán világban híressé. Az oszmán fejedelmek is nagy megbecsülésben és tiszteletben tartották a rend főnökeit, akik a konstantinápolyi Ejub mecsetben - ahol a próféta ereklyéit is őrizték -, a mindenkori szultán derekára övezték Oszmán kardját. Ez a vallási kar hivatalos elismerését fejezte ki.

Amikor Nuri bej visszaérkezett Koniába, és jelentkeztem nála, már számos ismerősöm akadt a városban. A barátkozás könnyen megy török városban. A kis kávéházak a társadalmi élet lüktető erei. Nekem különben is befolyásos támogatóm akadt Csorbadi Ahmed kocsisban, aki szüntelenül eldicsekedett a velem való barátságával, és a nagyméltóságú kormányzónak is mesélt rólam. Egyszer a főúton találkoztam a díszes hintóval, s bakján Csorbadi látomra feszes göggel megemelte ostorát, mintegy jelezve, hogy ismerjük egymást. A kormányzó - török szokás szerint -, fehérkesztyűs kezével intett felém, hogy elfogadja üdvözlésemet, amire megálltam, és mély meghajlással tiszteletteljes *temennát* vágtam ki a nagyúr előtt, amit ő megismételt. A temenna a török köszönési mód legkecsesebb alakja. A mohamedánok a tisztelet jeléül nem veszik le a kalapot, mint mi Európában, hanem minden hivatalos helyen földött fövel jelennek meg. Neveletlenség volna Keleten földetlen fövel valakit fogadni. Jobb kezükkel széles ívet rajzolnak a levegőben a megtisztelt egyén felé, azután gyorsabb ütemben szívük, szájuk és homlokuk elé emelik ujjait, befelé forduló tenyérrel, kifejezve, hogy szívük, szájuk és agyuk a megtisztelt személy rendelkezésére áll. Nem könnyű ezt a mozdulatot olyan művészi lendülettel végrehajtani, mint ahogy előkelő török urak szokták.

Minden ügyességemet latba vettem, hogy a kormányzó tetszését elnyerjem, mert jóindulatától nemcsak koniai tartózkodásom, hanem életem is függhetett. Hát még ha sejtettem volna - amire tíz év múlva jöttem rá -, hogy titokban, szakálla ellenére, ő is ifjú-török!

Nuri bej finom modorú, eleinte tartózkodó úr volt. Nehezen melegedtünk össze, de azután annál szorosabbá vált barátságunk. Amikor Abdul Hamidről esett a szó, nem ragadta el a hév, hanem higgadt meggondolással fejtegette politikai nézetét.

- Én is a parlamenti kormányzás híve vagyok - mondta és kissé elgondolkozva cigarettára gyújtott -, hiszen Námik Kemál tanítványa vagyok, de a mi országunkat nem egységes nép lakja. Vajon megérett-e népünk... kurd, cserkesz, türkmén, arab, albán... az önkormányzatra? Vajon keresztény alattvalóink a parlamenti kormányzással járó átmeneti állomásokat nem

fogják-e felhasználni arra, hogy leszakadjanak a birodalom testéről? Abdul Hamid központosító rendszere mindenkit megfélemlít és a különváló részeket erős kézzel összetartja. Mi nem vagyunk Franciaország, amelynek minden polgára francia és katolikus!

Ismét elgondolkozott és cigarettacsutkáját nyomkodta a hamutálba. Én fiatalos lelkesedéssel beszéltem a századforduló előtti Magyarországról. A mi politikusaink között is voltak óvatosak, akik aggodalommal tekintettek a túl gyors reformokra. Nálunk is voltak akkor nemzetiségek, és vallásilag sem voltunk egységesek. Nagyon sok volt az írástudatlan, és az elnyomott parasztság a földesúri kizsákmányolástól nyögött. Egy gazdag főúri osztály ült a nép nyakán és tudatlanságban és nyomorban tartotta. Kossuth és Petőfi szelleme azonban felrázta a népet tespedéséből és felszabadította jobbágyi sorsából. Sok szenvedésen mentünk át, szabadságharcunkat levertek, legjobbjainkat kivégezték, de Petőfi és Kossuth szellemét nem lehetett megölni.

Feszült figyelemmel hallgatta szavaimat.

- És most boldog a magyar nép? - kérdezte.

Egy pillanatig haboztam válaszzal:

- Azóta a nép szeme kinyílt, a nép öntudatra ébredt. Nem az egész nép szabadult fel; tulajdonképpen csak egy része. Az a rész elégedett és vagyonos, de ez nem az egész magyar nép; a nehezen dolgozó, a szinte reménytelenül küszködő nagyobbik részt majd csak a szocialisták fogják felszabadítani.

A szocialista szó nem várt hatással járt.

- Fikri efendi - mondd meg, kik ezek a szocialisták, mit akarnak? Már sokszor hallottam ezt a szót, de senki sem tudja megmagyarázni.

Elbámultam. Művelt, magasrangú török tisztviselő tesz fel ilyen meglepő kérdést. Büszke hévvel kezdtem magyarázni Nuri bejnek:

- A szocializmus tana nem egy osztály, nem a főurak, nem a földbirtokosok, nem a városban lakó vagyonos kereskedők és iparosok életét akarja a szabadság levegőjében szolgálni. Isten minden teremtményét, aki becsületesen dolgozik és legtöbbször állati sorban küszködik, emberi méltóságára akarja felemelni. Nemcsak egy nemzet fiait, nemcsak egy ország alattvalóit akarja emberré nevelni, hanem a földkerekség minden népét, fajra, vallásra való tekintet nélkül azokban a javakban akarja részesíteni, amelyeket ők arcuk véres verejtékével termelnek. Nem lesz többé elnyomás, szultáni vagy királyi önkény, nem szedi el az ügyes kalandor a tehetetlen munkás és tudatlan paraszt fáradságának gyümölcsét. Mindenki mindenkiért fog dolgozni, és nem lesz többé gyűlölet, nem lesz többé háború, az emberek szeretni fogják egymást, mint egyenlő, szabad emberek...

Elragadtatással beszéltem, és elragadtatásom tükröződött Nuri bej elcsodálkozó arcán.

- Óriási ez az eszme - kiáltott fel és megragadta a kezemet. - Ez a legmagasztosabb vallás, amit nem emberek, hanem Allah maga hirdet. Én is szocialista szeretnék lenni!

Egymás kezét fogtuk, ő hálából, hogy olyasvalamit tanult tőlem, amiről sejtelve sem volt, én a büszkeségtől dagadó önérzettel. Az ifjú-törökök nacionalista fáklyájának fénye rám vetítette sugarát, és a szabadság gondolata izzott bennem. Most úgy éreztem, hogy Nuri bej szívében mécesst gyújtottam meg, amely ma még pislog, de talán valamikor, talán nemsokára nagyobb lánggal fog égni, mint a népeket elválasztó nacionalizmus, és fényével be fogja ragyogni az egész világot.

Aznap kitűnő vacsorát ettem Nuri bejnél, amelyet láthatatlan felesége küldött át a férfi lakosztályba, a *szelámlíkba*. Sokáig, maradtunk együtt, azután hazatérve azon tűnődtem, mit fog mesélni az éjjel háreme női tagjainak?

Nuri bej összehozott a mevlevi dervisekkel. A koniai derviskolostor a város szívében fekszik. Csodásan szép azúrkék kupolája messziről világít. A kolostor közepén gondosan ápolt kert illatozik, fákkal beárnyékoltsírokkal tarkítva. A kert három oldalán a szerzetesek lakása húzódik. Falaikat örökzöld indák futják be. A kertben van a mecset és mellette a szertartási termek. Még beljebb a mauzóleum, amely Dselál Eddin Rumi örök nyugvóhelye, gyönyörű bársonytakaróval lefedött szarkofág, mellette hatalmas gyertyák állnak őrt. A mauzóleum négy sarkát gazdagon mintázott cseppkódísz zárja le: a mennyezetről lelógó, színes üvegből összeállított olajlámpások, a számtalan fali takaró és kendő, a fajansz-díszek és a padlót végig befödő szőnyegek színdús, elragadó képet nyújtanak. Mindez a művészet és kegyelet, a megnyugvás és béke harmóniáját susogja.

A mevlevi dervisek - vagy ahogyan bizalmasan mondani szokták: *dedék* - hitükben elmerült, szelídlelkű emberek. Hosszú, barna színű bő lebernyeg a köntösük, és magas nemezsüveget hordanak fejükön. Az Istennel való lelki egyesülés apostolai, istenes életet élnek és minden pénteken elvégzik szertartásukat. A seikh elnöklete alatt, egyhangú síp- és dobszó mellett, egy ideig gyékényeiken guggolva elmélkednek, azután adott jelre felemelkednek és sorban kezét csókolnak a seikhnek. A zene gyorsabb ütembe csap át, a dervisek egymás után forogni kezdenek tengelyük körül, jobb tenyerüket az ég felé, bal kezüket a föld felé fordítva. Erről a forgásról nevezték el a mevleviket az európaiak táncoló derviseknek. Ahogy mind gyorsabban forognak, hosszú szoknyájuk, amelyet derekukon öv szorít le, kinyílik és ernyőszerűen árnyékolja be lábukat. A seikh nyugodt elmélkedésbe merülve szemléli a szédítő látványt. Egy óra hosszat forognak a sima padlón, hangtalanul, csak a fürge talpak cuppognak, azután egyenként lerogynak a terem szélére. Amikor mindnyájan elvégezték a vallási ájtatosság e különös bódító formáját, imádkoznak, meghajtják magukat a seikh előtt és sietve távoznak.

Junusz dede, az egyik dervis meghitt barátom lett. Szép, szakállas arcából mélytűzű szemek parázslottak elő. Bámulatos volt török, arab és perzsa tudása. Kellemes, nyugodt a beszéde. A Koránt szent könyvnek tartotta, amely az emberiség számára megismerést hozott, de tartalmát allegorikusan kell magyarázni. A rideg betű mögött van az értelem, és azt minden idő viszonyainak megfelelően kell alkalmazni. Türelme minden felekezettel szemben bámulatos volt. Megkérdeztem, vajon nem szédül-e a gyors forgásban, nem érez-e rosszullétet.

- Az élet legnagyobb élvezetét abban találom - felelte -, ha a forgásban minden érzékem kikapcsolódik, és kellemes bódulatban, testem súlyától megszabadulva, lelkem felfelé igyekszik az öröklétbe, ahonnan időtlen időkben kilódult.

Sokszor jött el hozzám és gyönyörködtetett Dselál Eddin Rumi misztikus párverseinek olvasásával, amit a tanítvány ihletével magyarázott. Allegorikusan magyarázta a szesz bódulatát is, akárcsak a testvér-rend, a bektásiak tagjai, és meggondolás nélkül élvezte az abszintszerű, tejszínű rakit.

A derviseket sokáig üldözték az iszlám ortodox papjai, a tanult ulemák. Istentelen bitangoknak nevezték őket, akik Istent a magasságokból a földre akarják lerántani. Szabadgondolkodó felforgatókat láttak bennük, akik előtt nincs tekintély. De a török szultánok védelmükbe fogadták őket, és a bektási rend seikhjei avatták fel azt a híres és vitéz janicsársereget, amelynek tagjai e rendnek váltak világi társaivá.

Ellátogattam az iszlám ortodox papjaihoz is. Egy ízben magához hívatott a koniai nagymufti. A mufti olyan köztiszteletben álló tudós férfiú, aki kétes jogi kérdésekben megszívlelendő

döntvényt, *fetvát* bocsát ki. Alaposan kell hogy ismerje a mohamedán vallásjogot, a szent Koránt, a próféta hagyományát és a négy ortodox iskola megfellebbezhetetlen határozatait. Óriási tudásanyag ez, amelyet a logika eszközeivel rendez el és alkalmaz a bölcs.

Titkára vezetett be hozzá és nyájasan bemutatott. Lekuporodtam előtte a szőnyegre és alázattal feleltem kérdéseire. Fürkésző szemmel figyelte minden mozdulatomat és vallatott vallásom felől. Válaszomra a szentháromság létét elemezte és tagadta a mohamedán ulemák szigorú monoteizmusa alapján. Alapos jártassága volt az erre vonatkozó irodalomban. Az arab idézeteket törökös hanglejtéssel ejtette ki, amit már régen megszoktam. Mikor tanulságos és tudós beszédét befejezte, és engedélyt kértem a távozásra, megkérdezte, hogy milyen nemzetnek a tagja vagyok.

- Magyar? - mondta csodálkozva és titkárához fordulva megkérdezte, hogy ez miféle fajzat.

- Azt hiszem - felelte ez a bölcs tudományokban szintén járatos férfiú - olyan *filemenk* (hollandi) féle lehet.

Erre elbúcsúztam. Amikor Junusz dedének és Nuri bejnek elmeséltem az esetet, szívükből nevettek. A muftinak nagy volt a tudománya, de a földrajzzal hadilábon állt.

Abdul Hamid Koniát száműzetési helynek is használta. Nuri nagy titkolózással elárulta, hogy vahhabi arab seikhek, akik a szultánt nem ismerték el kalifájuknak, itt pergetik száműzetésük napjait. Ő nem mert összehozni velük, de biztatott, hogy ha az utcán látom őket, bátran közeledjem feléjük. Kávéházba nem járnak, mert szigorú szektájuk a kávét és a dohányzást is narkotikumnak nyilvánította és eltiltotta, de Konia területén szabadon mozognak. Hatalmas termetű, különös ruhájú emberek voltak. Testüket hosszú, bő köntös fődte, fejükön a széles kendőt fonalból csavart heveder szorította le. Lassan, méltóságteljesen, kezükben füzért pergetve lépdeltek az iszlámnak ezek a szélsőséges puritánjai, akik lerombolták a síremlékeket, nehogy ostoba emberek oltalmat kérjenek a halottaktól; akik minden új találmányt, aminek nincs nyoma a Koránban és a próféta hagyományában, istentelen újításnak minősítenek, és még az ortodox ulemákat is eltévelyedett hitszegőknek bélyegzik. Távolról néztem őket és néha követtem lépteiket, hallgatva ritmikus, szép arab beszédüket, arab kiejtésük tisztaságát. Dehogyan mertem megszólítani ezeket a félelmesen szigorú száműzötteket.

Sokkal nagyobb örömet szerzett nekem a találkozás Ebuzzia Teffik török íróval, akit szintén Koniába száműzetett a szultán. Ebuzzia nyomdász volt, és ő bátorította a hetvenes évek íróit a szabadabb irodalmi megnyilatkozásra. Kiadványai a török betűszedés mintái. Maga is tollat ragadott és írt. Ez lett a veszte. Száműzték Konstantinápolyból és hallgatásra ítélték. Nem írhatott többé, könyveket nem adhatott ki, de azért nem hallgatott. Én órákig elhallgattam lelkes beszédjét, amely a jövőbe vetett hitét sugározta. Nemsokára több közös ismerősre bukkantunk. Természetesen jól ismerte Széchenyi Ödön pasát, a legnagyobb magyar fiát, aki tábornoki rangban a konstantinápolyi tűzoltóság parancsnoka volt. Kunos Ignác tanáromat, aki évekig élt és dolgozott Törökországban, és dr. Erődi Bélát, aki mint főigazgató látogatott el a középiskolákba és szigorú tekintetével rémületet keltett tanárban, diákban egyaránt. Az ő nyelvtanából kezdtem törökül tanulni. Ebuzzia levelet adott nekem, hogy hazatérésem után juttassam el hozzá.

Koniai napjaim nem voltak szürkék. Minden órára jutott egy élmény. Ha a szűk, szegényektől lakott utcákon bandukoltam, a nők arcukra húzták *feredse*-fejkendőik szélét, de megállítottak és a földre kuporodva kértek, hogy meséljek nekik arról a csodálatos Nyugatról, amelyről annyit hallottak. Vajon ott csupa gazdag ember lakik, és senkinek sem kell dolgoznia, a folyók tele vannak arannyal, és a fákon smaragd virágzik? Minden képzelőerőmet össze kellett

szednem ilyenkor, hogy kíváncsiságukat kielégítsem. Kénytelen voltam akkorát lódítani, hogy a végén magam is elhittem. Azt hazudtam, hogy minden embernek van benzinnel hajtott kocsija, de szívesebben közlekednek a villamoson, mert ott társaságban mulatságosabb az élet. Ha messze kell utazni, akkor egy madárszerű gépre ülnek és nyílsebesen repülnek hegyen-völgyön át. Ezt Jókai „A jövő század regényé”-ből plagizáltam, nem sejtve, hogy néhány év múlva valóra válik ez a csoda. Meseszerű elbeszéléseim elterjedtek a háremekben, és az asszonyok éjjente arról álmodtak, hogy nem kell a kályhában tüzet rakni, az étel megfő a forralt levegőn, nem kell a tehenet a legelőre hajtani, mert a legelő kerekeken eljön az istállóba, a tejet gép szívja ki a tehén tőgyéből és szállítja a konyhába, majd felforralva az asztala. A lakást nem kell takarítani, mert gép végez el minden munkát. Senki sem dolgozik, a férfiak természetesen a kávéházban ülnek, a nők a fürdőben cicomázzák magukat. Valóságos tündérország a Nyugat.

A bazárban ögyelegve gyümölcsáros előtt álltam meg. Nagy zsákban mazsolát tartott. A török szőlő nagyobb szemű a miénknél, kevesebb a leve és vastagabb a húsa. Ezért mazsolája is nagyobb. Három piaszterért kértem az árustól. Elkezdett méregetni egy nagy zacskóba. Egy idő múlva türelmetlenül rászóltam, hogy hagyja abba a méregetést, és előbb adja nekem a kért mazsolát.

- Hát azt teszem, bej efendi - mondá magyarázkodva és vagy kétkilónyi mazsolát mért ki nekem. Otthon megmostam, bizony jó sok por folyt le róla, de hetekre el voltam látva mazsolával. Másnap megint arra jártam, a gyümölcsösödé zárva volt. Harmadnap kinyitott.

- Miért nem nyitottál ki tegnap? - kérdeztem. - Beteg voltál?

- Allah óvjon a sátántól - kiáltotta. - Nem volt semmi bajom. Allah küldött téged hozzám mazsoláért, három piasztert adtál, aznap már hármát kerestem, ezért másnap nem kellett bódémat kinyitni; otthon pihentem, pipáztam!

Elnevettem magamat: tündérország ez a Kelet!

Tündérországot juttatta eszembe egy kirándulás a Konia közelében fekvő Merám faluba. Egy szűk völgykatlant madárdaltól visszhangzó zöld lomberdővel vesz körül a természet. Virágzó kertek, liliputi házak mint fecskefészkek kapaszkodnak a lejtőbe, közben fafaragású erkélyes villák tarkállnak. A kormányzó nyári palotája, a mevlevi dervisek üdülője színes pompával gazdagítja a tájat. Vasárnap rándultam ki ebbe a külvilágtól elzárt kies paradicsomba. A falu lakossága görög és keresztény. Vasárnapi ájtatosságra vonult ki az asszonynép a templomba. Leírhatatlan a ruhák, a bő bugyogók, a fejkendők és a papucsok tobzódása a szivárvány minden színében és a formák kecses vonalaiban. Mintha egy megrendezett ünnepi karnevált vonlattak volna fel előttem. A ragyogó napsugár megtört a patak vizében és újabb színcsónákat lövellt a langyos, illatos levegőbe. Alig tudtam a lenyűgöző látványtól megválni. Ilyen művészi lehetett az ókorban a szépek felvonulása a dionizoszi ünnepélyekre, ahol a tánc és a bor hevítette a kebleket az élet örömeinek fenéig való kiélvezésére.

Örömteli emlékektől felfrissülve még aznap délután elindultam a történelem egy másik elragadó állomásához. A zöldellő merámi völgyből kijutottam a kopár sziklás útra, amely nemsokára felemelkedett a domb tetejére, ahonnan messze el lehetett látni a lankás távoli hegyoldalakra. Siles falu irányában kellett haladnom, de a falu sehol sem volt látható. Vaktában mentem tovább északnyugati irányban, remélve, hogy majd csak rábukkanok valahol. Az út hirtelenül elmaradt és a pusztaság földön, az imitt-amott kikíváncsolt apró cserjék mentén folytattam vándorutamat. Vagy egy fél óráig mendegéltem, amikor egy felpúposodó domb mellett emberi lényt pillantottam meg. Hozzásiettem. Cserkesz férfi volt, állig felfegyverkezve. Vállán puska, derekán széles öv, amelyből handsár dugta ki ezüstművű fejét. Megálltam

előtte, köszöntöttem és megkérdeztem, vajon jó irányban megyek-e Siles felé. Mogorván rám nézett és nem válaszolt. Erre most már hangosabban ismételtam kérdésemet. Úgy látszik, megzavartam élvezetes elmélkedését, mert haragjának egy hatalmas pofonnal adott csattanós kifejezést. A pofon elborította eszemet. Egy pillanat alatt kihúztam kis revolveremet és mellének szegeztem. Ha meghúzom ravaszát, keresztüllövöm a szívét. Kezem megremegett és agyamat ijesztő gondolat cikázta át. Embert öljek? Egy pofonért embert öljek? Bátorságom legyőzte gyávaságomat. Egy másodpercig megtorpantam, azután hanyatt-homlok futni kezdtem. A cserkesz gúnyosan felnevetett, lekapta válláról puskáját és felém lóbálta. Nevetésére a domb mögül még öt-hat cserkesz emelkedett fel és nézett utánam. Azok is nevettek. Én pedig lélekszakadva futottam, amíg eltűntem szemük és fenyegető puskáik elől. Ha a cserkeszt megölöm, szitává lönek társai. Így egy pofon árán megszabadult lelkem a gyilkosságtól, testem pedig a dicstelen haláltól. Holttestem fölött csak a varjak károgtak volna.

Kifűjtam magamat és tovább mentem. Jó egy órányi vándorlás után feltűnt Siles szegény faluja. Kopár sziklafalak mellett húzódik meg szerényen, nem sejtve, hogy mily ereklYE szunnyad közeli szomszédságában. Függőlegesen lesimított sziklafal előtt hosszúkás épület áll, a kis kapunyíláson át tágas, barlangszerű csarnokba jutottam, ez a csarnok sziklából kivájt háromhajós templomot foglal magában. A mennyezet, amely maga a barlangi csarnok teteje, négy felfelé keskenyedő oszlopon nyugszik. A templom a korai bizánci időkben nyerte alakját, de a barlang volt Pál apostol lakása. Itt tartotta beszédeit és intette a Krisztus hitére áttért zsidókat és pogányokat erkölcsösebb életre. A barlang mellett több apró üreget láttam. Ezekben lakhattak legmeghittebb társai. Egy kimélyített tartályban tartották az ivóvizet, és nem messze tőle, a sziklába kivájva teljes épségében megmaradt a számáristálló a szűk jászollal.

Meghatottan időztem e szentelt helyen, ahonnan az emberiség egyik legnagyobb társadalmi mozgalma indult el, hogy századok múlva meghódítsa a világot és mérsékelje a lehanyatló római kultúra romjaira törő barbárok vad indulatait.

Kimerülten, késő este vánszorogtam vissza Koniába. Napokig elmélkedtem a látottakon és szívesen zárandokoltam volna el újból Pál apostol barlangjába, de félttem cserkeszekkel való újabb találkozástól. Az idő sürgetett. Elbúcsúztam barátaimtól, fájó szívvel vonatra ültem és visszautaztam Eszkisehirbe. Onnan rövid látogatásra Angorába siettem.

A régi Angora még fallal körülvett középkori város. Itt is kísértett a történelem. A legendás Midas király alapította, Nagy Sándor tábornok ült benne, azután római provincia lett, és Augustus a romjaiban ma is fellelhető pompás templomát építette. Ez a templom a bizánci időkben keresztény istentiszteleti hellyé változott, végül köveit jórészt széthordták mecsetek építésére. A vár, amelyet háromszoros fal vett körül, sokat szenvedett az ellenség támadásától. Ma csak romfalak hirdetik a múlt viszontagságait. A kilátás dacol minden idővel és ma is gyönyörködteti a vár ormára lihegve felkúszó turistát.

Angora közelében verte szét Timur Lenk tatár seregével I. Bajezid török szultán hadát és 1402-ben a szultánt ketrecbe zárva fogolyként cipelte magával. De a város a törökök alatt ismét virágzásnak indult.

Angora nevezetessége a környéken legelésző kecskék puha szőre és az itt tenyésztett gyönyörű macskafaj. Környéke termékeny, de a közeli mocsarak kigőzölgése lázt okoz. Nem is maradtam sokáig. Két nap után robogtam vissza Eszkisehirbe és onnan haza, Konstantinápolyba.

Konstantinápolyba csakugyan úgy érkeztem vissza, mintha hazamennék. Az egész útvonal ismerős volt, és amikor a tenger kék tükre feltűnt előttem, türelmetlenül ugrottam a kis gőzösbe, amely átvitt a nagy híd mellé.

Nuricsánné asszony szomorú hírrel fogadott. Távollétem alatt másnak adta ki a szobát, de ruháimat és rengeteg könyvemet hűségesen megőrizte. Megvigasztalt, hogy percekben belül kerít nekem másik szobát egy közeli utcában.

Új lakásba, új örmény családhoz kerültem szállóvendégnek. Új házigazdám segéd volt egy örmény üzletben. Már másnap híre kelt, hogy visszaérkeztem, és régi barátaim sorra látogattak. Szobám a földszinten volt, és ablaka egy kis kertre nyílt, amely alacsony kerítéssel volt egy szomszédos kertetől elválasztva. Innen nem élvezhettem a pompás kilátást az Aranyszarvra, és csak a hajók tompa kürtje figyelmeztetett, hogy két földrészt elválasztó tenger mellett lakom. De jött egy másik váratlan figyelmeztetés is.

Egy éjjel azt álmodtam, hogy a hegyről gurulok lefelé és a sziklákon összevissza ütöm magamat. Az ütésre fel is ébredtem. Ha nem is hegyről, de ágyamról legurultam a padlóra és térdemet valamelyik székbe ütöttem. Bosszúsan feküdtem vissza ágyamba, jó közel a falhoz, hogy ismét le ne guruljak. Elaludtam. Kellemes álom lopózott szememre. Tengeri hajón utaztam, amely minduntalan megszólaltatta kürtjét. A hullámok tompa morajlással csapkodták a hajó oldalát és erősen rázták testét. Andalító érzés volt, mintha bölcsőben ringatnának. Reggel későn ébredtem, sokáig aludtam, igazán jólesett a hosszú pihenés.

Amikor végre elindultam az utcára, háziasszonyom fontoskodó, ijedt arccal jött felém:

- Borzasztó földrengés volt az éjjel - rikácsolta -, csak úgy ropogtak a ház gerendái; azt hittem, hogy ránk szakad. Nagyon sok kőház bedőlt, menjen csak ki az utcára, ilyet még nem látott.

Siettem le a Tramway Jolun. Bizony, sok ház belsejébe lehetett belátni, a bútorok felfordulva, a mennyezetek leszakadva. Hontanok cipelték holmijukat. Általános rémület és félelem ült az arcokon, hogy a lökések megismétlődnek. De szerencsére egyelőre a föld méhe megelégelte ezt az intelmet. A másfél ezer éves Aja Szofia nagymecset meg sem moccant. Méteres falai örökké fognak dacolni ellenséggel, tengerrel, földrengéssel.

Szobámnak állandó vendégei voltak régi barátaim. Csendességét nem zavarta semmi zaj. Még az utcai kutyák vonítását és ugatását is megszűrte a távolság. Utcám kutyái is barátaim lettek. Konstantinápoly török negyedeinek sajátos lakói voltak a kutyák. A mohamedán a kutyát is Allah teremtményének tartja, de amikor Allah megalkotta, a sátán beleköpött, s ettől a köpéstől származik a kutya vadsága és veszettsége, míg hűségét Allahtól nyerte ajándékba. Házába nem engedi be, de az utcán megtűri; ha beteg vagy megsebesül, ápolja, eteti. Kutyák nélkül a török negyedeket már régen feltömté volna az ablakokból az utcára dobott ételmaradék, hulladék, mert ezt senki sem szállítja el. De a kutyák a város személtelhordói, felfalói. Valóságos egészségügyi hivatal. Minden utcának megvolt a maga kutyafalkája, egy erős kan feltétlen uralma alatt. Jaj volt annak a kutyának, amely a szomszéd utcáról merészelt volna területének határát zsákmányolás céljából átlépni. Az ilyen imperialista túlkapás életrehalálra való marakodásra vezetett. A vesztes fél vonítva, sebeit nyalogatva keresett menedéket.

Éjszaka hajóknak tilos volt Konstantinápoly vizein közlekedniük. A hatalmas kiterjedésű város kerületei, amelyek három parton terültek el, ilyenkor kínai fallal voltak elzárva egymástól. Augusztus havában érett meg a *patlidsán* (tojásgyümölcs) szép sötétkékre, és az asszonyok nyílt tűzhelyen sütötték meg ízletesre. De egy kis tereferére átmentek a szomszédba, és a macska, minden török asszony kedvelt házibarátja, megérezte a patlidsán ínycsiklandozó illatát, belenyalt, felborította a tűzhelyet, és mire ijedten elszaladt, már lángban

állt a nyári hőségtől kiszáradt faház. Lett erre jajveszékelés, Allahhoz való fohászkodás és lótas-futás. A lakók sebtiben összeszedték legértékesebb holmijukat és menekültek a szomszéd utcákba, s ott Allah akaratában megnyugodva bódultan nézték, mint ég le egyik ház a másik után. Néha száz ház esett áldozatul ilyen patlidsántúznak.

A Szeraszker magas tornyáról figyelték a várost az örök. Ők értesítették a tűzoltókat, akik azután a szivattyúkat vállukon cipelve rohantak a tett helyére. Az éjjeli örök, a *bekcsik*, dorongjaikkal a kövezetét verdesve üvöltöttek: *Yangin var* (Tűzvész van). A kutyák fájdalmas vonítással továbbították a vészjelet. Ha a tűz a túlsó parton ütött ki, azt is bejelentették. Az innenső parton lakók tudomásul vették, a kutyák vonítottak még egy ideig, azután mindenki aludt tovább. Senki sem mehetett menteni a vizen át a veszélyeztetett városrészbe. Így rendelte el ezt a hatalmas szultán. Allah árnyéka a földön és bizonyára minden dolgok bölcs tudója.

Közeledett törökországi tartózkodásom határideje. Fájdalmasan gondoltam arra a napra, amikor elhagyom ezt a világot, ahol még elfogtam a keleti élet lenyugvó napjának utolsó sugarát. Minden péntek délután barátaimmal csónakon kirándultam Gökszuba, az Arany-szarvba folyó édesvizek patakján.

Asszonyok és lányok százával vonulnak ki csónakokon erre a kies parti rétre, ahol a magukkal hozott ételeket a harmatos fűvön ülve elfogyasztják. A csónakok olyan közel suhannak el egymás mellett, hogy a nők féltve őrzött arcát meg lehet pillantani, és sokan - a fiatalok és szépek, és melyik fiatal nő nem szép? - fel-fellibbentik fátyolukat, egy-egy kacér pillantással ajándékozzák meg a férfiakat. Ezek óvatosan viszonyozzák a meleg tekintetet, amely úgy nyilall ki a fátyol alól, mint a bujdosó hold sugara sötét felhőből. A parton ülő nők csoportjához nem illik közeledni, de a csónakról összesodort papírgolyókat lehet átdobni. Ilyen golyócskák röpködnek vissza a csónakok felé is. Mindenki kíváncsian teregeti ki és olvassa fel hangosan a szívek incselkedő harcának eme költői nyilait. Mert a papírgolyócskák versikéket rejtenek magukban. Négysoros üzenetek ezek a női rejtelmes lelkekből a férfiak szabad világába. Bontsunk csak ki egy-kettőt:

„*Uzun uzun szelviler
Yemis nicsün vermezler
Bugünkü kızlar fındıkci
Szevda ne dir bilmezler.*”
„Mért nem adtok gyümölcsöt,
Hosszú, hosszú ciprusfák?
A mai lányok kacérok
Mi a szerelem, nem tudják.”

„*Altini szarráf bilir
Yarami dserráh bilir
Ben szeni szevdiyimi
Yaliniz Allah bilir.*”
„Aranyat a bankár tudja,
Sebemet az orvos tudja,
De hogy téged hogy szeretlek,
Csupán a nagy Allah tudja.”

Az arannyal ragyogó napsugárban a ruhák szivárványa, a női szemek simogató mosolya, a titkok suttogása a langyos levegőben - felejthetetlen emléke mindenkinek, aki az Édesvizek pénteki paradicsomát élvezhette.

Ütött a távozás órája. Barátaim kísérték ki az állomásra. Talán többek is voltak: testvéreim. Az évek és a közös álmok összeforrasztották szívünket. Sokáig önfeledten bámultam a robogó vonat ablakán át. Eltűnt a Márvány-tenger sötétkéék tükre, el a sok apró faház, és már a kopár földeken száguldott a füstös vasszörnyeteg, amikor felocsúdtam. Fájdalmas sóhajtással vettem búcsút. Vajon életemben meglátom-e még egyszer Törökországot, ifjúságom álmvilágát, a remény és vágyak bimbózó életfáját?

VI. A VÖRÖS FÉLHOLD SZOLGÁLATÁBAN

*(Koleraszérum... vagy valami más? - Levegőbe repül-e Bukarest -
Új világ a Boszporusz partjain - Vérvíatar a Dardanellákban -
Sebesülésem és rövid fogságom története - Kaland a rendőrséggel -
Szomorú beszélgetés Talaat nagyvezérrel - A malária és a német orvos -
Turáni ellentétek - Fricsay meghódítja Konstantinápolyt - Egy különös látogatás)*

Hazatérve rengeteg munka várt rám, egyetemi tanulmányaimat kellett befejeznem. Tanárain szeretettel fogadtak, buzdítottak. Nem akartam szégyent hozni fejükre. Még 1905-ben megjelent Kunos nagy oszmán-török nyelvkönyvében első tudományos dolgozatom: „A török nyelv arab és perzsa elemei”. 1906-ban Bécsben írtam németül: „Geschichte der osmanischen Dichtkunst” című nagy tanulmányomat, és egy évvel később a törökországi céhekről írt könyvemmel pályadíjat nyertem. Ezzel mint fiatal doctor philosophiae elutaztam Londonba, hogy komolyan nekilássak dolgozni, kutatni, alkotni.

Anglia ködös levegőjében a British Museum könyvtára fáklyaként világított, az angol orientalisták a tudás tárházát nyitották meg előttem. Éveken át gyűjtöttem a tudás mézét, amely Angliában is édes és tartalmas. Szívesen ott maradtam volna. Nemcsak értelmem, de lelkem is vonzódott a gazdagságtól, hatalomtól erős, öntudatos angol néphez. De hazám levegőjét és hangját nem felejtettem el. 1912-ben meghívtak a budapesti m. kir. Keleti Akadémia török- és arabnyelvi tanárának. Katedrát kaptam, nekem az örökké tanulónak most diákjaim lettek. Ami tudást magamban tároltam, most átadhattam a fiataloknak, akikhez képest huszonhat éves koromban már „öreg”-nek számítottam. Kedves volt tanítványaim emlékét nem felejttem el soha.

Teltek az évek, észrevétlenül suhantak el fölöttem a könyvtárak meghitt levegőjében. Emlék és tudás zavartalan összhangban forrt össze bennem, és újabb munkák megírását terveztem.

Váratlanul, mint derűs égből a villám, kiütött a világháború. Százezrével vonultak a katonák a hadszíntérre, és én szomorúan néztem őket. Nem voltam katona; kívántam, bár én is mehetnék harcolni és meghalni a hazáért. Azt hittem, hogy az emberiség igaz ügyéért harcolnak.

1915-ben megalakult a magyar Vörös Félhold bizottsága, amely hivatva volt török szövetségeseinket a háborúban segíteni, orvossággal, kötszerrel ellátni. Az angol és francia hajóhad megtámadni készült a Dardanellákat, hogy bevonulhasson - a cári Oroszországgal szövetségben - Konstantinápolyba. Törökország a balkáni háborúban (1912-1913) súlyos veszteséget szenvedett és felkészületlenül kellett újból fegyvert ragadnia és megvédenie földjét. A németek szállítottak ágyúkat a Dardanellákra, és német tábornok irányította a hadműveleteket, de a török nép vérezett a Kaukázusban, Szíriában és a tengerszorosokban. Nekünk magyaroknak is ki kellett vennünk részünket a véres viadalból. A Vörös Félhold részéről rám esett a választás, és én örömmel vállaltam a feladatot.

Fontos megbízással kellett leutaznom Törökországba. Előbb Bécsbe rohantam, hogy a bécsi török nagykövettel, Huszein Hilmi pasával beszéljem meg a teendőket. A követség épületében, tanácsosai körében fogadott ez az őszszakállú, nagy tekintélyű úr, és hivatalos ügyünk elintézése után megajándékozott egy értékes arab könyvvel.

Hazafelé már nem egyedül utaztam. A nagykövet egy dsidás főhadnagyot rendelt ki mellém kísérendőül. Ömer Mukhtár civil ruhában is nyalka, kellemes arcú lovastiszt maradt. Oldalamról egy órára sem távozott. Együtt ellenőriztük annak a tehervagonnának a megrakását,

amelyet személyvonathoz kapcsolva Konstantinápolyba kellett kísérnünk. Iratokkal és pénzzel el voltam látva. Az osztrák-magyar katonai hatóságok szerencsekívánatai között indultunk útra. A Keleti-pályaudvaron fel sem tűnt az a néhány tiszt, akivel kezét szorítottunk. Abban az időben a férfi lakosság jó része egyenruhát öltött. A tehervagon rakománya hivatalosan tifusz- és koleraszérum volt, de más veszedelmes kémiai szert is tartalmazhatott. Ki tudja, talán a Dardanellák sorsa volt ebben a vagonban elrejtve.

Zavartalanul száguldott keresztül az országon a vonat, miközben az utasok a háború eseményeit beszéltek meg. Az újdonsült kávéházi hadiszakértők nagyképzű fontoskodással magyarázták a német és osztrák-magyar sereg esélyeit. Ömer főhadnagynak tolmácsoltam útitársaink fontoskodó beszédét. Fanyar arckifejezéssel egymásra mosolyogtunk és hallgattunk...

Másnap reggel értünk a román határra, Predeálba. Románia akkor még béke és háború között ingadozott. A Szerbián át vezető út el volt zárva. Konstantinápolyba csak Bukaresten és Bulgárián át juthatott le az utas. Predeálnál román tisztviselők fogadtak az állomáson. Gyanakvással nézték irataimat. Minek kell egy Vörös Félhold főmegbízottnak török katonatiszti kíséret? Vajon nem dugárut szállít-e abban a tizenöt tonnás vagonban? Éreztem, hogy gyanakodnak és nem engedik a szállítmányt tovább. Felébredt bennem a dac és a konok elhatározás. Felébredtek bennem a régi törökországi emlékek, és pillanatok alatt cselekedtem. Egy ott állomásozó bérautóba ugrottam, Ömer követett, és nyílsebesen hajtottam Sinaiába.

A román udvar és a követségek a nyarat egy gyönyörű erdős helyen töltik. A mi követségünknek is volt itt nyári palotája. Egyenesen oda robogtam. A szolgálattevő tisztviselő azonnal a parkba vezetett, ahol nagykövetünk éppen teniszezett. Szikár, magas termetű úr előtt álltam meg, aki fehér flanelnadrágjában és kihajtott gallérú ingében atlétának festett. Gróf Czernin Ottokár, amikor irataimat felmutattam, eldobta a teniszütőt, kabátot dobott a vállára és azonnal visszaszáguldott velünk Predeálba. Ott rövid szóváltás keletkezett gróf Czernin, az állomásfőnök és a fővámtiszt között, amelyből a gróf hangja csengett ki erőteljesebben, és néhány perc múlva a vagon felszabadult kényes helyzetéből. Gróf Czernin kezét fogott Ömerrel és velem, rohant vissza Sinaiába, hogy befejezze a teniszpartit. Ezt a partit megnyerte.

Két órai késéssel indultunk tovább. A vagont személyvonathoz kapcsolták és állomásról állomásra döcögtek Bukarest felé. Ömerrel alig beszéltünk egymással. Inkább útitársainkkal szórakoztunk.

Bukarestbe megérkezve már vártak ránk. Ez meglepetés volt számunkra, hiszen azt reméltük, hogy zavartalanul folytathatjuk utunkat Gyurgyevo felé és onnan a Dunán át Ruszcsukból egyenesen Konstantinápolyba. A meglepetésszerű várakozók román hivatalnokok voltak. Sokkal határozottabb és szigorúbb hangon szóltak hozzám, mint predeáli társaik. Követelték, hogy a kolera- és tifuszszerumot bocsássam vizsgálat alá, hátha robbantószerkeket csempészek át országukon. Nitroglicerintre gyanakodtak. Hiába hivatkoztam követünkre, hajthatatlanok maradtak. Kitűnően beszéltek franciául és csodálkoztak, hogy magyar létemre törökül is tudok.

Nyári meleg volt a pályaudvaron, de ha tél lett volna, akkor is izzott volna bennem az izgalom. Vitázni, meggyőzni, rábeszélni lehetetlen volt. Itt csak meggondolatlan cselekedet segíthetett. Abban a remegésben, amely egész lényemet megrázta, e pillanatban kesernyős mosoly ült ki arcomra. Iskolai éveim jutottak eszembe. Nem voltam jó tanuló, de néha bizonyos órák anyaga megmaradt fejemben. „A nitroglicerint a legerősebb robbanó folyadék, de ha nyílt levegőn meggyullad, kékes lánggal elég.”

- Eh bien - mondtam a bizottságnak -, maguk nem hisznek nekem, nem hisznek irataimnak, hát higgyenek a tényeknek!

Erre kivétem találmányra egy üveget a sok-sok közül, kiöntöttem belőle egy pohárra valót és elővettem gyufámat. Kínos pillanat következett. Háttha valóban nitroglicerin? - Ó, drága vegytan tanárom! Ha jól értettem szavát, nevetni fogok, de ha nem... rágondolni is szörnyű... a levegőbe röpül Bukarest!

- Ne faites pas! (Ne nyúljon hozzá!) - kiáltotta a bizottság vezetője és megragadta kezemet. - Mi csak kötelességünket teljesítjük, mi egyáltalán nem gyanakszunk. Vigyék ezt az orvosságot a beteg törököknek és menjenek!

Bizonyítványt állított ki, kezét szorítottunk, és a bizottság eltávozott. Én halálsápadtan rakattam vissza a kinyitott üveget, a vagon lezárták. Ömer és én még mindig remegve bementünk a városba pihenni. Először megfürödtünk. Jólesett a zuhany felzaklatott idegeinknek.

Csak másnap utaztunk tovább. Gyurgyevónál komp szállította át vagonunkat Ruszcsukba és onnan cammogó tehervonat vonszolta rakományunkat mindig felfelé a Balkán hegygerincére. Gyönyörű, meleg nyári est volt. Ömer és én a tehervagon tetején készítettünk magunknak fekvőhelyet. A jól lezárt kocsi fölött a csillagokat számolva cigarettázgattunk. A vonat prüsszkölt, zakatolt, csigalépésben kúszott felfelé. A sötétből kopár sziklák meredtek felénk. A Sipka-szoros közelébe értünk. A mély csendben a kerekek nyikorgását és szívünk dobogását hallottuk. Ó, ez a „Sipka-szoros, amelyben minden csendes”! Az 1878. évi téli háborúban itt tartotta fel Vejszi pasa törökjeivel a cári seregek katonáit, és a véres ütközet után a hóban megfagyva, egymásra hullva feküdt orosz és török hős, egymást átölelve a halálban, amelybe a buta zsarnokság küldte őket.

Négynap fáradtságos út után elértük Konstantinápolyt. Tárt karokkal fogadtak. Átadtuk drága rakományunkat, és én Ömertől meleg búcsút vettem. Újabb beosztást kapott, én pedig siettem a Tokatlián szállodába, ahol gyönyörű szoba és jól kiérdemelt pihenés várt rám. Most már nem hónapos szobában húzódtam meg, nem kifőzdében étkeztem. Előkelő szállodai vendég lettem. Alig ismertem magamra. De alig ismertem Törökországra és Konstantinápolyra! Néhány év alatt egy századot ugrott át.

1908-ban az új-török forradalom győzött, Abdul Hamid kihirdette az alkotmányt, és amikor 1909-ben visszavonta és ellenforradalmával leverte az ifjú-törökök gárdáját, Mahmud Sefket pasa a szaloniki hadtesttel bevonult a fővárosba. A szultánt elfogták, megfosztották trónjától és öccsét, Mohamed Resádot tették meg uralkodónak. A diadalmas ifjú-törököknek még a balkáni háborút is el kellett viselniük, de kormányuk erős kézzel vezette a nép ügyét.

A török világ már nem az volt, mint diákkoromban. Derék barátom, Mahmud Fáiz már nem volt az élők sorában. Az ellenforradalom pribékjei Kisázsiaiban agyonlőtték. Fájdalmasan megsirattam. De mindenki más is megváltozott. Enver bej a hadügyminiszteri székben ült és a seregek főparancsnoka lett, Dsemál bej mint pasa a szíriai hadsereg parancsnoka, Talaat, a mozgópostás belügyminiszter, Dsávid efendi pénzügyminiszter, Szulejman Nu'man pasa az egészségügy minisztere, a volt koniai kormányzó, Ferid pasa, aki úgy vigyázott valaha rám, most miniszter! Ahmed Riza, a száműzött ifjú-török szerkesztő, aki annak idején Londonban felkeresett, most a szenátus elnöke!

Sorban meglátogattam régi meghitt barátaimat díszes minisztériumi palotáikban. Meghatottan szorítottunk kezét és néztünk egymás szemébe. A török kormány vendége lettem. Fogadott a szultán is, az öreg Mehemed Resád, aki harminc évet töltött magánőrizetben palotájában. Elbeszélgettem velem és a Medsidié rendjellel tüntetett ki. Hetekig csak a hivatalokat jártam és kerestem a régi barátokat. Garbisz efendi, az örmény könyvkereskedő is megvolt. Most már

nem kellett az ifjú-törököknek a titkos hátsó szobában szőni a jövő terveit. Minden álmuk megvalósult, de ezeket az álmokat felrázta a háború réme és az elégedetlen nemzetiségek lázadása.

Az ifjú-törökök önfeledt lelkesedésükben a török faj főuraságát akarták kierőszakolni a birodalomban. Arab, albán, egyiptomi, druz századokon át túrta a török katona politikai uralmát. De most változott a világ. A többi nemzetiség is öntudatra ébredt és követelte jogait. Abdul Hamid alatt minden alattvaló el volt némítva. Most az országgyűlésben beszélni lehetett. A vitából harc lett és a harcból nemzetiségi ellenállás, felkelés. Szíriában Dsemál pasa, ez a finom modorú, elegáns tábornok mint véres kezű hóhér lépett fel és százával végeztette ki az arab hazafiakat. Talaat, a mindig mosolygó, barna bőrű volt postatiszt, most mint belügyminiszter az árulással vádolt örményeket küldte a vérpadra. Megborzadtam. Törökország már nem a régi, és mégis a réginek fájó sebei sajognak testén.

Tétován jártam az utcákon. Az európai negyedben robogó autók, a nagy vendéglőkben zajos tivornya, a Szirkedsi kereskedői negyedben a hadiszállítástól meghízott úrgazdagok hivalkodó tékozlása, a hivatalnokok éhbértől lefogyott ábrázatú, ijedt hada és az utca kövezetén még éjszaka is félmeztelen koldusgyerekek könyörgése, hősi halottak ellátatlan, sápadt özvegyei, akik kopott szőnyegeiket kínálják kenyérért - olyan megrendítő látvány volt, hogy szívem összefacsarodott és szememből könnyet fakasztott. Ó, szeretett török népem, miért kell ennyit szenvedned?

Nem bírtam az előkelő szállodában maradni. Mint a csontváz a lakomán, úgy kísértett a pazar fényben a nyomor dögvészének vigyorgó halálfeje. Visszavágytam a szegénységbe, a munkába, az egyszerű emberek becsületes körébe. Spataris görög nyomdász barátom lakást szerzett nekem a Bajezid negyedben, közel a nagy könyvtárhoz, ahol Iszmáil igazgató még mindig rendezgette a keleti könyvek ezreit. Ugyanaz a szelíd tekintet sugárzott arcából, mint tíz évvel ezelőtt, de amikor régi szokása szerint öt csésze teát rakatott elém sorban, felsóhajtott. Hazafiúi lelkéből küldött felém fájó hírnököt.

- A sátán lett úrrá a földön - mondá. - Te gyógyszerert hoztál nekünk, de inkább fejet hoztál volna a mi fejetlen vezetőinknek.

Bajezid negyedbeli lakásom örménylakta utcában, de görög háziasszonynál volt. Szép, kényelmes bútorokkal berendezett szobámban még előkelő vendégeket is fogadhattam. Erre is tekintettel kellett lennem, hiszen egykori barátaim ma mind főurak, akik palotákban laknak. Nem is tetszett nekik nagyon választásom. De én a könyvekhez szerettem közel lenni és nem a háború háttérében tobzódó élethez.

Törökországban megvalósíthattam régi vágyamat. Mint történész annyit olvastam háborúkról, csatákról, hogy kíváncsi voltam a történelem eme sorsdöntő eseményét személyesen átélni és látni. Gyakran el sem tudtam képzelni, hogy békés emberek, ha egymásra uszítják őket, gyilkolni képesek. Ezt látni akartam. Otthon is kéredeztem a frontra, de csak a hadtápvonalig engedtek. Itt Törökországban előkelő vendég voltam, és barátom, a hadügyminiszter. Enver pasa teljesítette kérésemet. Olyan iratot állított ki számomra, amellyel tetszésem szerint mehettem mindenhová, akár a lövészárokbá, senki fel nem tartóztathat, sőt mindenkinek kötelessége engem támogatni. Nem voltam katona. Most, hogy a frontra készültem, sportruhát öltöttem, bal karomon egy fehér szalag, benne vörös félhold jelezte, hogy nem tartozom harcos alakulathoz.

Törökország minden kerületéből toborozták a katonákat. Volt közöttük tagbaszakadt fiatal paraszt és görnyedthátú öreg, akinek kajla bajusza mintha lefele intene a sírba. Az országnak utolsó leheletéig harcolnia kellett. A Kaukázusban előrenyomultak a cári seregek, és csak

százezer török halott árán tudták megállítani őket. Mezopotámiában, Szíriában heves ellenállást és áldozatos támadást kellett végrehajtani, hogy a szövetségeseket feltartóztassák. Anglia, Franciaország Párizsban szerződést kötött Oroszországgal, hogy győzelem esetén a cár a konstantinápolyi Aja Szofia tornyára kitűzi a keresztet, amelyet 1453-ban szedett le II. Mehemed szultán. Ezzel a győzelemmel Anglia lemondott volna évszázados hagyományáról, amely szerint az oroszokat elzárja a meleg tengerektől.

A leghevesebb harcok színhelye 1915 nyarán a Dardanellák voltak. Ha a nyugati szövetségesek áthatolnak a tengerszoroson, elfoglalják Konstantinápolyt, utat engednek a Dél-Oroszországból jövő gabona- és élelmiszerszállításnak, tétlenségre készítetik Bulgáriát és elvágják a központot az ázsiai hadszínterektől. Halálos csapást mértek volna az összeomló Törökországra.

Az angol és francia hajóhad - számítva a törökök készületlenségére, hadianyaguk hiányosságára - megkísérelte azt a vakmerőséget, hogy átrohanjon a tengerszoroson. Óriási hajóágyú elhallgattatták a parti ütegeket, beveztek a Dardanellák szájába.

A török katona erénye nemcsak a haláltmegvető bátorság, hanem a cselvetés is. Az óvatlan hadihajókat a sáncok mögé rejtett török ágyúk a tenger fenekére küldték. Az angol-francia flotta roncsai véres veszteséggel menekültek vissza a szabad tengerre. Vízen az angolok még ilyen vereséget sohasem szenvedtek. A tenger felől a Dardanellákat nem lehetett elfoglalni. Elhatározták, hogy partra szállnak és a török erődöket a szárazföldön, hátulról támadják meg. Nagyszámú szállítóhajó gyülekezett Imrosz szigetén és hozta az ausztráliai és újzélandi angol katonákat, a birodalom legedzettebb, marcona harcosait. Alkohollal bőven leitatva, szinte önkívületi állapotban gázoltak be a sekély parti vízbe és április végén, hason kúszva, minden bucka mögött pillanatnyi fedezéket keresve nyomultak előre a szikkadt, köves parton Hellesz hegyfokánál, a törökök tüzeiben. Csak a sereg fele maradt életben, de ennek sikerült magát beásnia. A Clyde nevű öreg szállítóhajóból, mint hajdan a trójai falóból, rögtönzött csapóhídon az éj leple alatt másztak ki a harcosok. Mire a török tüzérség a hajót összelötte, emberi rakománya már a bozótok között szárította ázott ruháját. Rettenetes tűzharc keletkezett. Az angolok jobb fegyverzete és utánpótlása hátrálásra kényszerítette a törököket. Az ausztráliaiak és újzélandiak néhány dombot birtokukba kerítettek, de az uralkodó magaslatot, Acsi Babát képtelenek voltak elfoglalni. Ezért a félsziget északi felén próbáltak szerencsét, hogy a védelmet bekerítsék. A Suvla öbölben ismét nagy véráldozat árán partra szálltak és heves harcokkal beásták magukat Gaba Tepénél és a Sós tó partján. Ez augusztus első napjaiban történt, amikor bolond kíváncsisággal - én is megérkeztem a frontra.

Síralmas látvány tárult elém. A Dardanellák sziklás, dombos terepén nincsen víz. Az élelmet és italt messze földről, hajón, öszvéreken, szamarakon kellett szállítani. A partra szállt angol csapatokat késő este, a sötétség beálltával hajókról táplálták. Az erődök német parancsnoka, Liman von Sanders pasa lövetni akarta a hajókat, hiszen akkor harc nélkül szomszár hal a beásott sereg, de Enver pasa megtiltotta.

- Szent háborút hirdettünk - mondta - és a *dsihádban* minden eszközt felhasználhatunk az ellenség ellen, de a vízforrástól el nem zárhatjuk. Ez a próféta hagyománya és nekünk ezt be kell tartani, hogy Allah szent háborúkat diadalra segítse.

Limán tábornok toporzékolt. Ő nem Mohamed prófétától, hanem Clausewitztól tanulta a hadászat szabályait. Hiába! Enver akarata győzött, ő tudta, hogy katonáit csak Allah és a Korán szavával tudja csatába vinni; ha Allah intelmét megtagadja, vége mindennek.

A mi derék török katonáink tábornoka a Suvla öböl mögötti Anafantánál egy magas, szikár, csontos arcú ember volt. Hideg kék szeme átfúrta azt, aki merészen eléje állt, de katonáira apai melegséget árasztott. Ő volt a villám hadsereg (Jildirim orduszu) parancsnoka: Musztafa Kemál.

Ő is szent háborút vezetett. Ott volt az első sorban, ha veszély fenyegetett, és egyetlen szava, bátor pillantása erőt adott a csüggedőnek, életet a haldoklónak. Ahogyan vonult előtte az erősítés, láttam, mint villant meg a fáradt szemekben az akarat, amikor ezt a kővé meredten határozott tábornokot meglátták. Vonultak török testvéreim, hangtalanul, de Musztafa Kemál előtt felkiáltottak: Allah Ekber! (Nagy Isten!) Mint valaha a római gladiátorok kiáltották császáruknak: „Morituri te salutant”. A török katonák lábán bocskor, ruhájuk elnyűtt, puskaszíjuk kötél, és derekukon spárgára erősített tizenkét söröspalackban ivóvíz! Ha elbotlik és elesik, eltörik egy-egy palack, elfolyik a víz, az a víz, amellyel táplálni kell kiszáradó testét, a sziklákon fekve, a tűző nap alatt, az ellenség öldöklő tüzeiben. Így indult csatába a török.

Vágyam teljeseedett. Láttam csatát. Egy bokorban meghúzódva fegyvertelenül néztem, mint rohan egymásnak ember és ember, akár angol, akár török, mégiscsak ember, mint dőfi át szuronyával az ausztráliai a paradicsomi vértanúságot váró török szívét, mint szeli le az indiai gurka *kukri*-késével a török fejét, és mint hasítja ketté ellenfele koponyáját puskatusával a török, mint szakítja ki kezével a kurd az újjélandi beleit, hogy egy pillanat múlva halálos sebébe ő is hörögve zuhanjon le a földre.

Néztem ezt a szörnyű poklot, néztem, és idegeim annyira megdermedtek, hogy nem éreztem sem félelmet, sem borzadályt, csak néztem mint egy valószínűtlen filmet, amelyben a szereplők élő és halott emberek. Néha felnéztem az égre; a halálhörgés, ordítás és puskaropogás fölött úszkáltak a fehér felhők, éppen úgy, mint nálunk otthon, a bokrok ágai megzizzenetek, és a földön apró bogarak mászkáltak. Figyeltem, ahogy egy fűszálra felkúsztak, a fű meghajlott terhük alatt, mintha a föld színén teljes béke uralkodnék, és az élet a fűvön, a sziklán tovasurranó gyík odújában, csendben uralkodnék a maga törvényeivel.

A vérzivatar mindig estefelé ért véget. Ilyenkor az angolok visszavonultak vagy előretolt állásaikat foglalták el. Ilyenkor szállították nekik a vizet. A török hősök ilyenkor vánszorogtak a segélyhelyeikre, hogy bekötözzék sebeiket. Szakadt ruhák, felszakadt bőrfoszlányok, vérző sebek, kifolyt szemek, bukdácsoló roncsok, ezek voltak az előbb még emberi testnek látszó alakok. A sebesültszállítók hordágyakkal rohantak a lezajlott ütközet helyére.

Velük mentem. Az árkokban, a földön, a bokrokban, a fák ágaiban testrészek, lábak, kezek, fejek heverték nyöszörgő húscsfatok és csendes halottak között. A nyöszörgő húscsfatokat a hordágyra fektették, hogy kórházba vigyék. A mozgatásra magukhoz tértek:

- Hagyjatok itt meghalni, a paradicsom kapujánál, ne vigyetek vissza a nyomorúságos életbe. Allah akarta így, legyen meg az akarata!

Szállítottunk sebesültet, halottat, törököt, angolt, gurkát egyaránt. A csatatér éjjelre csendes volt emberi indulattól, gonoszságtól. A természet megfellebbezhetetlen törvénye forgatta ítélő kerekét. Kóbor kutyák, vadmacskák, ürgék, borzok és varjak marakodtak azon a lakomán, amit az emberi pusztítás tált fel nekik.

Így folyt ez napokon át. Arcomat néha lemostam, ha elég víz volt, és néha még ágyban is aludtam, de a föld is melengetett, mert szíve dobogását éreztük, ha elült az ágyúk tompa dörrenése. Ordítás riasztott fel. A törökök megtorpantak, majd rendetlenül futni kezdtek. Sokszor hallottam ilyen ordítást: *hudsum!* (rohamra), akkor előre törtettek. De most visszafelé rohantak, mintha megijedtek volna, eszeveszetten menekültek. Áttörték a frontot! Elesik az anafortai védővonal! Vége mindennek!

Szenvtelenül néztem a futást - mintha mindehhez semmi közöm nem volna. Nem vagyok török katona, civil vagyok, miért fussak? Nem bántottam senkit sem, miért bántanának engem? Mintha eszemet vesztettem volna, fekve maradtam egy bokor tövében. A törökök puskáikat lóbálva rajokban és egyenként száguldottak hátrafelé. Kiabáltak nekem, hogy fussak, intettek, hogy meneküljek. Feleszméltem. Áttörték a frontot, jönnek az angolok, leszúrnak minden ellenállót! Feltápáskodtam és én is futásnak eredtem. Nem is néztem hátra, halálfélelem szállt belém. Lihegtem, lélekszakadva futottam. Egyszerre erős ütést éreztem fejemen, azután semmit sem.

Nem tudom, meddig feküdhettem puhán, csendesen, álomba merülve. Angolul beszéltek. A British Museum könyvtárában ülök? - nem lehet. Az régen volt. Már nem vagyok Angliában. Mégis, mért beszélnek angolul? Félálomban kezdtek gondolataim ébredezni. Mégis angolul beszélnek. Kérdezniem kellett:

- Where am I? (Hol vagyok?).

- He is not dead (Nem halott) - volt a válasz.

Felébredtem, kinyitottam szememet. Angolok között feküdtem Anaforta véráztatta földjén, és körülöttem angol sebesültszállítók álltak. Egy fiatal tiszt néhány korty pálinkát öntött a számba, amitől lassan magamhoz tértem. Bal lábamon szúrós fájdalmat éreztem. Önkénytelenül oda nyúltam és panaszkodtam. Levágták cipőmet, lehúzták harisnyámat, véraláfutás feldagasztotta lábfejemet. Bekötözték.

A fiatal tiszt kérdezett, és én feleltem. Nem vagyok harcos, a Vörös Félhold főmegbízottjaként jöttem ide, sokáig éltem Angliában, tanár vagyok és magyar. Több nyelven beszélek, angolul is.

- I see (látom) - mondta a tiszt, és mivel megtudta, hogy ki vagyok, ő is bemutatkozott. - Lieutenant Cameron, a 18. skót ezred hadnagya vagyok. Magát fejbe vágta és lábfején valami kerék mehetett át, zúzódást szenvedett, elájult, de nem lehet komolyabb baja. - Erre megint megitatott néhány korty pálinkával.

- Ön angol hadifogoly - folytatta barátságosan, miután emberei kényelmes fekhelyet készítettek számomra. - Mondja meg őszintén, velünk akar maradni? Málta szigetére szállítsuk, vagy itt akar maradni a törököknél? - Hosszú szünetet tartott és fürkészve a szemembe nézett, azután vontatottan befejezte mondatát. - Mi visszavonulunk a sebesültekkel és a foglyokkal. Ha itt marad, néhány óra múlva az előrenyomuló törökök bizonyára kórházba fogják szállítani...

Nem volt sok időm a válaszra. Ha Máltába visznek, elszakadok otthonomtól, talán hírt sem adhatok szüleimnek... Nem, jobb, ha a törökökkel maradok, onnan bármikor hazatérhetek. Sérülésem nem veszedelmes, már a borogatás is enyhítette fájdalmamat. Így határoztam. Válaszom meglepően jól esett Cameron hadnagynak.

- Volna egy kérésem - szólt hozzám kedvesen. - Ön a Vörös Félhold főmegbízottja, ugye? - Fejemmel igent biccentettem. - Öcsém - folytatta - sebesülten török fogságba esett, nincs hír róla. Talán megtalálja valamelyik kórházban vagy fogolytáborban.

- Szívesen - feleltem, mire egy papírlapra felírta öccse nevét, ezredét és egy ötfontos bankjegyet adott át nekem, hogy juttassam el hozzá, ha megtalálom. Egy svájci címet is felírt, ahol értesíthetem az eredményről. Azután kezet szorított velem. Egymás szemébe néztünk.

- Tehetek valamit önért? - kérdezte.

Egy pillanatig haboztam, de tekintetében bátorítás csillogott.

- Egy angol leánynak szeretnék néhány sort írni, el tudja juttatni hozzá?

- Hogyne - válaszolta.

Egy papírlapot tépett ki noteszéből, s arra remegő, kusza betűkkel felírtam egy címet és néhány sort ezzel az utolsó mondattal: „Gwendoline, még mindig szeretem...”

Elbúcsúztam Cameron hadnagytól és a sebesültszállítóktól. Ők hordágyaikkal visszavonultak. Engem puha fekhelyemen egy bokor árnyékában hagytak. Körülöttem halottak síri csendben; a levegőben néhány varjú károgott társainak az ünnepi lakomára. Már esteledett, amikor a láthatáron alakok tűntek fel. Óvatosan közeledtek. Felkönyököltem és intettem feléjük. Török előőrsek voltak. Nemsokára megnépesedett a táj. A törökök újból megszállták elhagyott állásaikat. Engem szekéren szállítottak le a tengerpartra és onnan hajón vissza Konstantinápolyba, a kórházba.

Nem voltam súlyos eset. Lábam daganata a gondos ápolásban egy hét alatt lelohadt, és én teljesen meggyógyultam. Kigyógyultam ama vágyamból is, hogy csatát nézzek. De az emberek millióinak tovább kellett szenvednie, pusztulnia!

A Vörös Félhold elnöksége megtalálta Cameron hadnagy öccsét a kutahiai fogolytáborban. Kigyógyult sebéből, átvette a küldött pénzt és levélben köszönte meg a közvetítést.

A frontra nem mentem tovább, de szorgalmasan látogattam a kórházakat és tolmácskodtam a sebesült angol foglyokon végzett műtéteknél.

Egy ízben Ömer Beszim pasát, a Vörös Félhold elnökét látogattam meg hivatalában. Ahogy feketekávézva beszélgettünk, egy amerikai haditudósítót jelentett be titkára, és a látogató már be is lépett a szobába. Meglepetten néztem rá. Róbert Mountsier volt, akit még Budapestről ismertem. Rokonszenvezett velünk és ezért küldött Magyarországról tudósításokat lapjának. Most lapja Törökországba küldte, és mivel értesült, hogy a Vörös Félhold megbízottjaként Konstantinápolyban tartózkodom, egyenesen a Vörös Félhold elnökéhez sietett, hogy engem megtaláljon. Akkor voltam először a Vörös Félhold elnökénél, tiszta véletlen, hogy éppen ott talált. Mindhárman nagyot nevtünk, Ömer Beszim pasa meghívott ebédre, és kérte Mountsiert, hogy hatásos cikkeket küldjön Törökország háborújáról.

Robert Mountsier jó kezekbe került. Ő ugyan az európai negyedben, a díszes Péra Palace szállodában lakott, de mindennap együtt voltunk. Nélkülem meg sem tudott mozdulni. Bemutattam barátaimnak, akikkel sajátos amerikai kiejtésű franciaságával beszélt. Elvittem a török negyed rejtett zugaiba is, hogy megismerje a nép életét. Ez szerfelett érdekelte.

Egy este elmentünk török vendéglőbe vacsorázni. A török konyha magában foglalja a perzsa, arab, görög és olasz ízlés minden ételét. Ilyen gazdag, ízletes ételeket sem Nyugat-Európában, sem Amerikában nem találni. Vacsora után elmentünk egy kis kávéházba, török édességeket élvezni. Mountsier és én fezt hordtunk, de angolul beszélgettünk. A kávéházban egy zajos társaság, amelynek egyik tagja eunuch volt, figyelte társalgásunkat, de mi nem hederítettünk rá. A társaság eltávozott, majd később mi is távoztunk. Egy darabig elkísértem Mountsiert, és amikor búcsúzni akartam tőle, hozzánk lépett egy rendőr és kézzel intett, hogy kövessük. Engedelmeskedtünk. A rendőr közénk lépett és úgy kísért.

Odaszóltam Mountsiernek, hogy elintézem a rendőrt, de ő kért, hogy ne fedjem fel kilétemet, ő hírlapíró, őt érdekli az eset. Így cselekedtem. Angolul beszélgettünk és már előre nevtünk, hogyan fogjuk a poloskás tömlőcben tölteni az éjszakát. Ilyen kalandos várakozásban folytattuk utunkat. Vagy fél óráig bandukoltunk, és én már türelmetlenkedtem, de Mountsiert fúrta a kíváncsiság. Egyszerre egy másik rendőr tűnt fel az utcán, és a mi kísérőnk átadott neki, hogy kíséren be a kerületi központba. Az átvett és szótlánul kísért, éberén vigyázva,

hogy meg ne szökjünk. Bekísért a rendőrségre, előállított egy tisztnek, akinek katonásan jelentette, hogy letartóztatott.

A rendőrtiszt szigorú tekintetet vetett ránk, egy sarokba állított és két fegyveres őrt rendelt mellénk.

- Ez már kezd érdekessé válni - súgta nekem Mountsier.

- Nem tetszik nekem - súgtam vissza.

- Mit vétettek ezek az idegenek? - kérdezte a tiszt a rendőrtől.

Az összeütötte bokáját és mereven válaszolt:

- Ne bileim ben? (Mit tudom én?)

- Hát akkor miért hoztad ide?

- Ne bileim ben? - volt ismét a válasz.

- Hajvanszin (te állat!), most mit csináljak velük?

- Ne bileim ben? - felelte most ismét szemét bután ránk meresztve.

- Megbotozlak, te számár, gúzsba kötlek, te ökör! - kiáltott rá dühösen a tiszt és csapkodta az asztalt.

A rendőr halálsápadtan dadogni kezdett:

- Nekem Sákir aga adta át őket, hogy kísérjem be; én behoztam; parancs az parancs.

- Te gazember! - ordított most a tiszt, teremtsd elő nekem Sákir agát, őt is vasra veretem!

- Hogyan találjam meg Sákir agát - könyörgött a rendőr. - Az éjjel sötét; mit tudom, hová ment?

- Ha elő nem teremted - üvöltött a tiszt magából kikelve -, felakasztatlak. A többi a te dolgod. Ezek addig a tömlőcben maradnak.

A szerencsétlen rendőr feszesen tisztelgett, azután tétova léptekkel kitámolygott a szobából.

- Ezeket vigyétek a pincébe - parancsolta a tiszt őreinknek.

Ez már több volt, mint amire számítottunk. Mountsier könyökével megbökött, az egyik őr megragadta karját. Erre megszólaltam törökül:

- *Zábit efendi hazretleri* (nagyságos tiszt úr), mi ártatlanok vagyunk, itt az igazolványunk.

A tiszt tátva felejtette száját a csodálkozástól, de amikor irataimat meglátta, felugrott, vigyázz állásba merevedett és dadogva kérdezte:

- Miért nem méltóztatott beszélni?

- Nem kérdezett senki sem - feleltem.

Csengetett. Kávét és cigarettát hozatott, leültetett és bocsánatot kért. A két őr halkán kiosont a szobából. Most kedves társalgás kezdődött. A tiszt nem győzött bocsánatot kérni, de a végén mindnyájan nevtünk.

Egy fél óra múlva Sákir aga is megjelent. Halálra volt rémülve. Eldadogta: az eunuch figyelmeztette, hogy angol kémek vagyunk, tartóztasson le. Ezt meg is tette, de miközben kísért, észrevette, milyen sokat nevetgélünk. Attól tartott, hogy itt valami nincs rendjén.

- *Bok jedim* (ganéjt ettem) - mondta -, ezért szabadulni akartam tőlük, hát átadtam ennek a buta Memisnek, hogy ő egye a „bok”-ot.

Felneveltünk. A tiszt is nevetett és káromkodott. Minket meg sűrű bocsánatkérések között útnak eresztett. Még azon éjjel felverette Serif pasa családját álmából és letartóztatta az eunuchot. Az sem fog többé kémet feljelenteni.

A frontokon tovább folyt az öldöklés, de a Dardanellákban aránylag nyugalom uralkodott. Az angolok belátták, hogy céltalanul áldoznak, miért erőltessék Konstantinápoly elfoglalását, amikor a szerződés szerint a cári Oroszországnak kellene átadniuk. Lehet, hogy siker esetén nem is teljesítették volna a szerződést; a sikertelenség ebben az esetben talán nagyobb sikert jelentett. Csak évekkel későbben tudtam meg, hogy az angol Lancashire brigád és a skót Borderers visszavonulási parancsot kapott a front áttörése után. Ian Hamilton tábornok csak katona volt, aki a győzelmet ki akarta használni, de Londonból a politikusok távolabb néztek és megállást parancsoltak. Ebben a válságos órában, a háború fordulópontján estem fogságba. Ezért volt Cameron hadnagy olyan barátságos hozzám.

Törökország ostromlott határain belül is ellenség ütötte fel fejét. A nép belefáradt a küzdelembe, és sokan nem szívték a német szövetséget. Szívük a franciák és angolok felé vonzódott. A törökök félték a cári Oroszországtól, de az elnyomott örmények hol burkoltan, hol nyíltan orosz győzelmet reméltek. Fegyvereket csempészték át a határon, orvlövészek és szervezett bandák zavarták az utánpótlást. Örmény lázadásról beszéltek, és az ifjú-török kormány Abdul Hamid hagyományához híven rövid úton akarta az örmény kérdést elintézni. Az örményeket eltávolították a fővárosból és a vidékről és a másvilágra küldték. Néhány ezret rozoga hajóra raktak, kivitték őket a Fekete-tengerre és ott megfürve a hajót, örményestül, patkányostul, elsüllyesztették. Bosszú volt ez az Ermenisztanban a török hadsereg által elszenvedett vereségért. Rémület szállta meg a lakosságot. Ausztria a katolikus, Németország a protestáns örmények érdekében szólalt fel, de az örmények többsége görög-keleti vallású volt. Ezeket a hadviselő Oroszország nem védhette meg. Talán százezer örmény lelte ekkor dicstelen halálát.

Egy este régi barátom, most nagyvezír, Talaat pasa meghívott vacsorára. Sok mindenről beszélgettünk, felelevenítettük a régi idők emlékeit és Abdul Hamid zsarnoki uralmát. Így esett a szó az örményekről is. Talaat pasa kreolbőrű arca elkomorodott. Azt mondták, hogy anyja örmény volt; vonásai valóban alátámasztották ezt a hiedelmet.

- Mi nem gyűlöljük a keresztényeket - mondta -, az iszlám vallás teljes lelkiismereti szabadságot biztosít a kinyilatkoztatott vallások híveinek. De az örmények egy része most nyíltan ellenünk szegült, ezért önvédelemre szorultunk. Ha a háborúnak vége lesz - folytatta -, meg kell tisztítani országunkat az örményektől. De nem gyűlöletből, hanem önvédelemből.

Cigarettára gyújtottam és kíváncsian néztem rá, biztatva, hogy magyarázza meg ezt a véres kezű önvédelmet.

- Mi, törökök - fejtegette -, földműves, hivatalnok és katona nép vagyunk ősidőktől fogva. Iparunk csak kezdetleges háziipar. A kereskedelem, a bank, az üzleti vállalkozás az örmények kezében van. A mi népünk türelmes és átengedi a legtöbbet jövedelmező kereseti ágakat idegeneknek, görögöknek, örményeknek. Ameddig ezek országunkban laknak, a török sohasem lesz kereskedő, bankár, vállalkozó.

Rövid szünetet tartott és mintha egy pillanatra tanárrá változott volna, tudós módjára komoly arccal tájékoztatott társadalmi elméletéről:

- Nekünk légüres teret kell létrehozni. Az idegeneket ki kell küszöbölni. Nem lesz iparos, gyáros, kereskedő, bankár, üzleti vállalkozó, és a törökök kénytelenek lesznek ebbe a légüres térbe benyomulni és üzletet nyitni, kereskedni, pénzt váltani és meggazdagodni.

Rám nézett és várta a hatást. Értetlenül meredt szemem az asztalra. Háború a határon, lázadás az országban, fantasztikus elgondolások túlfutott fejekben. Talán ez utóbbiak a legveszedelmesebbek.

Akadozva válaszoltam, hogy az ilyen fajta kiküszöbölés csak nyomorhoz vezetett. A spanyolok kiűzték a szorgalmas mórokat, az okos zsidókat, és azután egymást ragadták torkon. Talaat pasa nem tágitott: ők ezt másképpen csinálják, ők ezt jobban tudják.

Nem tudhatta, hogy néhány év múlva, amikor minden összeomlott, Berlinben egy örmény diák a nyílt utcán agyonlövi majd ennek az elméletnek tudósát.

Már lassan őszre járt az idő. A konstantinápolyi verőfényt szeles idő kezdte felváltani. Eleddig minden izgalmat és fáradságot egészségesen álltam ki. Most valami különös érzés fogott el. Fejem megfájdult, és éjjelente láz lepett meg. Nem tulajdonítottam neki fontosságot, aszpirint szedtem és borogatást tettem fejemre. Ez volt életem eme szakáig egyedüli gyógyszerem és mindig segített. Most is javult állapotom, de néhány nap múlva a fejfájás és a láz visszatért. Barátaim tanácsára elmentem egy német katonaoorvoshoz. Csak nem kaptam maláriát? A német orvos megvizsgálta lépemet és kijelentette, hogy szó sem lehet maláriáról, lépem teljesen ép. Ez megnyugtató. De néhány nap múlva a láz, most már erősebben, újból jelentkezett. Nagyon bosszantott a dolog. Sohasem voltam még komolyan beteg és nem is hittem, hogy beteg lehetek; gyűlöltem a betegséget, mint valami alattomos ellenséget. Ez a harag és bosszúság azonban nem segített rajtam. Nagyon rosszul éreztem magamat, hideg izzadság gyöngyözött testemen, a láz megrázott, és szédültem. Támolyogva török orvoshoz mentem. A német orvos tanácsa után nem nagyon bíztam a török tudásában, és amikor ez maláriát állapított meg rajtam, kétkedően ráztam fejemet. Elleste gondolatomat:

- A németek az orvostudomány legkiválóbb teoretikusai - mondta -, de Németországban nincs malária, nálunk van. Ezt a betegséget mi törökök jobban ismerjük.

Kinint rendelt és tanácsolta, menjek haza. Összerázkódtam. A beteges ember nem fél a betegségtől, mert megszokta. Az egészséges halálos veszedelmet lát minden kicsi bajban. Én is megrémültem. Elbúcsúztam barátaimtól, el a kék Boszporusztól, el a szemerkélő esőtől, amely új lázzal fenyegetett és siettem haza. Szüleim boldogan ölelték magukhoz nyugtalan vérű, kóborló fiukat.

Betegségem már előrehaladott állapotba jutott, talán már a lépemet is megtámadta, de dr. Törzs Kálmán barátom heroikus kúrával két év leforgása alatt teljesen kigyógyított. Hálával adózom neki haló poraiban.

Lelkesedéssel folytattam munkámat a Keleti Akadémián és buzgón írtam orientalista dolgozataimat. A tudományos folyóiratok szívesen közölték cikkeimet, amelyek közül többet németre és franciára is lefordítottak. A háború kapcsán több légből kapott elmélet szivárgott ki a fáradt agyakból. A törökök - élet-halál harcban külső ellenséggel és lázadó nemzetiségekkel, saját magukra utalva - támaszt kerestek nyelvrokonaiknál, a *turkoknál*, akik a távoli Ázsiában, Szibériában, Turkisztánban öntudatra ébredtek. A turáni népek összefogásától reméltek megújodást, erősödést. Az ifjú-törökök nemzeti öntudatát öregbítette, hogy az oszmánok nem állnak egyedül a világban. Ez az érzés áthatott az ellenséges túlerővel küzdő magyarságra is. A politikai helyzetből áradt ki egy elmélet, amely tudománytalan volt, de hangzatossága folytán népszerűsége tett szert. Ez volt a magyar turánizmus. Napilapok is

felkapták és fűrges tollú újságírók „teuton-turáni” korszak diadalmas eljövételével biztatták a háborúban elfáradt olvasókat. Megalakult a Turáni Társaság és hivatalosan is súlyt adott egy kicsírázó fajelméletnek. A komoly tudomány elvetette ezt az alaptalan elméletet, de senki sem emelte fel szavát ellene. Az elefántcsonttorony biztos bástya volt.

Úgy éreztem, hogy nekem meg kell védenem a tudományos igazságot és a népszerű elmélet ellen nyilatkoztam. A rám zúduló támadások még bátrabbá tettek és „Turán” címmel (1916) hosszabb kultúrtörténeti tanulmányban elemeztem a „turánisták” naiv nyelvészeti tévedéseit. Gróf Teleki Pál, hitelt adva nyelvészeti érveimnek, földrajztudományi téren igyekezett megmenteni a „turánizmus”-t. Érveit nem tudtam elfogadni, és heves vita indult meg közöttünk tudományos folyóiratokban. Ha felfogását nem is helyeseltam, lovagias magatartása előtt, amit szerény személyem iránt tanúsított, most is meghajlok. De harci kedvemet nem tudta lelohasztani. Beletemetkeztem földrajztudományi könyvekbe, és két évi szakadatlan tanulás után megírtam „A föld és faj hatása a történelemben” című könyvem, amely az akkori papírhány miatt csak 1920-ban láthatott napvilágot. Ma, visszatekintve a múltra, a német fajelmélet gyilkos bűnei után, a látnok aggóató intelme hangzik ki soraiból.

A háború szorosra kapcsolta a magyar-török bajtársi szövetséget. Magyar tisztek és tüzérek harcoltak Törökországban, török katonák verekedtek Galiciában és Tirolban. A feszültség elérte tetőfokát 1918 tavaszán. A csüggedő népekbe művészettel kellett új erőt önteni. Elhatározták, hogy a Fricsay Richárd vezetése alatt álló honvédzenekart - amely akkor a legkiválóbb zenészeket foglalta magában - leküldik Bulgáriába és Törökországba, hogy ott hangversenyeket adjon. A küldetés szervezését és vezetését rám bízták. Így kerültem le ismét Konstantinápolyba 1918 kora tavaszán. Az előkelő Péra Palace szállodában kellett laknom, de minden szabad időmet régi barátaimnál, íróknál, tudósoknál töltöttem. A hangversenyek kitűnően sikerültek. Hegyey Géza honfitársunk, aki évtizedek óta élt Konstantinápolyban és a Palota zongoratanára volt, eljátszotta Liszt Esz-dúr zongoraversenyét, Revere hárfán gyönyörködött a nőket a külön számukra rendezett hangversenyen. Ünnepi hangversenyt adott a zenekar Mohamed Resád szultán előtt a Dolma Bagcse palotában, amit az öreg fejedelem nagy elismeréssel fogadott és kitüntette Fricsayt a Medsidie rendjellel. Engem külön kihallgatáson fogadott és az Oszmanie rendjelet akasztotta nyakamba. Éjjeli zenét adtunk Enver pasának a hadügyminisztérium és Dsemál pasának a tengerészeti minisztérium udvarán. Utána pezsgős bankettek következtek a zenészek tiszteletére. Hullottak a rendjelek. Fricsay Richárdrnak már alig fért a mellére a sok megérdemelt kitüntetés. Volt a törököknek egy vas-félhold rendjelük, hasonló a német vaskereszthez, amelyet csak a harctéren tanúsított rendkívül hősiességű magatartással lehetett elnyerni. Ez a vassfélhold szép mélyvörös zománcozott félholdat és csillagot ábrázolt. Fricsay barátom nagyon vágyódott e díszes rendjel után és kért, hogy szóljak Dsemál pasának.

- Téged szeret - mondta -, neked mindent megcsinál.

Fejemet csóváltam, de Fricsay kissé szlovákos magyar kiejtésének és kék szemének nem lehetett ellenállni. Előadtam kérését Dsemálnak.

- Rendben van - felelte -, igazán megérdemli ez a kitűnő művész hálámat. Behívatta hadsegédét, Kjázim őrnagyot, és megparancsolta, hogy vegye fel Fricsay adatait. Mindent lediktáltam neki, és ő pontosan jegyzett. Mikor oda értünk, hogy melyik halált osztó fronton tüntette ki magát rettenthetetlen bátorságával és vitézségével - elfogott a tréfa ördöge. A pesti körúton a Gambrinus vendéglőben szokott szerepelni Fricsay zenekarával. A fronton nem volt. Hirtelen bediktáltam a Gambrinus frontot, és Kjázim ártatlanul ezt íratta be a díszes oklevélbe. Amikor valaki elolvasta neki a szöveget, elvörösödött és felkiáltott: „Úgy mérge-

lődöm, ezt csak az a bolond Germanus csinálta!” De megkapta a vas-félholdat! Azóta már megbocsátott nekem, még itt a földön és bizonyára ott a túlvilágon is, ahol számos rendjével mellén az angyalok karát vezényli.

A Péra Palace szálloda előkelő fogadótermeiben számos barátom keresett fel. Enver pasa egy este meglátogatott és hosszasan elbeszélgetett velem. Külön kis teremben ültünk össze kávézni. Távozása után észrevettem, hogy a kis asztalkán papírba csomagolt doboz hever. Felbontottam. Száz darab névjegye volt, amelyet bizonyára éppen akkor kapott a nyomdából. Ez volt aztán az igazi névjegyleadás - ha akaratlanul történt is! Eltettem emlékül valamennyit és hosszú éveken át megörvendeztettem eggyel-eggyel a tisztelőit. Ma is van még belőle vagy harminc darab.

Megtisztelt látogatásával Széchenyi Ödön pasa, a „legnagyobb magyar” fia, aki magas kora ellenére délcegen hordta a török tábornoki egyenruhát. Kedves adomát mesélt el életéből. Londonban tanulta kedvtelésből a tűzoltást. Reggelenként elsétált az állatkertbe és ingyenc falatokat dobott kedvelt medvéjének. A szomszéd ketrecnél egy idősebb úr ugyanígy kedveskedett egy másik medvének. Mivel ez így folyt napokon, heteken át, végre beszédbe elegyedett a két medvebarát. Beszéltek az időjárásról - ez minden angolnak igen fontos -, az állatokról és a politikáról. Az angol úrnak feltűnt, hogy Széchenyi milyen jól ismeri Bécset, Budapestet, és megkérdezte, milyen nemzetiségű.

- Magyar vagyok - válaszolta Széchenyi.

Az idősebb úr arca felderült.

- Volt nekem egy nagyon derék magyar barátom - mondta elgondolkodva. - Fájdalom, tragikus módon meghalt.

- Ki volt az az úr? - kérdezte a másik medvebarát.

- Gróf Széchenyi István - volt a válasz.

- Én Széchenyi István fia vagyok, Széchenyi Ödön.

- Én pedig Lord Beaconsfield, Anglia miniszterelnöke.

Így mutatkozott be végre több heti ismeretség után a két medvebarát. Azután tovább etették az állatokat.

Egyik délután szobámban olvastam a lapokat. Régi szokásomhoz híven az előkelő szállóban is szerény szobát választottam. Elég sokba kerültem így is az államnak. Olvasásomból halk kopogtatás zavart fel. Kinyitottam az ajtót, egy alázatos képű török úr lépett be és arra kért, hogy fogadjam Abdul Medsid efendit, aki nagyon szeretne beszélni velem.

- Szívesen - feleltem az alázatos úrnak. - Foglaljon helyet lenn az egyik szalonban, és én azonnal lemegyek hozzá.

- Ő inkább itt a szobában szeretne beszélgetni - szólt látogatóm.

- Kényelmetlen - válaszoltam. - Csak egy székem van. Mondja neki, hogy várjon rám lenn.

A látogató kihúzódott a szobából úgy, hogy ne fordítson hátat nekem. Nagyon tisztelettudóan viselkedett. Néhány másodperc múlva ismét kopogtattak. Úgy látszik, üzenettel jön vissza - gondoltam és kinyitottam az ajtót. Nem ő volt. Egy másik úr jött be. Kellemes arcát öszülő szakáll keretezte, és szeméből műveltség sugárzott. Bocsánatot kért, hogy zavar, nem akart lefárasztani a földszintre, hiszen őneki van szüksége énrám. Abdul Medsidként mutatkozott be, ahogyan az előbb bejelentették. Kénytelen-kelletlen egyetlen székemmel kínáltam meg, de nem fogadta el, ez az én helyem - mondta -, ő majd az ágyra ül. Nógattam, kérleltem, már

untam az udvariaskodást, de nem engedett. Ágyamra ült. Mit akar tőlem ez az ember? - kérdeztem magamban. A társalgás lassan indult, de sok minden kiderült belőle, ahogyan óvatosan kémleltem kilétét. Franciául és németül is tud, imádja a zenét és festegetni is szokott. Nagy műveltségű úr volt. Azután ő kérdezett. Nagyon érdekelte a világ sora, a háború kimenetele és hogy milyen lesz az új világ képe? Meggondoltan választottam meg feleleteimet. Már nem bírtam tovább ezt a szembekötődsi beszélgetést ismeretlen látogatómmal. Nyeltem egyet és kiböktem:

- Micsoda nagyságodnak a foglalkozása?

- Foglalkozásom? - felelte kérdően. - Nincsen tulajdonképpen foglalkozásom. Abdul Medsid efendi vagyok, a török trón örököse...

Felugrottam a székről és mély temennát vágtam ki. Minden hercegnek „efendi” a megtisztelő címe. De hogyan gondolhattam, hogy ez nem olyan efendi, mint én vagy a többi százezer. Barátságosan mosolygott.

- Azért kérttem a titkárommal, hogy szobájában fogadjon - mondta mentegetőzve -, mert nem akartam feltűnést kelteni.

Ezután sem volt hajlandó ágyamról a székre átülni. De már most szabadabban, nyíltabban beszéltem. Nem kell félnem, hogy kém. Kifejtettem borúlátásomat a háborúról, minden háborúról, amit hiú, kapzsi emberek a dolgozó népekre erőszakolnak, és hirdettem a megértés, a béke politikáját, amelyben egymásra talál a szenvedő emberiség. Szavaim mély hatást gyakoroltak rá. Ő is, mint minden trónra jogos oszmán herceg, évtizedek óta csak palotájában él, elzárva a világtól, és idejét a művészetnek, irodalomnak szenteli. Rajong a zenéért és kérte, hogy hívassam meg Fricsay zenekarát a Boszporusz menti palotájába. A többi majd udvarmestere fogja elintézni. Megígértem, és amikor kezét fogott velem, nem engedte, hogy kocsijához kísérem. Olyan feltűnés nélkül távozott, ahogyan jött. Titkára a folyosón várta.

Néhány nap múlva az egész zenekar gözhajón átkelt az ázsiai partra, ahol a kocsik serege várta, hogy Abdul Medsid herceg díszes palotájába szállítsa. A palota homlokzata a Boszporuszra nézett, és nagy park vette körül. Az ünnepi fogadás első fejezete a fényképezés volt. Mint rendesen, a csoportosítás sok nehézséggel és még több nevetgéléssel volt összekapcsolva. Abdul Medsid efendi páratlan házigazdának bizonyult. Délceg fiai segítettek neki a rendezésben. A rokonság is képviselve volt, azonkívül számos miniszter, államtitkár és udvari ember, lehattunk vagy százan. Óriási tabló készült, és a fényképész hol ide állította, hol oda ültette a tréfálkozó szereplőket. A trónörökös gyönyörű hároméves kislánya, Nilufer okvetlenül a képen akart lenni. Az én ölembe kéredzkedett, és én hiába csitítottam, hogy a kamera lencséjéből madár fog kirepülni, folyton izgett-mozgott. Eljött a nagy pillanat. A fényképész izgatottan lekapta a lencséről a kupakot... bir, iki, ücs (egy, kettő, három)! Mindenki mozdulatlanul figyelt. A felvétel sikerült. Ölemben gyanús nedvességet éreztem. A kis Nilufer sírva fakadt és beszaladt a palotába, de én ott maradtam. Mindenki nevetett, de nem történt nagyobb baj!

Bevonultunk a nagyterembe. A zenekar elhelyezkedett, és szebbnél-szebb műveket adott elő. Az új slágereket, a Csárdáskirálynő és a Víg özvegy fülbemászó dallamait a függönnyel eltakart szomszédos termekben áhítattal hallgatták a harem elrejtett szépei. Sírt a gordonka, harsogtak a fúvósok, és csipkézve futamoztak a hegedűk, minden művésziesen összefonódva Fricsay mesteri pálcaja alatt.

Beesteledett. A fáradtságos gyönyör után következett a pihentető élvezet. A tágas ebédlőben hosszú asztalok roskadoztak a főúri terítékekben párolgó ételek alatt. A főhelyen a trónörökös és fiai, a többiek találomra ültek le összevissza, mint a mesében: egy herceg, egy cigány, egy

miniszter, egy brácsás. A szolgák sűrögtek-forogtak, hozták a finomabbnál finomabb falatokat, italokat. A francia pezsgőnél a jókedv nem ismert határt. Összevissza ugráltunk, tréfálkoztunk, kacagtunk. Valaki lehúzta az oktatásügyi miniszter cipőjét és a Boszporuszba dobta. Vígan úszott a cipő a végtelen tenger felé. A miniszter féllábon ugrált tovább. Éjfél felé az egész társaság kocsira szállt, és dalolva vonult haza. A bakon a kocsis mellett egy-egy államtitkár, a hintóban egymást átölelve egy-egy miniszter és egy-egy hegedűs ült. Mindenki önfeledten boldog volt.

...Néhány nap múlva Enver pasa magához hívatott és szemrehányásokkal illetett, hogy tudta és engedélye nélkül mertem Abdul Medsidet a zenekarral együtt palotájában meglátogatni. Régen a török hercegeket megölték, később csupán házi őrizetbe vették. Azt hittem, most változott a világ!

De Enver pasa haragja is elpárolgott, és amikor Fricsay zenekara hazafelé indult, kijött a pályaudvarra, és tőlem baráti öleléssel búcsúzott. Ez volt utolsó találkozásom vele. Az összeomlás után turáni testvéreihez menekült Turkisztánba, ahol egész életéhez híven, a Korán egyik verssorát mormolva, hősi módon lelte halálát.

VII. KONSTANTINÁPOLYTÓL ISZTANBULIG

*(Az új Törökország - Lóháton a macedón szabadságharcosok között -
Medvekaland pisztrángtorral)*

A világháború véget ért. A népek milliói a szörnyű, céltalan öldöklés után békére vágytak. A háború nem oldotta meg az égető kérdéseket, csak újabb sebeket ejtett a szenvedő emberiségen. Győzők és legyőzöttek farkasszemet néztek egymással. Forradalmak új világot teremtettek, amelyben reménykedtek az elnyomottak, és serényen hozzáláttak a régi romjainak eltakarításához.

Az én életemben is sorsdöntő változás állt be. A béke új otthonnal ajándékozott meg. Megnősültem. A Keleti Akadémia megszűnt, és engem a Közgazdaságtudományi Egyetem keleti intézetébe neveztek ki tanárnak. Ebben a minőségben tanítottam a török, perzsa és arab nyelvet, és adtam elő a mohamedán művelődéstörténelmet. A nehéz idők ellenére szorgalmasan dolgoztam. Óriási könyvgyűjteményemet rendezgettem, és kiaknáztam ismeretlen kincseit. Cikkek és hosszabb dolgozatok kerültek ki tollam alól. 1925-ben megjelent kis török nyelvtanom, amely csakhamar teljesen elfogyott.

Törökország siralmas állapotba került. A győztes nyugati hatalmak szétdarabolták, külön államokra szaggatták, és a törökséget halálra ítélték.

De a sors másképpen akarta. Musztafa Kemál pasa a Szovjetunió segítségével kiverte a gyarmatosítóktól támogatott görög sereget Kisázsziából, és bevonult Konstantinápolyba, ahonnan a megvert imperialisták futva menekültek. A nemzeti felbuzdulás és a diadal új államformát teremtett. Musztafa Kemál pasa megszüntette a szultánságot és kalifátust, és II. Abdul Medsidet, aki időközben a trónra került volt, távozásra szólította fel. Abdul Medsid Nizzában telepedett le családjával. Törökország, hasonlóan Oroszországhoz és Németországhoz, köztársaság lett. Elnöke Musztafa Kemál pasa, az ország népének megmentője. Eddig hihetetlennek látszó változások egészen új törökséget keltettek életre.

Musztafa Kemál pasa elrendelte, hogy minden alattvalója családi nevet vegyen fel. Ő maga az Ata Türk, „A törökök atyja” díszes címével toldotta meg nevét. Harcot folytatott a fanatikus mohamedán teológusok ellen, és világi oktatást vezetett be az iskolákba. A háremekbe zárt nőket kiszabadította évszázados börtönükből és segítő élettársnak rendelte férjük oldalára. Feloldotta a szesztilalmat és közös táncra buzdította meghökkent honfitársait, sőt ő maga is elől járt e profán újítások gyakorlásában. Eltiltotta a hagyományos turbán és fez viselését és ő maga is cilindert tett fejére, frakkot húzott és leborotváltatta bajuszát. Az ijedségtől felocsúdott maradiak ellenszegültek a vakmerő reformoknak. Fellázadtak, de Ata Türk, amilyen rettenthetetlen volt a csatatéren, olyan állhatatos maradt az új élet kierőszakolásában. Sok túlzása ellenére a török történelem egyik kimagasló alakja. Oszmán szultán hatalmas katonai birodalmat alapított Európa ellen, Ata Türk európaivá nevelte a janicsárok és szpáhik, a muftik és hodsák késői unokáit.

A változás gazdasági és társadalmi hatása az irodalomban tükröződött a legélesebben. Új török nyelv fejlődött az elavult régiből. Az arab és perzsa szók mindinkább háttérbe szorultak, a műveltek már nem fitogtatták úrias mondataikat, hanem a nép nyelvéhez közeledtek, mint ahogy az új rendszerben a nép kezdett fontosabb szerephez jutni a társadalmi életben. Ez a kulturális átalakulás, amelynek gyökereit már régebben tanulmányoztam, arra készítetett, hogy francia nyelven megírjam dolgozatomat „La civilisation turque moderne” címmel. Ugyancsak

francia nyelven jelent meg „Pensées sur la révolution turque” című hosszabb tanulmányom, amely a török történelem gerincén végigvonulva, Musztafa Kemál pasa szerepét ismerteti.

1926-ban meglátogatta Magyarországot John Galsworthy és látogatása nyomán megalakult a magyar Pen-Club, amelynek titkárául nyelvtudásom miatt engem kért fel. Ez a hivatal további irodalmi és tudományos munkára serkentett.

1928-ban a török forradalomról írt könyvem elismerésül Musztafa Kemál kormánya vendégül hívott Törökországba. A jól ismert útvonalon indultam el, kényelmesen megszakítva utamat pihenő állomásokon. Belgrádban a szerb Pen-Club titkára, Vidakovic fogadott, és a szerbiai írók - Manojlović, Velyko Petrović, Stefan Petrović és mások, akik mind tökéletesen beszéltek magyarul - ünnepi vacsorát rendeztek tiszteletemre.

Következő állomásom Szófia volt. Örömmel szálltam ki ebben a kies fekvésű városban, amely annyi történelmi emléket idéz fel minden bolgár lelkében. Ellátogattam egy napilap szerkesztőségébe, és a Pen-Club iránt érdeklődtem. Csak a hírét hallották, de létezéséről nem tudtak. Szorgos telefonálás következett, és még aznap este vacsorára gyűlt össze Szófia irodalmi elitje: Balabanov professzor, aki borzas hajával és piros arcával, bortól pirosló orrával és jókedvével rögtön a „bulgár Bacchus” címet nyerte tőlem adományul. A görög nyelv tanára volt az egyetemen, de latinul, németül, franciául, angolul és törökül éppen olyan tökéletesen tudott. Ott volt Vladimir Poljanov kiváló író, később a szófiai nemzeti színház igazgatója, Dora Gabe asszony, híres költőnő, Szirak Szkitnik, festő és író, és sokan mások. A vacsora vidám hangulatában megbeszéltük és megalapítottuk a bolgár Pen-Clubot. Levelet menesztettünk John Galsworthynak és Hermon Ould angol főtítkárnak, és megígértem, hogy Törökországból visszatérve, hosszabb időt töltök Bulgáriában a kulturális kapcsolatok elmélyítése céljából. Ezzel az ígérettel utaztam tovább Konstantinápolyba.

Ekkor láttam, hogy Konstantinápoly már nem az én régi városom, amelyet emlékezetemben oly féltve őriztem. Még nevét is megváltoztatta, és hivatalosan Isztambul lett. Mint a kormány vendége, a Galata szerájban kaptam lakást, az európai negyedben. Kíváncsi várakozással néztem az utcai meglepetések elé. Micsoda gyönyörű nőket fogok látni a hárem falai közül kiszabadult liliomok között! Várakozásom meglepetéses csalódásba fulladt. Mint a kalitkából kiszabadult kanári madarak, úgy vergődtek a nők a nagy forgalomban. Európai ruháikban esetlenek voltak és szemérmességüket palástolni igyekezve a szemembe nevettek. Azt hitték, hogy ez elegáns európai modor. Hírlapi vitába is szállt velem egy európaizált török hölgy, aki kijelentette, hogy néhány év alatt utolérték Európát: a nők rövid szoknyát hordanak, hajukat levágják, és férjük nélkül utaznak. Én bizony nem a rövid hajban és bokorugró szoknyában láttam az európai kultúrát. De barátaim figyelmeztettek, hogy hagyjam abba a vitát, mert a nőkkel nem lehel bírni, mint a vadmacskák, olyan vakmerők lettek.

Az utca képe sivár. Eltűntek a ragyogó színes ruhák, a nyári tobzódó árnyalatok, a férfiak nemzeti viselete. Mindenki kopott, uraságoktól levetett öltönyben járt, amelyeket ószeresek hoztak be tömegesen Európából, mert saját konfekcióiparuk még nem volt. Fejükön a napellenzővel fordítva feltett micisapka. Az ellenző zavarta az imádkozókat, amikor földre borultak, ezért fejük búbjára fordították a sapkát és - úgy felejtették. A szesztilalom eltörlése óta mindenki itta az olcsó savanyú bort, hiszen az ivásban tapasztalatlan mohamedán eddig csak a paradicsomban remélhette megismerni a nektárt. Szomorúan bandukoltam az utcákon. Ez már nem az én álmaim Keletje. Ifjú-törökből észrevétlenül öreg-török lettem és vigaszt keresve menekültem régi barátaimhoz. De majdnem mind meghaltak, elsodorta őket a háború és a forradalom vihora. Csak Dselál Nuri barátom vigasztalt, hogy ne csüggedjek, ez fájdalmas átmenet egy szabadabb, boldogabb jövőbe.

Valamikor régen, amikor diákkoromban Konstantinápolyban éltem, gyakran elmentem a Márvány-tenger partjára, a régi bizánci falak tövébe, hogy élvezzem Kelet csodálatos estéit. A parton nagy tutaj várta a vendégeket; amikor megtelt, elrúgták a parttól, és kellemesen ringott a csendes vizeken. A tutajon kávéházat rendeztek be; két-három petróleum tartályból készült tűzhelyből és sok alacsony szalmaszékből állt ez a kávéház. Helyisége a víz és a csillagos égbolt volt. Az éji csendet nem zavarta más, csak a pincér kurjantása, ahogyan a székeken guggoló vendégek között lépkedve továbbította kívánságaikat:

- *Kahve iki* (két kávé)!

- *Nargile bir* (egy vízipipa)!

És percek múlva már osztogatta a megrendelt élvezeti cikkeket.

A vendégek csak suttogva beszéltek, vagy teljesen némán néztek maguk elé. Élvezték a *kejfet*, az édes semmittevést, amelyet még a gondolkodás sem zavar meg. Igazán, testileg-lelkileg csak a keleti ember tud pihenni. A vízipipa duruzsolása, bugyborékolása vagy a kávé szürcsölése emlékezteti csupán arra, hogy a földön él. Ez a bugyborékolás a néma éjszakában a végtelen időt felfogható percekre, órákra osztja fel. A kikapcsolt gondolkodás a határtalan űrbe, az öröklét képzeletébe varázsolja az önfeledt embereket.

Ilyen tutajra felszerelt kávéházban akartam keresni most is megnyugvást. Ó jaj! Nyoma sem volt már ennek! A parton csak omladék és sötétség ijesztett. Átmentem a fal kapuján. A szűk utcákban halotti csend uralkodott. A házakban a munkától elfáradt emberek aludtak. Nem élvezhették többé a boldogító *kejfet*. Örültek, ha lefeküdhettek, készülve a másnapi egyhangú, szürke munkára.

Felkerestem régi lakásomat Szirkedsiben. Nuricsánné már nem élt, és házában, amelynek erkélyes szobájában a török tudományt magoltam, mulatóhelyet rendeztek be. Ahmed kifőzdéje is előlépett. Helyiségét kibővítették, színes papírláncok között lampionok égtek, és török pincérlányok kínálták az ételeket és önmagukat. Szívem összefacsarodott a látványra.

Tovább mentem, szinte rettegve újabb csalódástól. Egy kávéház előtt csödület gyülekezett, kíváncsian odasiettem. A tömeg bement a kertbe és egy ősz hajú, görnyedt hátú ember tréfás meséjét hallgatta. Nők is ültek a férfiak között és a trágár szójátékokon jól mulattak. Elnéztem őket és szemem előtt felmerült a múlt képe: Afife, akivel ismeretlenül leveleztem, de akit sohasem láttam, a titokzatos leányok ábrándokat ébresztő, lefátyolozott alakja, ó mily eszményi volt a képzelet ehhez a rideg valósághoz képest. Néztem most a bátor arcokat, ahogyan új tréfára lestek, és néztem a görnyedt hátú öreg mesemondót, ahogy taglejtésével élénkítette előadását. Mintha már valahol hallottam volna ezt a hangot, amelyet azóta a dohány és az ital eltompított. Érdekelt az ember, és végighallgattam tréfáit.

Amikor leszállt az emelvényről és tányérjával pénzt gyűjtött, szemünk találkozott. Megráz-kódtam és felkiáltottam:

- Aski efendi, te vagy?

- Evet, igen, Aski vagyok - felelte. Értetlenül nézett rám és tovább gyűjtötte a baksist.

Amikor mindent bezsebelt, magamhoz hívtam, leültem egy asztal mellé és magyarázni kezdtem, hogy ki vagyok. Nem tartott sokáig, rám eszmélt, öreg szemében harmatcsepp csillogott, hogyne emlékezne ő a magyar testvérré, aki legbuzgóbb hallgatója és ivótársa volt. Rakit rendeltem és inni kezdtünk. Dőlt belőle a szó. Már nem éjjeli őr többé, elaggott és csak itt-ott tud mesélni. A mai törökök színházba járnak, és csak kevesen hallgatják meg az ő beszédjét.

- Más világ ez, Fikri efendi - mondta szomorúan -, de hogy együtt vagyunk, megint fiatalok lettünk.

Elővette zsírtól pecsétes tárcáját és a sok gyűrött papiros között keresgélt. Végre megtalálta. Egy piszkos névjegy volt, rajta állt nevem: Nedsib Fikri. Huszonhárom év óta őrizte magánál. Most az én szemembe is könny tolakodott ilyen hűség láttára. Éjfélig maradtunk együtt.

Meghívásom hónapokra szólt, de öt hét után hazavágyódtam. Eltűntek a kies faházak, elpusztította őket a tűzvész, és helyükre európai stílusú bérpalotákat építettek. Iszkudari házában felkerestem Hamdullah Szubhi bej kiváló író és tudóst, aki bámulatomra kijelentette, hogy ha ismét oktatásügyi miniszter lesz, azonnal bevezeti a latinbetűs írást.

- Ez kulturális öngyilkosság lesz - kiáltottam. - Az új nemzedék nem fogja olvashatni a régi irodalmat és elszakad hagyományaitól!

- Lesznek új hagyományaink - biztatott - és azok száz év múlva értékesebbek lesznek a régieknél.

Úgy sajnáltam a török irodalom remekműveit, Teffik Fikret verseit, Abdul Hakk Hámid drámáit, Ekrem bej szép ódáit, Dsenáb Siháb Eddin líráját, mintha szívemhez nőtt érzések lettek volna. Talán szívem egy-egy dobbanása volt ezekben a költeményekben, regényekben, az én ifjú álomom Törökországában, amelynek fakó félholdját most egy új nap végleg homályba borítja.

Szomorúságomban el sem mentem Ankarába, hogy Musztafa Kemál pasának megköszönjem vendégszeretetét. Félttem az új Ankarától, amely a régi mocsaras *Engüriéből* modern főváros lett, nagy épületekkel, merev bérházakkal, sok italbolttal és tánclokállal. Levélben búcsúztam el Ata Türktől és rohantam hazafelé.

Szófiában már vártak újdonsült bulgár barátaim. Távollétemben létrejött a bulgár Pen-Club, vezetősége kijelentette, hogy mint egyik megalapítója, vendége vagyok. Elragadó volt szívélyességük. Be kellett utaznom Bulgáriát, hogy jobban megismerjem azt a földet, amelyből kiserkent ez a dolgoz, szerény és becsületes érzésű nép. Felvittek Csamkuriába, ahol a sűrű erdőben magában áll a Bisztrica vadász kastély, Eleonora királyné kedvenc tartózkodási helye. Megcsodáltam a gazdag könyvtárt, amelyben Petőfi költeményeit is megtaláltam. Sokszor kirándultam a Vitosza hegy lábánál fekvő Bojana kolostorba, ahol a királyné alussza örök álmát a freskókkal díszített kápolnában. Gyönyörű kilátás nyílik onnan Szófia háztengerére. Plovdiv, Sztara Zagora, Várna, Trnovo sasfészke, Kusztenil, mind mind szinte tárt karokkal fogadott. Felvittek a Rila kolostorba, ahol torzonborz szakállú szerzetesek őrzik János szentnek bebalzsamozott jobb kezét.

A Balkán népei együtt szenvedtek a török szultánok igája alatt, de egymás között sem tudtak megfélni. Macedóniában évtizedeken át harcoltak egymás ellen szerb, görög és bulgár bandák. A hegyekbe húzódva támadtak egymásra és még akkor sem békültek ki, amikor a szultán katonái véres rendet teremtettek közöttük. A világháború után Macedónia tűzfészek maradt. A bulgár szabadságharcosok Bulgáriának, a háború vesztes felének követelték legnagyobb részét és sapkájukon ezzel a halálfejes jelmonddal, *Szvoboda ili smrt* (szabadság vagy halál) tovább verekedtek.

Ifjúságom forró vére még nem alvadt meg egészen. Szófiában megismerkedtem a macedón komité egyik tagjával. Nem kellett nagyon rábeszélnie, meghívását örömmel elfogadtam és néhány nap múlva egy nagy autóval néhány meghitt barát társaságában átrándultam Macedóniába. Vladimir Poljanov és szép fiatal felesége, Miljacska és Balabanov professzor felesége voltak társaim. Ez utóbbi, akit Ancsurka néven becéztek, eredetileg szudéta-német

leány volt. Megtartotta hosszú, ápolt szőke haját és vakítóan fehér arcbőrét. De kitűnően beszélt bulgárul és elsajátította új hazájának szokásait. Vértáztatta utakon robogott át az autó a Sztrecsna szoroson, amelynek meredek, kopár szikláin még roncs ágyútalp, eldobott török puskatus és a varjak által kibelezett ruhafoszlányok hevertek.

Szveti Vratcs volt az első állomásunk. Az erdő mélyén kénészvízű forrás bugyogott elő, a fák között a holdvilág fényénél fürödtünk meg a hegyről lezúduló patak öblében, amelynek vizét a forrás melegítette. A fákra akasztott törülközőkkel szárítottuk meg testünket. Úgy festettünk, mint mesebeli nimfák és faunok. Utána pompás pisztráng-vacsorát kaptunk. Bulgária talán Európa melegforrásokban leggazdagabb országa. Azt hihetni, hogy ahol az ember botját a földbe szúrja, ásványvíz buzog elő.

Utunk célja az Eltepe rengetegében élő Vapcarov macedón vezér tanyája volt. Az Eltepe hegység királyának nevezték, bajtársaival évtizedeken át harcolt szerbek, görögök, törökök ellen - a bulgár Macedóniáért. Hatalmas termetű, marcona arcú hadfi volt, és hívei halált-megvetően engedelmeskedtek parancsainak. Míg ő éveken át az erdő leshelyein tanyázott fegyveres vitézeivel, felesége, a kőszáli sas szelíd lelkű hitvese, a biblia olvasásában keresett vigaszt. Vapcarov „király”-nál napokig időztünk. Harminc-negyven állig felfegyverzett macedón harcos kíséretében bemutatta az Eltepe természeti szépségeit.

Hegyi lovakon indultunk el rohanó patakok mentén. A kavalkád érdekes képet mutatott. A nők, Miljacska és Ancsurka, szoknyában ültek fel a fanyeregbe, lábuk lelógott a lovacska két oldalán. A nyereg kápájába fogóztak, mert a szárhoz nem mertek nyúlni. A lovakat egy-egy hadfi vezette. Ezek a hegyi lovak mindig a szakadék szélén szeretnek járni. Nem szédülnek. Miljacska és Ancsurka fel-felsikoltottak: most zuhannak a mélységbe! Különösen Balabanovné, Ancsurka remegett az izgalomtól, de nem volt visszatérés. Ha már vállalkoztak arra, hogy velem jönnek Macedóniába, viselniük kellett ennek következményeit. Nevetve bátorítottam, hogy lovacsájának neve Wilson, mint az amerikai elnöké, aki az önrendelkezést hirdette. Ez a ló az önrendelkezési jognak volt a híve és úgy és ott járt, ahogy és ahol neki tetszett. Újabb sikoly követte magyarázatomat.

- Könnyű magának - mondta németül Poljanovné, aki Münchenben járt iskolába és kitűnően megtanulta ezt a nyelvet. - Maga nadrágban van, de mi nem számítottunk ilyen tornagyakorlatra.

Férje vigasztalta, hogy már nem tart sokáig, nemsokára célhoz érünk. De bizony az út mind jobban emelkedett; mellettünk hegyipatakok zúdultak le a magasból, magukkal sodorva fatörzseket, leszakadt gallyakat, köveket. Helyenként át kellett gázolni a patakon. A lovacsák férfi lovasaikkal óvatosan kitapogatták a gázlókat. A két asszony mellett egy-egy macedón gázolt be a jéghideg vízbe, támogatva a halálra rémült kényszerlovárnőket. A bocskorok átnedvesedtek, a darócnadrágból szivárgott ki a víz, de a hadfiaknak meg sem kottyant. Talán testüknek jól is esett az áztatás.

Két óra hosszat tarthatott már ez a menetelés, miközben Poljanov és én néha összenevettünk a két asszony ijedt arcának láttára, de a macedónok ügyet sem vetettek rájuk. Lelkük mélyén bizonyára megvetést éreztek gyávaságuk miatt. Végre egy tisztásra értünk, és itt megállt a karaván. A lovakról leszállították a két remegő asszonyt, akik combjukat tapogatva elbicegtek, hogy valahol egy szikla tetején ülőhelyet és pihenést találjanak. A lovak is örültek, hogy megszabadultak terhüktől és vígan legelni kezdték a harmatos fűvet. Körülbelül ezer méter magasságban voltunk, és a tiszta levegőt fenyőillat töltötte be. Körülöttünk dús erdő zöldellt.

Közeledett a dél, és a macedón harcosok tüzet raktak, hogy megsüssék az ebédet. Míg egy részük ezzel a prózai gonddal volt elfoglalva, a többiek nemesebb időtöltéshez folyamodtak,

célba lőttek. Egy száz méter távolságra fekvő szikla tetején öklömnyi követ állítottak fel és puskájukat hirtelen felkapva, pillanatnyi célzás után mindig eltalálták. Maga Vapcarov vezér úgy lelőtte a követ, hogy alig nézett rá, olyan biztos volt a szeme és a keze. Itt nem kellett félni; a görög és szerb ellenfelek tisztas távolságban tanyáztak.

Az ebéd a friss hegyi levegőn kitűnően ízlett. Malacpörkölt, szalonnával, túrós tészta - jó zsírosan elkészítve, ahogyan csak macedón gyomor bírja - és a főjtott musthoz hasonló bulgár bor elfelejtette velünk az út fáradalmait. Nem is tudtam ellenállni annak az indítványnak, hogy menjek fel a hegy tetején levő tengerszemhez, ahonnan még pompásabb kilátás nyílik a távolba, túl a görög határon, Nevrokop irányában. Vagy tíz macedónnal indultam el a meredek felé. Bátorságomtól felvillanyozva Miljaeska és Ancsurka is nekigyürkőzött. Oda csak gyalog lehetett feljutni, mert nem is volt út, csak néhol bukkant elő egy csapás a bokrok közül. Többi társunk leheveredett a fűben és elkezdtek kártyázni.

Vezetőnk egy Marko nevű tagbaszakadt hadfi volt; bozontos haja nem fért el sapkája alatt és vastag fürtökben kíváncsian kandikált ki a külvilágba. Úgy látszott, csak két-három hetenként borotválkozott, ha éppen ideje volt, mert arcát durva sörte borította, amelyet túlzás lett volna szakállnak nevezni. Egészen hasonlóan festett egy másik társunk, Iván. Ő állandóan dohányzott. Bal zsebében raktározta el a dohányt, s úgy sodorta meg belőle a cigarettát, hogy csak készen, a papír nyálazása végett vette ki zsebéből. Ezt a legtöbb balkáni férfi tudja. A gyárilag készült cigaretta nem is ízlett nekik. A természet romlatlan individualistái ezek, akik fitymálják az elpuhult városiak szokásait.

Elindultunk. Eleinte egy kis lihegés árán még tovább jutottunk, de csakhamar eltűnt a csapás, bokrokat kellett megkerülnünk, kiálló sziklákon kellett átmásznunk; hol lecsúsztunk, hol felkapaszkodtunk, levegő után kapkodva megtorpantunk. Macedón barátaink bocskoros lábukkal úgy nekiiramodtak, mint a zergék. A két asszony negyed óra múlva leült a földre és sírva fakadt. Magassarkú cipőt hordott mindegyik, nem bocskort, nem tudtak továbbmenni. Erre a kirándulásra nem voltak felkészülve. Mit csináljunk velük? Ott nem hagyhattuk őket, egyedül nem mertek visszamenni, lábfejüket dörzsölték és sírtak. Én bosszankodtam és pirongattam őket. Poljanov részvétellel nézett kétségbeesett feleségére és tanácskozni kezdett Markóval. A tanácskozás csak percekig tartott. Itt a vad Macedónia szívében gyorsan érik meg az elhatározás. Marko leguggolt, Ancsurkát felhúzta derekánál fogva vállára és nyugodt biztonsággal felemelkedett. Ugyanezt cselekedte Iván is anélkül, hogy cigarettáját kivette volna szájából. Mintha tévén ültek volna, olyan magasan trónolt a két asszony és görcsösen kapaszkodott teherhordója üstökébe, hogy le ne essék a köves földre. Marko és Iván jól megmarkolta a két asszony lelógó lábát mintegy jutalmul önzetlen fáradozásáért. Zerge módra ugráltak tovább sziklán, bokron át, csak néha hallatszott egy-egy jajszó és sikoly, ahogy az édes terhek jobbra-balra hajladoztak, ami Markot és Ivánt arra készítette, hogy a teher fogási pontját a lábszártól feljebb, a comb irányába helyezték át. Poljanov egy-egy aggódó pillantást vetett halálsápadt feleségére, de ő is el volt foglalva, akárcsak én, a maga bajával. Mi is bukdácsoltunk, néha négykézláb csúszkáltunk hol felfelé, hol lefelé, és néztük a magas hegytetőt, vajon meddig tart még az út. Előttünk egy hegyvonulat tűnt fel sűrű bokrokkal borítva.

- Ez már a tető - mondtam Poljanovnak, aki mellettem szuszogott -, már célhoz érünk.

Elértük a hegyvonulatot, de újabb emelkedés meredt elénk. Lehorgasztott fejjel másztunk tovább, összeszorított fogakkal, biztatva magunkat, de újabb hegyvonulat tűnt fel. Méregettem a fák koronája és az ég közötti távolságot, amely mindinkább szűkült és sejtette, hogy a gerinc már nem lehet messze. Csalódtam. Újabb, bokrokkal borított fal elé kerültünk. Így csalódtam vagy négyszer, de a végén mégis felértünk a tetőre. Itt Marko és Iván gyengéden a földre

eresztette az asszonyokat, akik szemérmesen megigazították a nyargalásban illetlenül összegyűrődött ruhájukat és sóhajok közepette tenyerükkel simogatták lábukat, hogy elfelejtsék a macedón markok acélos fogását. Poljanov és én boldogan kifűjtük magunkat és leültünk pihenni.

Percekig tartott, amíg érzékeink ismét polgári állapotba kerültek. Csak akkor ocsúdtunk fel és kezdtük csodálni az alattunk elterülő látványt. Körülöttünk hóval borított hegycsúcsok, közöttük mély szakadékokban ezüstös színben tajtékzó patakok. Egy nyiladékon keresztül kékes ködfátyolban lankás dombok integettek felénk. Ez már a görög Macedónia volt, ahonnan vészjósló füstoszlop szokott felszállni a magasba, jelezve, hogy az erdőben gyülekezik az ellenséges csapat.

A hegytetőn sűrű bozóttal körülölelt tisztáson telepedtünk le. Néhány lépésnyire egy alacsony sziklafal mögött tengerszem tükrében fürdött a nap; a kékellő vízben tüzes sugarakat lövellt szét sárgás korongja. Hideg szellő fodorította apró hullámain és megborzongatta elfáradt testünket. Rádöbrentünk, hogy milyen magasan vagyunk az erdő fái fölött. Kísérőink szétszéledtek, hogy rőzsét szedjenek és máglyát gyűjtsanak melengetésünkre. Zajtalanul simogatta bocskoruk talpa a földet. Az egyik hirtelen szájára tette mutatoujját, intve, hogy ne beszéljünk! Medvenyomokra lett figyelmessé, és nesztelenül lopóztak tovább a bozótból, hogy lelőjék a medvét. Egyedül hagytak a tisztáson, és mi feszülten vártuk, hogy most mi történik velünk és a medvével. Nem volt nagyon barátságos ebben a hideg magasságban fogvacogva várakozni a medvére, akár elevenen lesz szerencsénk hozzá, akár bőréhez. Jó negyed óra telt el ebben a vacogásban, amelyben nemcsak a hidegnek, hanem jórészt a félelemnek is része volt. Egyszerre puskadörrenés reszkettette meg a levegőt, azután még egy és még egy. Feloldottan néztünk egymásra. Agyonlőtték a medvét - hittük reménykedve, és nincs már semmi baj. De ha elmenekült a puskák elől és megsebesítve felénk tart? Miljacska és Ancsurka szemrehányó szemekkel néztek ránk, mintha mi hívtuk volna őket egyenesen a halál torkába. Mi némán viszonztuk tekintetüket és meg sem moccantunk. Ezt bizonyára a közelgő medve is jóindulatúlag el fogja ismerni. Hosszú percek teltek el így. Végre lágy csoszogást és száraz gallyak zörrenését hallottuk. A bozótból a medve helyett Iván, Marko és a többiek tűntek fel, kezükben rengeteg pisztrángot hordva magukkal. A medvét nem lelték, az elmenekült láthatatlanul, de belelőttek a tengerszem tükrébe, hogy az így elkábított pisztrángokat pusztakézzel kifoghassák.

Fellélegzettünk. Olyan örömmel fogadtuk a visszatérő macedónokat, mintha halálos veszedelemből mentettek volna ki. Mikor félelmünk okát elmondtuk, hangosan felnevettek. Alaposan ki is nevettek: gyáva, poltron városi népség - gondolták magukban, és eme gondolatukat tekintetük is elárulta. Egyáltalán nem sértődünk meg a lebecsülésért és boldogan tápázkodtunk fel a hazafelé induláshoz. Marko és Iván nyakába vette illető hölgyét, jól megmarkolva még mindig érzékeny lábukat, hol lejjebb, hol feljebb, ahogyan a zökkenések kívánták, és gyors iramban ereszkedtünk lefelé. Ó jaj! Lefelé még sokkal fárasztóbb volt mint felfelé. Poljanov hol hasra, hol hátra vágódott, térdét fogdosta, amelyet felsebzett egy éles kő, amely nadrágját sem kímélte és hosszú nyílást vágott rajta. Én egyszer orra buktam, a további lecsúszást csak úgy tudtam megakadályozni, hogy egy bokorba kapaszkodtam, amelynek ágai összekarmolták kezemet. Alighogy felcihelődtem, már megint a földön voltam, ez esetben ülő helyzetben érintkeztem egy durva kővel, amely szemtelenül aláam bújt. Poljanov és én keservesen néztünk egymásra, ő térdét, én ülőcsontomat tapogatva. Marko és Iván édes terhükkel és a többi macedónnal fürgén ugráltak előre, messze elhagyva szerencsétlen mindkettőnket. Reménytelen volt így tovább jutni. Poljanov utánuk kiáltott. Megálltak, és néhányan visszatértek hozzánk. Rövid tanácskozás következett, amelynek gyorsan meglett az eredménye. Még folyt a terefere, de mi már egy-egy hadfi vállán ültünk és élveztük a

szokatlan nyargalást, akárcsak hölgyeink, csakhogy nem jajveszékeltünk és nem sikoltottunk egy-egy erősebb zökkenésnél, hanem félelmünket szégyenkezve magunkba fojtva kapaszkodtunk jótevő barátaink üstökébe. Hihetetlen gyorsasággal értünk le a tisztásra.

Már közeledett a napnyugta, a macedón vezér kiadta a parancsot a vacsora elkészítésére. A pisztrángokat bográcsokban nyílt tűzön kezdték főzni előételnek, az ízes húsok nagy kondérokban rotyogtak. Mi holtfáradtan behúzódtunk az erdő szélén álló kis faházikóba, és a széles dobogóra zuhantunk le pihenni. Ki-ki egyes testrészeit tapogatta és ápolta, mint ütközetből hazatért katonák. Ahogy részvétellel vigasztalgattuk egymást az elszenvedett sérülésekért, a végén még nevetni is tudtunk.

A pompás vacsorát a házikó előtt a földön fogyasztottuk el. Hatalmas máglya világított melegítő, pattogó, szikrázó tűzével. A borból jócskán ittunk, hogy az éjjel bódultan élvezhessük az alvást, amit bőségesen kiérdemeltünk, azután a macedónok megvetették ágyunkat a házikóban. A dobogóra jó vastagon fekete lópokrócokat raktak le, hogy puhán, kényelmesen feküdhessünk, begyújtottak a kis vaskályhában, s a rőzsetűz nemsokára bemelegítette a helyiséget.

Kellemes, régi emlékeket idézett fel a pattogó tűz és a lehulló parázs, amely a sötétben ugrándozó fénycsíkokat rajzolt a házikó falára. Nem vetkeztünk le, hanem ruhástul feküdtünk egymás mellé. Legszelebről Miljacska az urával, azután én és szomszédságomban a szőke Ancsurka. Percek alatt mély álomba merültünk. Nem álmodtunk ebben az álmvilágban, amely ezúttal igaz valóság volt, négyen - két férfi és két nő - szorosan egymás mellett feküdtünk mozdulatlan boldogságban egy pokróccal letakart szűk dobogón.

Talán éjfél lehetett, amikor mozdulatlanságunkat különös érzés zavarta meg. Szomszédaink mintha sóhajtottak volna és forgolódni kezdtek. Mintha valaki tüvel szurkálna, és önkéntelenül védekeztem a szurkálás ellen. De a támadó nem tágitott. Társaimat is bántalmazta és ők is védekeztek. Az alvók torkából rekedt hangok szűrődtek ki s erősödve öntudatra ébresztettek. Kinyitottam szememet. Miljacska meggyújtotta a kis petróleumlámpát és könnyes szemmel nézett a pislogó lángra. Poljanov lassan felemelkedett fekvőhelyéről és Miljacska fejét cirógatta. Most már teljesen felébredtem. Ancsurka megszólalt: - Schrecklich! - sóhajtott, és megértettem egész társaságunk baját. A lópokrócokból kikíváncsoztak a bolhák és embervérre áhítozva csókolgatták, szopogatták fáradt bőrünket. Lehetetlen volt tovább aludni. Rajzottak belőlünk ezek a műugró élősdiek és mintha gúnyolódtak volna velünk, bújósdit játszottak ingünk alatt, gallérunk mögött, amikor pedig már azt hittük, hogy egyet-egyet nyakoncsíptünk, szomszédunk húsába csimpaszkodott és onnan vigyorgott ránk.

Ó jaj! - sóhajtottunk -, gyerünk ki ebből a bolhacirkuszból, ki a szabadba, meneküljünk a kérlelhetetlen, tréfacsináló ellenségtől! Kivánszorogtunk a faházikóból. Künn a tisztáson pásztortűz lobogott, amit két-három bóbiskoló őr tartott ébren. Körülötte a csupasz földön kendőikbe burkolva horkoltak a hadfiak. Őket nem kínozt semmi sem, édesdeden aludtak. Hideg, metsző levegő járta át testünket, a tűz köré telepedtünk le és el-elszunnyadtunk. Fölöttünk az ég millió csillagja ragyogott és örködött az álomba merült természetben.

Hajnalba a tábor mozgolódni kezdett. Mi is felcihelődtünk és úgy-ahogy megmosakodtunk. Ancsurka egy szikla tetején ült már, hullámos, hosszú szőke haját kibontotta és nyugodtan fésülte. Úgy festett, mint Loreley, csak a Rajna hullámai hiányoztak a képből.

Dél előtt útnak indultunk hazafelé, Banszkóba, Vapcarov szállására. A lovacsák a harmatos fűvön felfrissülve vígan kocogtak lefelé, meredek szélén, vízmosásokon át, és hölgyeink is reményteljesen néztek pihenés elé a kisdud faluban. Banszkóban tiszta ágyban aludtunk.

Napok múltán hálás szívvel vettünk búcsút Vapcarovtól, az „Eltepe királyától” és autón tértünk vissza Szófiába.

Macedóniai kalandomat máig sem felejtettem el, amikor már Vapcarov hősi életét hősi halállal koronázta, és minden bátor szívű híve régen az enyészet martaléka.

Bulgária után csak néhány napot töltöttem Belgrádban a szerb írók társaságában, azután siettem haza Budapestre újabb munkára, tanulásra, tanításra az egyetemen.

VIII. INDIAI ÉVEIM

*(A luxushajó örömei - Ókori és mai szerelem - A csodák országában -
Rabindranath Tagore béke-hajléka - Tigris az autó előtt - Bottal a párdúc ellen -
Nőuralom és emberevés)*

Alighogy ismét a régi kerékvágásba zökkentem, alig ültem a könyvtárakban a tudás mézét gyűjtögetve, a postás nagy pecsétetes levelet hozott nekem. Külföldről jött, és izgatottan bontottam fel. Nem hittem szememnek és újból elolvastam. A levél hivatalos meghívást tartalmazott Indiába. A hajderabadi fejedelem a Rabindranath Tagore elnöklete alatt álló szantiniketani egyetemen mohamedán művelődéstörténelmi tanszéket alapított, és ennek a tanszéknek a betöltésére engem kértek fel. Ilyen megtisztelő ajánlatot lehetetlen volt elhárítani. A magyar egyetemi hatóságok és az oktatásügyi minisztérium is buzdított, és három évre szabadságoltak, hogy új hivatásomat betöltssem.

A szantiniketani egyetem bőkezűen gondoskodott rólam. Utazásom összes költségeit fedezte, az egyetemi telepen hatszobás villát rendezett be számomra és 1929 tavaszán feleségemmel együtt hajóra szálltam India felé.

Sokat kóboroltam már a világon és Európa minden zegét-zugát bejártam, de ez a vállalkozásom nagyobb előkészületet igényelt. Feleségem sokat tanakodott azon, hogy milyen ruhákat készíttessen, miközben aggódva gondolt arra, hogyan fogja megértetni magát a bennszülöttekkel. De a várakozás láza legyőzött minden meggondolást, és március közepén Velencében felszálltunk a Lloyd Triestino „Pilsna” nevű óceánjáró hajójára. A társaság gyönyörű kajütöt bocsátott rendelkezésünkre, amely ebben az úszó városkában pótolta minden otthon hagyott kényelemért. Tágas fürdőszoba a kajüt benyílójában, ruhásszekrény, amelyben tizenhét napi utunkra minden holminkat elhelyezhettük - pazarabb berendezés szárazföldi szállodánál is. A hajón hosszú fedélzeti sétányok, olvasószobák, dohányzók, játékszobák és mindenféle sportolási lehetőség - egy pici mozgó szigetté varázsták a hajót, amelyen csak gazdag emberek laknak. A sportteremben villanyárammal mozgatott falovakon nyargalhattak azok, akik a vizen sem tudtak megválni ettől a mezei szórakozástól, három egymás mellett álló versenycsónakban rugókra erősített lapátokkal mérhették össze erejüket az izmos karú evezősök, és a rákapcsolt óra mutatta az elért eredményt. A fedélzeten pattogtak a teniszlabdák a kifeszített hálók között és dongott a tekepálya a játékosok dobásaitól. Délutánonként a tea után mozielőadás, vacsora után tánc szórakoztatta az utasokat. Amikor Egyiptomot elhagytuk, és melegebb lett az idő, tengeri vízzel telített uszodát nyitottak a fedélzeten, ahol férfi és nő egyaránt élvezhette a „strand” örömeit. Három világrészen úszott át ez a mozgó szigetváros és magában hordta minden világrész ételét, gyümölcsét, italát. De az utasok is három világrész népegyvelegéből adódtak össze. Volt itt angol, skót, ír, francia, olasz, holland, német, orosz, egyiptomi, japán, kínai, perzsa, török, indus. Csak mi ketten voltunk magyarok, ezért hamar megismerkedtünk kíváncsi útítársainkkal. Magyarország levegőjét hoztuk el a hajóra és a hajón vittük tovább Indiába. Kedvünkre a zenekar délután gyakran játszott magyar nótákat, és Liszt rapszódiai állandó műsordarabok voltak.

Utunk különben szélcsendes volt. Az Adrián a távolból köszöntöttem Ithaka szigetét, ahol Pénélopé szötte esküvői ruháját, áltatva ostromló kérőit, mert éjjel kibontotta, amit nappal szöött. Ő volt az első ülősztrájkoló „amerikázó” a történelemben. Elsuhantunk Kréta szigete alatt, ahol a zsarnok Minosz király labirintusába kergette a háború áldozatául átadott athéni ifjakat és leányokat a félig ember, félig bika Minotaurusnak zsákmányul. Theseusra is ez a

rettenetes sors várt, de a király leánya, Ariadne beleszeretett a daliás athéni ifjúba, fonalgombolyagot adott neki, Theseus a fonal végét a labirintus fájához kötötte, és miután a bős Minotaurust megölte, a fonal segítségével megtalálta a kivezető utat. Így győzedelmeskedett a szerelem a vérszomjas király és minden fenevad fölött.

A hajón a hosszú út alatt flörtök szövődtek, de az önfeledt párok nem is sejtették, hogy a szerelem szentesítette sziget mily titkokat rejt romjai alatt évezredek óta.

A „Pilsna” Port Szaidnál egy napig vesztegelt. Ez a város három földrész termékeinek gazdag vására. Nincs az az európai, afrikai és ázsiai áru, dísz tárgy, csecsebecse, amit bazárjaiban ne lehetne megkapni. A nemrég ledöntött Lesseps-szobor mellett haladtunk be a Szuezi csatornába. Lassan, méltóságteljesen vonult tovább hajónk ezen a 160 kilométernyi mesterséges víziúton, sivatagok között, amelyeket csak itt-ott élénkít egy-egy pálmaliget. Néha az afrikai parton elrobog egy vonat, életjelt adva, hogy szárazföldön is laknak emberek.

Útitársainkat nem érdekelte a történelem, a jelenben éltek és a jövőbe néztek. Az egyik üzleti vállalkozásának hasznát számolgatta, mások gondtalanul táncoltak, ittak, játszottak. A hosszú út egy nagy családdá forrasztja össze a hajó utasait. Aden után már mindenki ismer mindenkit, és amikor Bombayben megáll a gőzgép szívverése, amely India kapujához hozott, rövid búcsúzkodás után szétválnak az ismerősök, kezet szorítanak a barátok, meleg pillantást vetnek egymás szemébe a szerelmesek, és azután új élet, új barátság, új munka nyílik meg számukra. India földjére léptünk.

India a csodák országa. Tarka népegyveleg, számtalan nyelv és különböző vallásrendszerek ezt a hatalmas területet nem egységes országgá, hanem gazdagon változatos világrésszé fejlesztették. Európai ember egyhamar nem is tudja megérteni a hindu kasztrendszer működését, az ősrégi mitikus világfelfogást, és sok időbe telik, amíg valahogyan bele tud illeszkedni. Európai előítéletei lépten-nyomon beleütköznek a meg nem értett társadalmi állapotokba, és hajlandó leértékelni őket.

Minden tájnak sajátos alakulata más-más történelmi fejlődést eredményez. India történelme három évezred alatt sok vallásrendszeren át jutott el napjainkig. A védák himnuszai a tiszta istenimádatot áhítattal itatták át, a buddhizmus a világi negativizmust vezette be a földi életet habzsoló emberek közé, és amikor a buddhizmus kiszorult Indiából az északi peremállamokba és Ceylonba, az újjáéledt hinduizmus megerősítette a kasztrendszert a brahminok szellemi uralma alatt.

Egy gondolat, mint a vörös fonal húzódik át a hinduizmuson és ez a „*karma*”. Európai olvasók gyakran összetévesztik a *fátummal*, az ókori népek sorstragédiájával, pedig szöges ellentétben áll azzal a gondolattal, hogy az emberek életét az istenek előre meghatározták, és hogy az embereknek e határozat ellen nincsen szavuk. *Fatum est* azt jelenti, hogy „kimondott”, és erre csak néma engedelmesség a válasz. A *karma* tettet jelent; az emberek tettei, cselekedetei határozzák meg további sorsukat. Minden tettnek következményei vannak. Semmi sem történik ok nélkül, és minden oknak okozata van. Az ember felelős tetteiért.

A nyolcadik században az arab iszlám hódított India földjén, és századokon át uralkodott a békés hindu lakosság fölött, amíg a XVIII. század közepén angolok nem szervezték meg gazdasági és később politikai főuraságukat. Ebben a kulturális kaleidoszkópban kellett mohamedán történelmet tanítanom.

Szantiniketan neve a „béke hajléka”. Rabindranath Tagore atyja ide vonult vissza elmélkedni, Kalkuttától mintegy száz kilométernyire. Ezen a helyen alapította a Nobel-díjas hindu költő azokat az iskolákat, amelyekben az elemi oktatástól az egyetemig minden fokozat és ág képviselve volt. A művészeti intézetet és múzeumot Nandalal Bose, a zeneakadémiát a költő

unokaöccse, Dinandranath Tagore vezette. Az egyetem az aszketikus Bhattacsarija, a tudománya folytán Sasztri Mohasainak (Nagy Menedék) tisztelt dékán felügyelete alatt állt. Nagy tudású indus tanárok mellett az egyetem európai tudósokat is meghívott néhány évre, és így angol, orosz, francia, amerikai, holland, olasz, német és cseh tanárok vállvetve működtek együtt a hindukkal az ifjúság nevelésében, oktatásában.

Én voltam az egyetlen magyar, aki ebben a magas színvonalú intézményben előadásokat tarthattam. Igyekeztem, hogy nemzetemnek dicsőséget szerezzek munkámmal.

Az egyetem diákjai India minden részéből sereglettek ide, hogy a különböző intézetekben olyan tudásanyagot nyerjenek, amelyet más indiai egyetemtől nem reméltek. Kényelmes kollégiumi épületekben találtak szállást és igen olcsó bőséges ellátást. Szantiniketan telepén nem uralkodott kasztszellem. Brahmin és pária, hindu, párszi és mohamedán, fiú és leány egyenrangú diáktársként ült a gyékénnyel letakart földön és hallgatta az indus és európai tanárok előadásait. Nemzetközi együttműködés szelleme hatott át diákot és tanárt egyaránt.

Az egyetemi telep Bengál síkságán, a dzsungelek közelségében valóságos oázis volt; Tagore gyönyörű kastélya messziről hirdette az anyagi biztonságot, a művészi ízlést, a mintegy nyolcvan pavilon, amely a különféle iskolákat foglalta magában, a szellem hatalmas vára volt. Messziről kies falvak pálmái bólogattak felénk, és ha megeredt a monszun időszaki esőzése, a kiszáradt sík föld napok alatt életre kelt, illat és madárdal töltötte be a levegőt. Nem merev kőfalak közé szorított tanodák voltak Szantiniketan iskolái, amelyekben a diák börtönben érezné magát. Ez az iskola maga az élet, a természet öle, amelyet „India anyja” táplál. Természet és szellem egybeforrt Szantiniketan kék ege alatt.

Tanártársaim és diákjaim szeretettel fogadtak. Rabindranath Tagore tiszteletemre vacsorát adott kastélyában, és hálásan emlékezett meg magyarországi tartózkodásáról, amelynek során a híres Korányi professzor a balatonfüredi szanatóriumban kigyógyította kínzó szívbjából.

Eleinte feleségem nehezen bírta a forróságot és sokat bíbelődött szolgálóival. Mi szerényen csak öt alkalmazottat tartottunk, szakácsot és inast, fürdőszoba tisztítót, vízfordót és kertészt. Mindegyik csak a maga hivatásának élt, saját főztjüket ették és a szomszéd falvakból jártak be hozzánk. Különös szokásaik sok nevetésre és bosszúságra adtak alkalmat. Eleinte feleségem nem tudott beszélni velük, mert csak bengáli nyelven értettek; amikor a szakácsnak meg akarta magyarázni, hogy kukoricát hozzon a piacról, kezét szája előtt jobbra-balra húzogatva mutatta a kukorica nálunk szokásos evési módját. A szakács arca felderült.

- Accsa, jól van, értem - kiáltotta és néhány perc múlva két szájharmonikával lepett meg bennünket. Amin jól neveltünk.

De voltak bosszantó esetek is. Mindent a földön ülve, kézzel-lábbal csináltak, hiszen az indus lábát is ügyesen tudja használni, ezért feleségem állandóan figyelmeztette őket, hogy főzés előtt lábukat mossák meg. Meg is szívlelték az intelmet. Amikor egyszer feleségem váratlanul a konyhába lépett megdöbbenve látta, hogy a szakács és az inas abban a lábasban mossa lábát, amelyben a tejet szokták forralni.

- A memszáb (úrnő) olyan szigorúan veszi a lábfürdőt, hogy a legtisztább edényt használjuk erre a célra, és még sincsen megelégedve?

Eleinte haragudtunk, de azután jókat neveltünk sok ilyen apróságon, amelyekben az európai civilizáció és India romlatlan gyermekei összeütközésbe kerültek egymással.

A meleg április végére tűrhetetlen lett. Felmentünk Dardsilingbe, a Himalája égbetörő hegységének eme gyönyörű üdülőhelyére. Nem voltunk itt árvák. Számtalanszor meglátogattuk Körösi Csoma Sándor sírját, akit tudományszomja ily messze idegenbe sodort, hogy

megalkossa az első tibeti szótárt, amely egy évszázad után is nélkülözhetetlen segédeszköze a keleti irodalomnak. Utunk a Terai dzsungelén vezetett át. Áthatolhatatlan ősrendeteg ez, amelyben a fákat az indák mintegy függönyökkel kötik egymáshoz, és alattuk itt-ott megcsillan egy-egy víztócsa. A madarak nappal fülsiketítő csattogással röpködnek, de éjjelre minden elcsendesedik.

Amikor visszafelé robogtunk, a szédítően kanyargó úton a bozótból hatalmas tigris ugrott az autó elé. A sofőr megállította a kocsit, és megmerevedve néztünk a fenevad felé. Néhány másodpercig tigrisszemet néztünk. A sofőr felkattintotta a reflektorokat, fényük meglobbant a tigris zöldes szemében, a hatalmas állat ijedten ugrott át az úton és eltűnt a sűrűségben. Az autó szélsebesen eliramodott.

Szívünk a torkunkban vert.

A monszun beálltával júliusban a forróság enyhült, és párás meleg tikkasztott el. Fürdés alig használt, hiszen a törülköző is nedves volt. A naplementével a szúnyogok raja zendített rá kórusára, és a bogarak ezrei röpdöstek a lámpa körül. Előbújtak apró gyíkok, s a bogarakat legelték. Íróasztalomon végezték vérengző támadásaikat. Egy-egy színes lepke lenyelése után kedvesen nyalogatták szájuk szélét. Írás vagy olvasás közben élveztem a természet összhangját eső, szúnyog, bogár, lepke és gyíkcska között, de én sem maradtam ki a küzdelemből. Meztelen lábaimat, karomat citromolajjal kentem be a szúnyogok ellen és csapkodtam a rám támadó férgeket. Éjjel szúnyogháló alatt aludtunk és az ágyat a szél irányába húzogáltuk, hogy fulladás ellen egy kis levegőt kapjunk.

India természete buja, és gazdag terméséből értékes szellemi javak serkentek ki. Az olcsó élet, a szerény igénytelenség az embereket a külvilág szenvedéseitől befelé, a lelkiek és a szellemi kincsek felé terelte. Az indus felfogása gyorsabb a miénknél, emlékezőtehetsége bámulatos. Diákjaim nem készítettek jegyzeteket és mégis minden szavamra emlékeztek. Azonfelül békés természetűek. Sohasem veszekedtek, sem egymással, sem tanáraikkal. De egyszer mégis botot ragadtak. Egyik korai reggelen a szomszédos dzsungelből párduc tévedt az egyetemi telepre. Kíváncsian nézte a hatalmas épületeket, kollégiumokat, könyvtárakat. A diákok neszét vették, vagy százan rátámadtak és botokkal agyonverték. Ő is védekezett és néhányat csúnyán megmart. De a többség győzött. Bőrét lenyúzták és nekem adták ajándékkul.

- Ejnye, ejnye - pirongattam őket. - Végre egy élőlény, hamisítatlanul indiai, pusztá tudás-szomjból és nem diplomáért jön az egyetemre, és azt is agyonverik!

A következő forró évszakot Asszam fővárosában, Sillongban töltöttük. Narancsligetek közepette, teaültetvények mellett terül el ezerhatszáz méter magasságban ez a földi paradicsom, az angol hivatalnokok kedvelt nyaralóhelye. Már megszoktuk az indiai életet és számos barátunk társaságában pompásan éreztük magunkat. A kellemes enyhe levegőben sem szúnyog, sem gyík nem zavarta munkámat. Naphosszat olvastam arab könyveket és írtam tudományos munkáimat. Kalkuttában jelent meg a Modern Movements in Islam (Modern mozgalmak az iszlámban) és egy hosszú nyelvészeti tanulmányom az indiai ősnyelvekről, a Monkhmer családhoz tartozó munda és szantáli nyelvekről (Have the Munda Languages any Cognates in Europe).

Asszam lakosságában megmaradt a matriarkátus szokása, a nőuralom. Az asszony választ férjet, és az asszony után örökölnék a leányok. Évente Nonkrem faluban táncra gyűl a férfítársadalom. Reggeltől estig ropják a táncot színes viseletükben, árvalányhaját lobogtatva kezükben, hogy a bámuló asszonytábor tetszését elnyerjék. Annak a férjnek, aki nem viselkedett jól az elmúlt évben, kiadja az asszony az útját és mást választ a vadul táncoló férfiak közül, így fegyelmezik a kikapós férjeket, és ők kénytelen-kelletlen belenyugodnak ebbe a rendszerbe.

Asszamban még nem kaptak a férfiak társadalmi egyenrangúságot. Ki tudja, mikor fognak felszabadulni a női zsarnokság alól.

Sillong mellett a khászi hegyekben furcsa emberek tanyáznak, a *nágák*. Szegény ördögök félvad állapotban, a dzsungelek mélyén élnek. Ha nagyon megéheznek, megeszik az öregeket és kéjes gyönyörrel vetik magukat a közéjük tévedt idegenekre. Azt tartják, hogy a legízletesebb falat az emberhús. Lehet, hogy igazuk van. A cápák és a tigrisek is ezt vallják.

IX. A DELHI NAGYMECSETBEN

*(Esti órák a könyvtár teraszán - Mekkába készülök - Életem legmeggrázóbb élménye -
Egy nyár Kasmirban - Az „erdei ember” - Két emlékezetes találkozás)*

A nyaralásból hazatérve több meghívásnak kellett eleget tennem. Előadásokat tartottam a kalkuttai, lucknovi, lahore-i egyetemeken, és ezekkel kapcsolatban beutaztuk India legérdekesebb régi városait, Agrát, Fatihpur Szikrit, Ahmedábadot, Delhit, Ravalpindit, megcsodáltuk az Ellora és az Adsanta barlangok ősrégi művészetét. Ki tudná néhány sorban előadni mindazt, ami ezekből a kövekből kiárad a meghatott szemlélőre. Fejedelmek, maharadzsák hívtak meg díszes palotáikba, és tanulmányozhattam az indiai történelem műemlékeit, csatatareit. A nyomortanyáktól, a páriák piszkos odúitól a mesebeli kincseskamráig minden a szemünk elé tárult. Az emberek nemcsak házukat, hanem szívüket is kitérték előttem. Hálásan gondolok vissza az indiai élményekre, amelyek emlékét G. Hajnóczy Rózsa: Bengáli tűz című könyve örökíti meg.

A szantiniketani egyetemen a szabad ég alatt, a könyvtárépület emeleti teraszán tartottam óráimat napnyugta után. A hindu diákok a fák alatt néhány perces elmélkedésbe merültek. Számot adtak maguknak arról, vajon összhangban maradtak-e aznap a természet törvényével, és tetteiket eszerint igyekeztek irányítani. Néhány percre csend ereszkedett a könyvtár körülöttei berekre, azután a fehér köntösű, mezítlábas diákok és diáklányok - kézilámpással világítva az utat, nehogy mérgeskígyóra lépjenek -, imbolyogva jöttek fel a teraszra, hogy egy európai tanár tárgyilagos, könyörtelenül tudálékos előadását meghallgassák.

A teraszra érve eloltották lámpásaikat és lekuporodtak a magukkal hozott kis gyékényre. A lányok a fiúktól távol egy kis csoportban helyezkedtek el. Fehér ruhájuk világított a sötétben, kékesfekete hajuk pedig az ég tengerében mély árnyékfoltokat rajzolt ki. Én kis asztalkánál ültem előttük és petróleumlámpával világítottam meg jegyzeteimet. Angol nyelven szóltam hozzájuk, amely sem az enyém, sem az övék nem volt, és ezzel a mesterséges eszközzel taglaltam előttük az iszlám vallás keletkezését, fejlődését, útját a boldogítás felé, reményen, csalódáson, imán, vérözönön át.

A langyos esti levegőben a terasz melletti, égnek törő pálmafák kísérteties zizegéssel kísérték az iszlám véres történetét és csodálkozva tekintettek le indus diákjaimra és rám. Milyen nagy az ellentét az ő szép barna, olajos arcbőrük és az én sápadtságom között, milyen úr tátong az én tárgyilagos száraz tudásom és az ő romlatlan lelkük között! Mintha az ember elvesztette volna üdvösségét, amióta az Éden kertjében a tudás fájának gyümölcséből evett! Az égre törő pálmafák zizegése intett: „kísérelj meg hinni!” - és én napról napra annál szárazabbnak, unalmasabbnak találtam óráimat, minél nagyobb számban sereglettek körém indiai tanítványaim.

Éreztem, el kell indulnom egy göröngyös útra. Agyam jóllakott, de lelkem szomjas maradt. Le kellett számolnom mindennel, s le kellett vetnem tudásomat, hogy egy belső átélésből újból visszanyerhessem, megnemesedve a szenvedés tüzeiben, mint a durva vas, amelyet a jeges víz metsző fájdalma egy sisterségben ruganyos acéllá edz.

Néhány hónap múlva a delhi mohamedán egyetem meghívásának engedve, tiszta moszlim környezetbe kerültem. Ott éreztem, hogy a mohamedán lelket nem lehet könyvekből megérteni, annak megismerésére csak átélés vezethet. Éreztem, hogy mily nagy feladat előtt állok. Hosszas vívódás árán jutottam arra az elhatározásra, hogy elzarándokoljak Mekkába, a

kába kövéhez, ahová a hit vonzza a mohamedánok millióit, és ellátogassak Medinába, ahol a próféta fekszik a magas kupola alatt.

Ezt az akaratot csak nagy áldozattal lehet tette változtatni. A szent városok területére nem-mohamedán nem léphet be, és aki botor fejjel odamerészkedik, halálra halálával hal meg. Ki kellett jelentenem, hogy belépek abba a seregbe, amely az igazhivők táborát alkotja, ahonnan nincs visszatérés többé, mert aki egyszer annak vallotta magát, és utána megtagadja, azt bárki büntetlenül agyonütheti. Elhatároztam, hogy ezt a döntő lépést a delhi nagymecsetben, a pénteki déli ima alatt fogom megtenni.

A delhi nagymecset India egyik legszebb imaháza. A forró égővnek megfelelően maga a mecset csak keskeny zárt területet fed, és az imádkozók zöme az oszlopcsarnokkal körülvett tágas udvaron gyülekezik.

Barátaim kíséretében elértem a nagymecset udvarába. A hívők ezrei kuporogtak a márványlapokkal fedett udvaron. Indus ruhát öltöttem, lábamon szűk fehér vászon *pajdsáma* nadrág, és felfelé kunkorodó orrú bőrpapucs. Fejemre szürke sapkát húztam, amely mai napig megvan. Mellemre kitűztem török rendjeleimet. Ruhám után ítélve előkelő indiai úrnak tarthattak volna, de szőke hajam és sápadt arcom elárult. Csodálkozva néztek rám és tisztelettel utat nyitottak. Az udvarra érve levettem papucsomat és lágy selyemharisnyában haladtam tovább a sima kőlapokon a guggoló, imádkozó vagy beszélgető hívők között. Egyenesen a szószék felé tartottunk, ahol már csoportba verődtek a mecset tudósai, papjai és a város tekintélyes vénéjei.

- Szalám alejkum - szólottak hozzám nyájasan és kezet szorítottak velem. Azután leültem a padozatra és tekintetemet a gyönyörű, díszes korán-feliratokkal ékesített mecsethomlokzatra szegeztem. Középső, hatalmas ívű bolthajtására vadméhek óriási fészket raktak és zavartalanul rajzoltak körülötte.

A nyüzsgő tömeg morajlása eltompította érzékeimet, és agyam csak foszlányokban tudott gondolkodni. Mahatma Gandhi volt az első nem-mohamedán ember, aki a nemzeti felbuzdulás idején a nagymecsetben beszédet tartott mohamedán honfitársainak. Hirtelen félelem szállott meg, szívem hevesen dobogott a helyzet feszültségében.

Most felharsant az imakikiáltó elnyújtott hangja. Allah akbar! Jöjjetek imára, nincsenek istenek, kivéve az egy igaz Istent!

Ötezer férfi emelkedett fel helyéről, mint a katonák, sorba álltak és elvégezték imájukat. Én is ugyanazt tettem, sokszor leborulva az Úr színe előtt, áhítattal súrolva áthevült homlokkal a hűvös kőpadlót. Azután egyik tudós barátom kezemnél fogva átvezetett a vallási ájtatosságba merült emberi sorokon a szószékhez. Óvatosan kellett mennem, nehogy a sűrű tömegben valakire rálépjek vagy pedig felbukjak. Eljött a nagy pillanat. Ott álltam a szószék lépcsőjénél. Az óriási embertömeg mozgolódni kezdett. Ezernyi turbános fej színes virágú mezővé alakult át, amely türelmetlen kíváncsisággal morajlott felém. Ősz szakállú vénék és tudós *ulemák* álltak a szószék körül és szeretettel néztek rám. Érzékeim tompultak-e el, vagy az évek óta érlelődő vágy öntötte belém azt az erőt? Nyugodtan, izgalom nélkül felmentem a szószék legmagasabb fokára. A magasból végignéztam a szinte beláthatatlan tömegben. Mint a mozgó tenger, úgy morajlott előttem az élő emberi hullámmás. Felém áradni látszott. Fekete, ősz és vörösre hennázott szakállak erdeje közeledett felém. Allah! Allah! - sóhajtoztak a bámulattól. Én pedig a gyönyörtől meredten álltam ott a szószék tetején és tudtam, hogy egyetlen szó, egyetlen áruló kézjel... és a tömeg vak dühe darabokra szaggat.

- *Ajjuha' szádat al-kiráam*, ó, kegyes urak és szeretett testvéreim - kezdtem beszédemet arab nyelven. - Eljöttem a messzi idegenből, mert hajtott a vágy a megismerés után, amit otthon

nem szerezhettem. Eljöttem hozzátok ihletért, és ti szívetek gazdagságát terítettétek ki előttem.

Halk moraj futott végig a tömegen. A tudós *ulemák*, akik mint a vallás oszlopai álltak körül a szószéket, nyájasan néztek fel a sápadt arcú idegenre, akinek szavára feszülten figyel most ötezer indiai mohamedán. Azután beszéltem az iszlám szerepéről az emberiség történelmében, beszéltem a moszlim népek hanyatlásáról és arról, miként tudnának újból erőre kapni. A Korán nyíltan hirdeti, hogy Isten nem változtatja meg egy nép sorsát sem, ha az maga nem akar megváltozni. Erre a mondatra építettem beszédem tartalmát. Az arab mondatok folyékonyan gördültek számból, ahogy a szónoklás heve elragadott. Később már játszottam a jelzőkkel és hallgatóim érzésével. Felbátorított erre az a sok könnycsepp, amely mind sűrűbben pergett le az első sorban álló ősz hajú mohamedánok szakállán.

Befejeztem beszédemet és leültem. Delejes álmomból a fellelkesült tömeg Allah akbar! Isten a legnagyobb! kiáltása ébresztett fel. Kimerülten ültem a szószék lépcsőjén, amelyet a hullámzó tömeg elnyeléssel fenyegetett. Csak arra emlékszem, hogy egy bozontos szakállú afgán felhágott a lépcsőre és térdemet átkarolva urdu nyelven a kasmiri mohamedánok szenvedéséről beszélt. Olyan vérlázító volt szónoklata, hogy a tömeg lépten-nyomon elordította magát: átkozza meg Allah a pogányt! Öklök emelkedtek a levegőbe, az afgán vastag botját rázta és a kasmiri hinduk halálát követelte. Az ilyen fékevesztett kitörések nyomában szoktak elindulni a hindu-moszlim vérengzések.

Az egyik tudós hívott le a szószékről, és én lassú léptekkel hagytam el életem legmeggrázóbb élményének színterét. A tudós seikh belém karolt és fülembe súgta: gyorsan, siessünk ki innen - és már vonszolt a mecset belső bolthajtásai alá. - Mi baj van - kérdeztem akadozva, de feleletét már nem hallottam. Emberek álltak elém és megöleltek. Sokan hosszasan tartottak karjukban és erősen mellükhöz szorítottak. Sok szegény, az élet szenvedésétől meggyötört hívő esdeklő tekintettel nézett rám. Emez ártatlan lelkek fohásza és hite, hogy segíthetek rajtuk, mázsányi súllyal nyomta szívemet. Nagyon szomorú voltam.

A tudós seikh kiszabadított az ölelő karokból, kicipelt az utcára és egy kordéba ültetett.

- Ha a mecset udvarában maradsz - mondta -, mind az ötezer ember meg akar ölelni és áhítatukban összetörnek.

A delhi nagymecsetben tartott beszédem híre elterjedt az egész mohamedán világban. Még a mekkai hírlap is megemlékezett róla. Most talán majd bátran léphetek az idegeneknek tilos szentélybe tanulni, kutatni, ha ennek is elérkezik az ideje.

A harmadik nyarat Kasmirban töltöttük. A Dal tó partján, a Dselam folyó mentén a színes, a folyó felé düledező faházak az örök hóval borított, égbenyúló hegyek ölében, egészen mesebeli képet nyújtanak.

Egy barátunk tágas villájában laktunk egy ideig, amely nagy gyümölcsösben, egy domb lábánál feküdt. A domb tetejét egy régi rom koronázta, amelyet Peri Mahalnak (Tündérvár) neveztek, oldalait pedig véges-végig kék, sárga, piros, lila és fehér íriszvirágok borították, amelyek az éjjeli harmattal versenyt ontották könnyeiket.

Kasmir a gyümölcsök szülőföldje. Innen hordták át és nemesítették legtöbb ízletes gyümölcs-fajtánkat.

Nyaralásunk másik felét kényelmes bárkaházban töltöttük. A nyaralók zöme nem nagy villában, hanem bárkaházban élvezi az enyhe, ózondús levegőt, mialatt az indiai síkságon dühöng a forróság. Az ilyen bárkaház rendszeren hat kényelmes szobát foglal magában, és a

szolgaszemélyzet egy másik, szomszédos bárkában lakik. Keskeny csónakokon bonyolódik le a bárkák lakói között a közlekedés.

Kasmir lakossága feltűnően szép arccal és bámulatos művészi készséggel van megáldva. Lakkozott dobozokat festenek, fából, rézből, ezüsből csodálatos bútort, tálat, edényeket készítenek és olyant sálakat szőnek, amelyeket egy gyűrűn át lehet húzni, de melegebbek a legfinomabb gyapjúnál.

Bejártuk Kasmir hegyeit, felmáztunk Gumarg fennsíkjára és onnan gyönyörködtünk a Himalája nyúlványainak fenséges szépségében. Mindenütt barátok fogadtak és megvendégeltek.

Amikor eljött a monszun, fájó szívvel vettünk búcsút ettől a földi paradicsomtól, hogy a gőzlgő bengáli síkságon folytassuk életünket. De ez az élet sem volt szürke. Szantiniketant hetenként látogatták európai és amerikai vendégek, és valamennyivel kapcsolatba kerültünk. Rabindranath Tagore pedig lebilincselő kedvesen bánt minden munkatársával. Kastélya színházában előadásokat rendezett darabjaiból, amelyekben ő maga is fellépett. A hindu zenészek sokszor gyönyörködtettek sajátos, mélabús dallamaikkal. Tagore is szerzett vagy háromszáz dalt, amelyeket unokaöccse, Dinandranath fejből tudott. Sohasem írták le őket, a költő és dalnoka magával vitte a sírba.

A tél folyamán még egy gazdag élményben volt részem. Hajderabad fejedelme, a Nizam-ul-Mulk, aki szantiniketani tanszékemet alapította, meghívott, hogy tartsak előadásokat egyetemén. Hajderabad akkor még az angol-indiai kormánnyal szövetséges önálló fejedelemség volt. A Nizam-ul-Mulk birodalma akkora, mint Olaszország területe, és minden talpalatnyi föld a fejedelmi család tulajdona. Az uralkodó mohamedán, de alattvalói hinduk. A hajderabadi egyetem nagyszabású intézmény, amelyen urdu a hivatalos tanítási nyelv, de az alattvalók telugu, kanári, tamil, szingaléz és más nyelveken beszélnek. A fejedelem a világ egyik leggazdagabb, de egyúttal legszerényebb embere. Puritán egyszerűségben élt palotáiban, vallási és tudományos célokra milliókat áldozott. Kincseskamráiban négyszáz millió dollár értékű aranyrudat és tömérdek gyémánt, rubint, smaragd, topáz drágakövet raktak el, amelyek kis halmokba lapátolva várták tulajdonosuk simogató kezét.

A fejedelem vendégszeretete elragadó volt. Nem Hajderabadban magában, hanem a nyolc kilométerre fekvő angol tábor európai stílusú pazar szállodájában helyezték el, és onnan száguldottunk egyszer nyitott, másszor csukott autókön mindenfelé. Gondolatunkat elleste, és minden óhajunk teljesedésbe ment. Kirándultunk a Golkonda völgyében emelkedő gyönyörű *Falak-numa* kastélyba, amelynek szomszédságában találták hajdan a Kohinoor (a világosság hegye) óriási gyémántot. Ezt a völgyet írta le Szinbád az Ezeregyéjszaka egyik meséjében, itt rakta meg zsebeit gyémántokkal, és a Rukh madár mentette meg gazdag zsákmányával együtt.

A maharadza teherautókkal sátrat, élelmet, italt és tizenöt szolgát rendelt ki számunkra a 120 kilométerre fekvő Bidarba, hogy teljes kényelemben tanulmányozhassam a letűnt Bahmáni királyok palotáinak romjait. Autó vitt el Ellorába és Adsantába a hindu és buddhista művészet utolérhetetlen szent csarnokaiba. Útközben megcsodáltuk Daulatábádban Aurangzib nagy mogul császár sírját (meghalt 1707-ben).

A Nizam-ul-Mulk miniszterelnöke hindu tudós és költő, ő maga is maharadza: Kishen Pershad Jaminus-Sultanat a neve. A „szultánság jobb keze” a címe, és valóban bölcs mérsékléssel vezeti a nagy birodalom ügyeit. Ragyogó napsütésben indultam el feleségemmel, hogy a miniszterelnök úrnál tiszteletemet tegyem. A palota udvarának széles folyosóján hatalmas termetű testőrök álltak, cigarettáztak és egy idős úrral beszélgettek. Oda utasítottak, bemutat-

koztam az idős úrnak, aki unokájával, egy kedves három-négyéves kisfiúval játszadozott. Előadtam, hogy a miniszterelnök úrnál be vagyok jelentve és ezért jöttem. Barátságosan hellyel kínált meg és bemutatta unokáját, aki azonnal ölembe kéredzkedett. Megismételtem jövetelem célját, amire az öregúr biztatott, hogy csak üljek nyugodtan és unokája apró csínytevéseiről kezdett beszélni. Mosolyogva hallgattam a megszokott elragadtatást, ahogyan nagyapák csodagyereket látnak unokáikban, tüntetően órámra néztem és megint az elnök úrhoz való meghívásomat emlegettem. Jóindulattal nézett rám, tapsolt, amire egy dajka csakhamar megjelent egy csecsemővel a karján. Ez is unoka volt. Türelmetlenül kértem, hogy engedjenek ebből a gyerekszobai hangulatból őexcellenciája színe elé. Erre felnevetett: én vagyok az, Kishen Pershad maharadzsa bahadur! Nagyon elszégyelltem magamat és bocsánatot kértem tájékozatlanságomért. De az öregúr egyáltalán nem haragudott, és mialatt beszélgettünk, az unokákkal enyelegettünk, játszadoztunk. Patriarkális légkörben folyt le a látogatás.

Egyetemi előadásaimat nagyszámú közönség előtt tartottam, angolul, a török irodalom utolsó századáról és a törökök szerepéről az iszlám történelmében. Előadásaim később nyomtatásban is megjelentek, és urdu nyelvre is lefordították őket.

Hajderabadban számos baráttal lettem gazdagabb. Az egyetem tanárai, a kormány tagjai sorban meghívtak palotaszerű házaikba és megvendégeltek.

Egyik délután ellátogattam a fejedelem gyönyörű állatkertjébe. Tiszta, ápolt ketrecekben tanyáztak oroszlanok, tigrisek, ritka madarak és csúszómászók. Itt kötöttem életem egyik legmeghatóbb barátságát.

Szép, gyeppel bélelt tágas ketrecben, amelynek közepére fát ültettek, fiatal, talán egy-kétéves orangután lakott. Orangután maláji nyelven „erdei embert” jelent. Gyönyörű példány volt, és mintha Darwin elméletét akarta volna igazolni, okos szemével barátságosan, szinte rokoni érzéssel nézett rám, amikor banánnal kínáltam meg. Az őt azt állította, hogy nemcsak szelíd, hanem bámulatosan intelligens is, és érti, amit urdu nyelven mondanak neki. Állítását azonnal bizonyította. Kiengedte ketrecéből, ráparancsolt, hogy köszönjön: *szelám karo!* Az orangután két lábon állva jobb kezét homlokához emelte, majd felém nyújtotta. Egészen emberi módon kezét szorított velem és valamit makogott, amit én nyelvi tudatlanságom miatt nem értettem. De ezért nem haragudott. További néhány banán ajándékozása után belém karolt és eljött velem az állatkertbe sétálni. Meg-megálltunk a fenevadak ketrece előtt, és én megmagyaráztam neki minden állat tulajdonságát. Szavaimat hamiskás pislogással és makogással fogadta, mintha azt akarta volna tudomásomra hozni, hogy ő mint az őserdő volt lakója mindezt nálam jobban tudja. Egy órai séta után visszavezettem erdei emberbarátomat ketrecéhez, újból kezét szorítottunk, és amikor puha, szőrös hátát megvakartam, megölelt. Testvérének fogadott.

Minden délután, bármi lett legyen a dolgom, ellátogattam hozzá, és mindinkább összeszoktunk. Négy óra felé már állt ketrecének ama rácsa mögött, amely irányból jöttem és várta látogatásomat. Megérkezésem kitörő örömmel, ugrándozva fogadta. A kötelező gyümölcsajándékok elfogyasztása után egymásba karolva, bensőséges beszélgetésbe merülve rendes sétánkra indultunk. Így ment ez két hétig.

Amikor letelt az időm és el kellett utaznom, megható búcsút vettem tőle.

Már régen Szantiniketanban voltam, amikor barátaim megírták, hogy az én kedves „erdei emberem” napokon át várt rám a szokott délutáni órában, és mivel nem jöttem, azt hitte, csalódott hűségemben. Sem enni, sem inni nem akart hosszú ideig és nagyon elszomorodott. Ó, hűséges barátom, vajon találko-e ilyen őszinte ragaszkodást embertársaim között?

A Nizam-ul-Mulk legidősebb fia Európában megnősült. Nizzában elvette az ott száműzetésben élő II. Abdul Medsid szultán-kalifa Nilufer nevű leányát. A fiatal herceg hazahozta ifjú, szépséges feleségét és a fejedelem abból az alkalomból, hogy menyé fátyol nélkül jelenhet meg jövendő alattvalói előtt, díszes kerti ünnepélyt rendezett. Mi is hivatalosak voltunk. A Nizam és családja fényes kísérettel jelent meg az ünneplő előkelőségek között. Mögötte Kishen Pershad kormányelnök, karján unokájával. Az öregúr még ilyen alkalmakkor sem tudott megválni kisdedeitől.

Bemutattak a fiatal párnak, és Nilufer hercegasszony láthatóan megörült, amikor anyanyelvén, törökül szóltam hozzá. Nilufer „vızililiomot” jelent perzsa nyelven. Amikor urának tolmácsolta török szavaimat, az elcsodálkozott. De még nagyobb volt csodálkozása, amikor Kishen Pershad kormányelnök - karján kis unokájával - hozzánk lépett, és kijelentettem, hogy a hercegasszony már Konstantinápolyban megismert engem, sőt egy fényképezés alkalmából az ölembe ült, én pedig biztattam, hogy maradjon vesztég, mert a kamera üvegéből egy kis madár fog kirepülni... Ehelyett azonban ő repült ki sírva az ölemből...

Amikor az általános érdeklődésre részletesebben elmondtam az esetet, amely apja palotájában történt a honvédszenekar hangversenye alkalmával, nagy hahotára fakadtak. Nilufer szépséges arcán hajnalpír futott végig, de nevetését ő sem tudta elfojtani. Gyönyörű „Vızililiom”, adja Isten, hogy életében véges-végig a boldogság vizének sima tükrén virágozzék!

A hajderabadi napok hamar elröpültek, és visszatérünk szantiniketáni otthonunkba. Egy-néhányszor még átfutottam a szomszédos Kalkuttába, hogy az egyetemen néhány előadást tartsak. Ezek a kiruccanások mindig napokat vettek igénybe. Az egyetem rektora, Sir Haszan Suhavardi orvosprofesszor márványpalotájában laktunk és részt vettünk a hivatalától búcsúzó bengáli kormányzó, Sir A. E. Jackson által rendezett garden-partyn. Itt az indiai kormány vezetőivel és számos politikussal ismerkedtem meg, akik ma vezető szerepet játszanak India életében.

A téli hónapok nagyon kellemesek Indiában. A meleg olyan, mint nálunk június elején, amikor a nap gyengéden simogatja arcunkat. Megszoktuk Indiát minden különösségével, egzotikus viszonyaival, sőt még klímáját is kibírtuk, a forró évszakban a hegyek közé menekülve. Meg is szerettük Indiát. De letelt a három év, és vágyódtunk haza. Hiába ajánlott fel a kalkuttai egyetem állást oly magas fizetéssel, amely mellett pesti egyetemi illetményem eltörpült, szívem húzott hazámba. Még néhány napot töltöttem Bombayben, azután a Lloyd Triestino „Victoria” luxushajóján száguldottunk Genovába.

Olaszországtól alig lehet megválni. Európa minden országát ismertem és laktam, Norvégia, Svédország, Dánia, Belgium, Franciaország, Spanyolország, Németország városai mind meghitt ismerőseim. De Olaszország földje, levegője és népe a szívemhez nőtt. Hetekig utazgattunk keresztül-kasul városain, és felkerestük az eldugott festői falvakat, ahol eredeti tisztaságában él az olasz népi lélek.

Amikor végre a Délivasút állomására befutott vonatunk, szürke volt az ég, és esett az eső. Csak ekkor ocsúdtam a valóságra: Ó, csodás India, ragyogó napsugarával, örökké mosolygó kék egével, amely alatt három évig élhettem jólétben és napsugárban a tudománynak és a szépségnek, gondtalanul.

X. AZ IZZÓ NAP TÚZÉBEN

*(Találkozásom Lawrence ezredessel - A kairói „Virágzó” mecset-iskolában -
Zarándoklás Mekkába teherkocsin - A szent kő - Ibn Szaud királynál -
Teveháton Medina felé, Mohamed nyomában - Éjszaka a tábortűz mellett -
Sivatagi beszélgetés a Lawrence-i politikáról - Nagybetegen a próféta sírjánál)*

Indiából hazatérve két munkától nehéz esztendő telt el. Készültem nagy tervem végrehajtására, a mekkai zarándoklatra. A feladat nem volt könnyű. Tökéletesen meg kellett tanulnom arabul, beleélni magamat az iszlám minden szokásába és áthasonulni európaiból mohamedánná. Egyiptomon át terveztem utamat, hogy a kairói híres ezeréves Al-Azhar mecsetben tökéletesítssem tudásomat. Az egyiptomi vízum megszerzése aljas besúgás miatt nehézségekbe ütközött. Bécsbe kellett utaznom az ottani egyiptomi konzulátushoz. Ott is elég meredt az intrika áttörhetetlen fala, de egy csodálatos véletlen folytán találkoztam azzal a leánnyal, akinek ridegsége miatt annak idején otthagytam Angliát. Huszonöt év múlt el, amióta utoljára láttuk egymást. Ifjúság, romantika, gög és becsvágy - mind elmerült az idő forгатagában.

- Ön velem jön Oxfordba és Londonban meg fogja kapni vízumát - mondta határozottan, és én örömmel engedelmeskedtem.

Másnap leszálltam a croydoni repülőtéren. Kelet helyett nyugatra, Egyiptom helyett Angliába, hajó helyett repülőgépen utaztam.

Vízumügyem simán elintéződött Londonban. Hajóm csak hetek múltán indult Velencéből, és ezt az időt Oxfordban töltöttem, a Bodleian könyvtárban, kedves ismerősök szalonjában, szerető barátok társaságában. Oxfordi tartózkodásom egyik érdekes epizódja volt Lawrence ezredessel való találkozásom. Az első világháború egyik legnevezetesebb hőse befelé forduló, szemlélődő, önmagával meghasonlott emberré vált. Hosszasan jártattam szememet vékony, alacsony termetén, piros, éles metszésű arcán. Szűrő tekintete megbűvölt. Hálás vagyok a sorsnak, hogy kezét szoríthattam vele. *Ila ligá ba'da szijáhatak fin Nadsd, hiná, Insallah!* - viszontlátásra itten Nadsd után, ha Allah akarja. Ez volt búcsúszava. Allah másképp döntött. Én eljutottam Arábiába, de tapasztalataimról már nem számolhattam be neki, mert ő elköltözött oda, ahol minden titok és küzdelem megszűnik számunkra örökre. És 1934 októberében várakozással telítve indultam el végre Egyiptom felé.

Kairóban van a mohamedán világ leghíresebb mecsetje, az *Azhar*, „a virágzó”. Ezeréves, és a középkorban a tudás leghatalmasabb bástyája volt. Ma is ezrével sereglenek oda Marokkóból és Kínából egyaránt a tudást szomjazó tanulók. Minden nemzetiségnek külön, sokkupalás kollégiuma van, ahol a gyékényen ülnek, dolgoznak, főznek, alusznak a diákok.

Ez az ezeréves mecset szentelt levegőt áraszt magából. A próféta mondása, hogy *fakri fakhri* - „szegénységem a dicsőségem” - itt nyilvánul meg leghatározottabban. A diákokat és tanárokat alapítványokból élelmezik, bizony elég soványan, de a középkori teológiai szörszálhasogatás annál kövérebbre hízott meg az Azhar oszlopcsarnokainak árnyékában.

Én természetesen ebben a viharvert, de hagyománytól megszentelt mecsetben akartam lakni. Bevonultam egy kupola alá, ott akartam főzni, gyékényen aludni és különböző férgekkel békében megférni. Ez azonban lehetetlennek bizonyult. Így hát egy kis szobában húzódtam meg egy görög családnál és onnan jártam be az Azhar mecsetbe tanulni. Naponta imádkoztam, hogy lábaim megszokják a leborulást és a földön való guggolást, szorgalmasan magoltam a Koránt, vitatkoztam a mecset diákjaival és tudós seikhjeivel. Néha bizony elég éles volt a

nézeteltérés közöttünk: mindketten meg voltunk mételyezve; ők a dogmatikus teológiával, én az európai kritikai módszerrel. A mecsetiskolában a teljes tanszabadság uralkodik a Korán isteni kinyilatkoztatásának határain belül. A tanár, a „seikh”, egy oszlophoz támaszkodva ad elő; gyakran kénytelen eltérni, hogy tudós diákjai ellentmondjanak tanításának. Néha úgy összeszólalkoznak, hogy a diák otthagyja, egy másik oszlophoz ül és ott fejti ki különvéleményét. Így ő is seikhé válik, és ha van hallgatója, bátran taníthat tovább. Egy ízben én is összekülönböztem egy seikhkel a Korán nyelve fölött. Botot emelt rám, mire egy másik oszlophoz ültem és ott fejtettem ki nyelvészeti véleményemet. Sokan követtek, és egész kör alakult körülöttem. Bebizonyítottam, hogy a Koránban grammatikai hibák vannak a nyelvészek szerint. Feszült figyelemmel hallgattak és nyelvcsettintéssel nyilvánították csodálkozásukat. Végre az egyik megszólalt: Ó, Abdul Karim - ez lett mohamedán nevem a delhi nagymecsetbeli beszédem után -, bámulatos a te tudásod, és ilyen bölcsességet még eddig nem hallottunk, de nem lehet igazad, bármilyen kitűnően tudsz is arabul, mert a Korán Isten nyelve és ő talán mégiscsak jobban tudta az arab nyelvtant, mint te.

- *Va huva kazálíka!* Hát bizony ebben igazad van! - feleltem még bölcsebben, így lettem az Azhar mecset seikhje.

Hónapokig tartó fáradhatatlan tanulás, gyakorlás után elérkeztem kitűzött célomhoz. Eljött a zarándoklás hónapja, a Zul-Hiddsa. Minden mohamedánnak, ha teheti, életében egyszer el kell zarándokolnia Mekkába, elvégezni a ceremóniákat, és azután már nyugodtan nézhet jövő élete elé a földön és a másvilágon.

A zarándoklatot tiszta szívvel és szegetlen, varratlan két lepedőből álló köntösben kell elvégezni. Évszázadok óta a mohamedán tudósok apróra kidolgozták a zarándoklat minden legkisebb mozzanatát. A felavatottnak, amikor a szent városok körülbelül százkilométernyi körzetébe ér, nem szabad testi tisztálkodással töltenie idejét, nem szabad haj- és szőrszálakat eltávolítania testéről, nem szabad tetveket megölnie, de a koszt lemoshatja fejéről. A felavatottnak nem szabad életet kioltani, nem szabad házasságot kötni a zarándoklat ideje alatt. Nem szabad állatot megölni, kivéve kígyót és oroszlánt. A darázs és a többi apróbb állat sorsa fölött nem tudtak a mohamedán tudósok megegyezni. Bizony, ilyen megszorításokkal a zarándoklat nem különös élvezet, de az a tudat, hogy én vagyok az egyetlen európai ember és az egyetlen élő magyar, aki előtt megnyílik a féltve rejtett kincs, a szent város, ahová még a legendás Lawrence ezredes sem léphetett be - erőt adott minden fáradtság, minden fájdalom elviselésére.

Dsiddába érve felkerestem Mohamed Nászif tudóst, akihez ajánló levelem volt egyiptomi barátaimtól, és ő vendégszeretettel helyezett el házában. Akkor, 1934-ben, már állami teherkocsik szállították a zarándokokat Dsiddából Mekkába. Ez kényelmesebb, mint a régi, de regényes tevekaraván, és én utam elején ezt a járművet választottam. Néger mohamedánokkal - akik messze Afrikából jöttek át a zarándoklatra - együtt egy rozoga teherkocsiba préseltek be. Fehér zarándokruhájuktól élesen vált el fekete bőrük, csak az én szőke hajam és szakállam világított az éj sötétjében.

Éjfél felé érkeztünk meg Mekkába, holtfáradtan a százkilométeres sivatagi úttól. Előre megbeszélt szállásomra siettem, ahol vacsorával várt házigazdám, de a várakozás lázatól, hogy a szent követ hajnalban megláthatom, nem tudtam enni. Ledőltem a padlón elterített szőnyegre és mély álomba merültem. A mekkai bogarak és szünnyogok örvendő zümmögéssel fogadták az első magyar zarándokot és vígan lakmároztak véréből.

Másnap kora hajnalban kezdtem meg zarándoklatom első fejezetét. Minden zarándokot egy irányító vezet, aki átsegíti a bonyolult ceremóniákon, amelynek ha egyik szavát elhibázza, újra

kezdheti az egészet. Az én vezetőm Abdullah volt, akinek évtizedek óta ez a foglalkozása, talán álmában sem hibázna el egyetlen szót vagy mozdulatot.

A kába hatalmas, kocka alakú épületét óriási oszlopcsarnok veszi körül. A zárandoknak az „üdvösség kapuján” kell áthaladnia, hogy az udvar belsejébe jusson. Mikor a kapu küszöbét imák mormolása közben átléptem, a látványtól kábulatba estem. Ezernyi zárandok rajzot körülöttem, és emberáradat vette körül a kábát. Leírhatatlan érzés vett erőt rajtam, amikor megláttam ezt a hatalmas fétist, amely komoran tekintett alá a sok ezer főnyi, fehér ruhás, vallási buzgóságtól elragadott, forgó, imádkozó, kiabáló, rimánkodó tömegre. A betegeket, aggokat hordágyon vitték körül. Asszonyok arcukat dörgölték a kába posztójához, amely már erősen foszladozott azon a sarkon, ahol a fekete kő van elhelyezve. A hívők szerelmes simogatása és csókjai alaposan kikezdtek.

Nem tudtam tovább figyelni, nekem is el kellett kezdenem a körjáratot. Elmondtam a kötelező imákat, azután az ezernyi tömeg megszállottsága énrám is átragadt. Én, aki hitetlenül léptem a hit városába, ebben a pillanatban elfelejtettem mindent, amit tanultam és olvastam, csak az élő ténnyel éreztem, amint erőt vesz rajtam, és elcsigázott testem remegni kezdett. A tömeg mámore átszállt rám is. Az arab nyelv, amely fenséges akkordokban zúg, mint a próféták nyelve, hipnózisba ringatott. Forgott, forgott minden a kába körül, csak ezt az egyetlen hatalmas fekete tömböt láttam és az óriási tömeget, amelyben elmerültem. Nem volt idő a szemlélődésre. Vad afgánok, tatárok, szelíd tekintetű jávaiak, fekete bőrű afrikai mohamedánok egymást taszigálták jobbra-balra, hogy minél hamarabb megcsókolhassák a kába sarkában elhelyezett szent követ.

Hétszer kellett a kábát körüljárnom, mire végre az emberáradatban egy pillanatra a kő elé kerültem. Oldalam fájt, s vállamban zsibbadtságot éreztem. Bizonyára erősen meglöktek, de a kavargásban nem vettem észre, mert áhítatosan folyton imákat lihegtem. Szemeim valószínűleg kimeredtek, mint a többi narkózisba esett zárandoké és könnyárban úsztak. Lábamat letaposták, már csak az ima és az extázis tartotta fenn testemet. Valami gyenge szédülést éreztem és azt gondoltam, hogy arcomon boldog mosoly játszik. Most erélyesen nekirugaszkodtam és remegő testtel a kő előtt termettem. Megragadtam a követ körülvevő ezüst védőtölcsért és számat bibircses lapjára szorítottam. Ebben az önfeledt gomolyagban én voltam az egyetlen gondolkodó és kételkedő ember az egyetlen európai, az egyetlen magyar, aki valaha érintette ajkával ezt az ereklyét. Aztán odább sodródtam.

Elvégeztem a zárandoklat minden szertartását. Hétszer befutottam - mezítláb, göröngyön, sáron - a távot a *Szafa*- és a *Marva*-domb között, kivonultam teveháton Mina völgyébe, egy napot töltöttem Arafat síkján és minden hely történelmi, néprajzi és földrajzi érdekességét alaposan kikutattam. Azután a zárandoklat tizedik napján az előírás szerint vad iramban vágtattam tevém hátán ezernyi zárandoktársammal Muzdalifába, hogy ott a három kőoszlopot - a sátán jelképét - megdobáljuk kövekkel és levágjuk a szegényeknek szánt áldozati állatokat. Én szerényen egy fekete kecskét áldoztam.

Másnap futótűzként terjedt el a rémhír: Ibn Szaud király ellen merényletet követtek el. Az emberi hangyabolyon páni félelem vett erőt. A félelem Arábiában a levegőben van. Martalócok megtámadják a karavánokat, elveszik a zárandokok aranyát, és jó, ha agyon nem ütik őket. A különféle nemzetiségű zárandokok a rémhír hallatára nem tudtak aludni. Nekem mint idegennek igazán lett volna okom félni! Merész gondolat fogant meg agyamban. Elindultam a király sátrához, amelyben a törzsfők szerencsekívánatait fogadta megmenekülése alkalmából. A hatalmas sátor mélyén, amely vagy kétszáz személyt volt képes befogadni, egy emelvényen ült a király testőreitől körülveve.

Beléptem a sátorba. Éppen egy küldöttség szónoka beszélt. Mikor befejezte beszédét, előléptem.

- Ó hívők ura - szóltam -, Abdul Karim, az Azhar mecset seikhje eljött, hogy áldást kérjen rád Istentől, aki megmentett a vallás ellenségeitől.

A sátor felfigyelt rám. Napbarnított arcom bizonyára vértelen volt, de hangom nem remegett. Ibn Szaud merőn nézett rám, azután erőteljes hangon kérdezte:

- Milyen országból jöttél, ó hadsi?

- A magyarok országából jöttem, uram, én vagyok az egyetlen zarándok hazámból - feleltem.

Feszült érdeklődéssel figyelt fel most mindenki ezekre a szavakra. Az iszlám országaiból tízezzrel érkeznek zarándokok, ebből az országból csak egyetlen egy jött el a kábához.

- Milyen nép vagytok? - kérdezte ismét.

- Rokonai vagyunk a törököknek - feleltem.

Ibn Szaud villogó szemén láttam, hogy mindent megértett. Kezet szorított velem, széles ívet rajzolt le jobbájával a levegőben és testőrei elé leültetett. Mikor helyet foglaltam, kedvesen mosolyogva mondta:

- *Anta dhaifi* - vendégem vagy! - Ez a legtöbbet jelenti Arábiában.

Hónapokat töltöttem. Mekkában, és mielőtt útra keltem Medinába, Ibn Szaud többször fogadott palotájában, meghívott táborozására, ültem kitűnő arab lovain, végigszáguldva a puha homokon, és élveztem az arab vendéglátás minden örömét.

Mekkai tartózkodásom folyamán elhatároztam, hogy átvándorolok Medinába, amely négyszáz kilométerre fekszik Mekkától északra.

Karavánnal vágtam neki az érdekes útnak, amely annyi történelmi emlékről suttogott. Azon az útvonalon haladtam, amelyen 1374 évvel ezelőtt menekült a próféta Mekkából Medinába. Ezúttal nem kényelmes kosárnyerget választottam, hanem elbizakodottan harci tevé, *dalulon* nyargaltam a karaván kísérőinek társaságában. A harci tevék gőgös állatok, mélyen lenézik szegény teherhordó társaikat. Ők a sivatag arisztokratái, akik diadalra viszik urukat, a teherhordó tevék kizsákmányolt, alázatos proletárok. A dalul púpjára hevederrel vastag pokrócot kötnek, amelyből rövid cövek áll ki. Ebbe a cövekbe akaszkodik az utas jobb térdhajlása, míg bal lábát lelógatja. Úgy ül, mintha női nyeregben lovagolna. Hiába voltam lovas gyerekkorom óta, a büszke dalulon siralmasan nézhettem ki. Erősen meg kellett szorítanom a cöveket, nehogy a magasból szégyenletesen lecsússzak a puszta földre. Báhír - ez volt tevéim neve - észrevette gyakorlatlanságomat és megvetése jeléül néha-néha nekilendült, hogy megleckéztessen. Sok időbe telt, amíg kibékültünk egymással.

Karavánunk gabonát szállított Medinába. Az utolsó hónapokban a próféta városa sokat szenvedett az inségtől, amelybe a gyenge termés taszította. A moszlim világ részvétellel hallgatta a város segélykiáltásait, megindult a gyűjtés, és jöttek az adományok. Ilyen adományokat szállítottunk mi is. Karavánunk kétszáz tevéből állott. Vagy ötven hajcsár lépdelt mellettük, bús dalukkal nógatva lassú lépteiket. Néhány arab kereskedő és a karaván vezetői tevényargaltak. A menet kimért lassúsággal vonszolódott az úton. A nehéz zsákok a tevék hátán ütemesen nyiszogtak, ahogyan az állatok egykedvűen baktattak gyöngyfüzér-sorban egymás után.

Mekkából kiérve megcsapott a puszta friss levegője. Jólesett a szellő, habár meleg volt az is, de elkergette a fülledt, poshadt mekkai porfelhőt. Távol a szent várostól szabadabbnak

éreztem magamat, elővettem görög cigarettáimat, rágyújtottam és megkínáltam társaimat. Csapnivaló, rossz dohány volt és szívása maga is büntetésszámba mehetett, még ha a vahhabiták szektája nem büntette volna külön ezt az „élvezetet”. Társaim csoportja elég változatos volt. Az egyik, Khudari, a vitéz és verekedni szerető Dsuhajna törzs fia mint karavánvezető végigkóborolta egész Nyugat-Arábiát. A másik, Abdallah Sákir, az Ataiba törzsből származott. Szintén karavánvezető. Arcbőre rendesen sötétbarna volt, de azt hiszem, ha vízzel megmossa, váratlanul kifehéredik. Razzák a „kutyafiak” törzséhez tartozott. Kereskedő volt. Vagyonos embernek látszott, választékosan öltözködött, és övéhez duzzadt pénzeszacskó volt erősítve. Mohamed Nadsdi szintén kereskedő volt. Anaizában, a termékeny Nadsd fennsík városában született és folyton kóborolt, adott-vett. Régi ruhát újra cserélt be a régi ruhát újnak adott el. Kereskedő embernek szemfülesnek kell lennie. Ezt a szemfülességet az anaiziak már az anyatejjel szívják magukba. Omar félszemére vak, kimarta a trachoma, ezért megmaradt szemét élesítette, hogy jobban lásson eggyel, mint a többi beduin kettővel.

A hosszú úton beszélgetéssel frissítették fel magukat. Mindenki a maga nézetét tartotta egyedül igaznak. Szóba kerültek a *frengik*, az európaiak általában, akár franciák, akár angolok. Sákir, ez a piszkos arcú beduin kikelt magából:

- A frengék utálatos férgek. Láttam őket Dsiddában, Jambuban. Piszkosak, nem mosakodnak, nem imádkoznak. Mindig részegek, hogy a lábukon sem tudnak állni, és erkölcstelen, komisz banda. Asszonyaik minden férfi szeretői, akik a nép előtt megölelik és megcsókolják őket, táncolnak velük, és ki tudja, mit meg nem tesznek.

Két ujjával megfogta köpenyét melle tájékán, kissé felhúzta, azután egymáshoz dörzsölte ujjait, mintha tetűt távolított volna el testéről. Ez a legmélyebb megvetés jele az araboknál. Utálta a frengeket, ez meglátszott arckifejezésén, habár lelke mélyén talán irigyelte őket, hogy szabad leinniük magukat. Ami az asszonyaikat illeti, talán néhanapján ő is szeretett volna frengi lenni.

- De náluk van a hatalom és a pénz, a jólét és az erő - mondta Razzák és övéhez illesztette kezét, oda, ahol pénzeszacskója lógott.

Abdallah Sákir nem jött zavarba:

- Isten nekik adta ezt a világot, hogy dúskáljanak benne, de minden élvezetért tűz fogja égetni kiszáradt bőrüket a pokolban. A kegyes hívők pedig szüzlányok öléből fogják nézni szörnyű szenvedésüket.

A szüzlányok szó hallatára Khudari is figyelmes lett a beszédre. A többi beduinra sem maradt hatás nélkül a paradicsomi idill említése. Ezt a földi nyomorúságot, hőséget, fáradságot nem lehet jutalom reménye nélkül elviselni. Allah jó számító - mondja a Korán. - Őnala vannak a halandók üzleti könyvei megőrizve, és a lejárat napján bőkezűen fizetni fog.

Tevéink talpa alig süppedt a lisztfinom homokba. Az éj csendjében csak tehernyergek halk nyikorgása és az a sejtelmes susogás hallatszott, amint a teve hasadt patái a homokot érintették. Nem véletlen, hogy az arab nyelv a teve patáját (*manszam*) a „zefir” szó gyökéből (*naszim*) származtatja.

A több órai nyargalás - magasan a föld színe felett, görcsösen kapaszkodva a nyereg cövekéhez - elfárasztotta testemet. Báhir jóindulattal elnézte csúszkálásomat púpján, hűségesen cipelt tovább.

Már pitymallott, amikor a sziklahegyek eltávolodtak és széles síkságra értünk. A távolból pálmafák körvonalai rajzolódtak ki a láthatárra, és a hideg, szürke égbolt, amelyről ijedten bújtak el a csillagok, friss szellőt fuvalt le ránk. Könnyed ügetésbe lendültek tevéink, maguk

mögött hagyva a vánszorgó karavánt, és ünnepélyes ütemben futottunk be Vádi Fatimébe. Itt megálltunk. Lekúsztam Báhir púpjáról és megdörzsöltem megdermedt combomat. Milyen izomláz vár rám egy-két nap múlva! - Már előre rettegettem tőle.

A karaván utolért, a tevék megtorpantak és össztorlódtak. A hajcsárok szitkozódtak és káromolták a „lelógó ajkúak” anyjának becsületét. Nagy nehezen letérdeltek az állatok és csendesen kérődzni kezdtek. Mi elvégeztük hajnali imánkat. Kissé megkéstünk vele, mert előírás szerint már akkor kellett volna, amikor egy fekete szálat a fehértől alig lehet megkülönböztetni, de az utastól nem veszik szigorúan. Vádi Fatimében bőven van víz, az oázisban vagy harminc forrás buzog. A kutak körül széles vályút építettek, és az állatok mohón raktározták el bendőikbe az értékes nedűt.

A nappalt a pálmafák árnyékában töltöttük. A puha homokon oly gyorsan elaludtam, mintha tollas párnákat raktak volna derekam alá, pedig szőnyegem alatt csak a kis magyar zászló húzódott meg szerényen, amelyet még Pestről hoztam magammal; annak idején kitűztem indiai házamban és arábiai utaimon sem váltam meg tőle. Ez volt az első és egyetlen magyar trikolor, amely Arábia földjét érintette.

A nap már túl volt a delelőn, amikor felébredtem. Mahmud, a hajcsárom már régen ébren volt és tudta, hogy gazdáját kínozni fogja az éhség, ezért már jó előre gondoskodott csillapításáról. Az izákból előszedte a szárított húst és a bádogdobozban magával hozott juhzsírban nyílt tűzön kitűnő sültet készített nekem. Még burgonyát is aprított bele és egy halom rizzsel tetézte az éhes ember örömét.

Mahmud Harb - beduin volt. Törzséről nem sok jót hallottam, de ő minden rágalmat erélyesen megcáfolt.

- Dehogyan vagyunk mi útonállók - mondta. - Éppen olyan tisztességesen kerestük kenyerünket mindig, mint a mekkai serif, csak sokkal nehezebben. Neki szó nélkül fizettek a zarándokok adót, nekünk csak fenyegetésre adtak néhány garast, s azt sem szívesen. Hát igazság ez? Most meg vége van ennek is, amióta a Szaudi magának visz el mindent.

Evés közben tisztelettudóan állt előttem és nézte, hogyan tűnik el számban az étel. Még csámcsogott is hozzá. De neki is maradt bőven!

Délután felcihelődtünk és folytattuk utunkat. A Vádi Fatime oázis földje termékeny, és nagyszámú kövér juhot láttam legelészni rajta. Következő állomásunk Muhszanija volt, egy pálmaligetbe rejtett kopott vályog házior.

Tíz óráig baktattunk, amíg elértük. A nap úgy tüzelt, mintha már dél lett volna, pedig csak az imént reggeledett. Mahmud árnyas helyet talált számomra, ott töltöttem alvással és evéssel az egész napot. A félve várt izomláz tolakodóan közeledett. Míg lábamat dörzsölgettem, csodáltam Mahmud főzési ügyességét. Ahogyan tett-vett a tűzhely körül, amelyet néhány perc alatt összetákol, nem fukarkodott a szóval. Nyíltan válaszolt kérdéseimre.

- Mondd csak, Mahmud - szoltam hozzá -, hány embert öltél már?

A tevehajcsár éppen három acélrudat illesztett a földbe, hogy ráakaszthassa a bográcsot, s míg figyelme és keze ezzel volt elfoglalva, szemével merően nézett az úrbe, mintha számolgatna.

- A családom szegény, drága dolog az ilyesmi, de azért előfordult. Két-három esetre tisztán emlékszem. Megtámadtak, és én nem hagytam magamat bántani. Ő felém sújtott, én visszaütöttem, de ő sem volt rest és belém szúrt, én pedig fejbevágtam. Aztán ott maradt. Hát tehetek róla? Egyszer meg, de az régen volt - folytatta, miközben lassan elkészült a tűzhellyel -, egy zarándokkaraván nem akart fizetni, hanem ránk lőtt. Erre mi közéjük nyargaltunk és

szétvertük őket. Az én botom is ért egy-két tar koponyát, s gazdájuk lefordult a tevéről. Hát tehetek róla? Én tisztességes, becsületes ember vagyok, sohasem loptam, sohasem csaltam. Amikor azt a két dsuhajna-törzsbelit agyonvertem, családom megfizette a vérdíjat, és ma bátran nézhetek akárki szemébe.

Következő napi utunk rövid volt. Muhszanijától alig indultunk el a lassan szűkülő völgyben, néhány óra múltán egy rombadőlt itató mellett haladtunk el, amely valaha szilárd épület lehetett, mert fekete gránit- és márványkövei még most is jelezték alakját. Az itató után párhuzamosan futó dombsorok között vezetett a meredeken emelkedő út, a tevék lihegve bukdácsoltak az egyenetlen terepen, de ez az emelkedés nem tartott sokáig, ismét síkon lépdeltünk és éjfél előtt Oszfánba értünk. Itt egy kőből összerótt kút köré heveredtek le a tevék, és karavánunk pihenőt tartott. Ezerháromszázhetvennégy évvel ezelőtt a próféta is megpihent ezen a helyen, amikor hűséges barátjával, Abu-Bekrrel a mekkai pogányok elől Medinába menekült. Vacsora közben körém telepedtek a hajcsárok és kereskedők, s elbeszéltem nekik a próféta történetét.

Gyermekkorában mint pásztor eltanulta a beduinok pusztai tudását. A teve lábnyomából meg tudta állapítani, vajon teher van-e hátán, avagy üresen ballag. Elleste a homoknyomokból való olvasást. Amikor Mekkából menekült, üldözői messze földön keresték, de ő ismervén az emberek butaságát, néhány napig Mekkához közel egy barlangba húzódott. Amikor ellenségei a barlanghoz közeledtek, egy gyík a farkával intett feléje, mintegy elárulva a próféta rejtekhelyét.

- *La'nat alad-dabb!* (átkozott gyík!) - kiáltották a beduinok és rúgtak egyet.

- Igen ám - folytattam -, de egy pók gyorsan hálót feszített ki a barlang szájában, és az üldözők gondolván, hogy oda nem bújhatott be, eltávoztak.

Nyelvükkel csettintettek:

- *Al-ankabút tajjiba barakat Ullah aleyha!* (A jó pókot áldja meg Allah!)

Tovább folytattam mesémet. Megilletődéssel hallgatták és közben-közben nagyot sóhajtottak. Annyi század annyi vihara után a próféta tettei még mindig áhítatra ragadják el a faragatlan beduin szíveket. Nem is éreztek ma álmoságot. Máglyát raktak és tüzet gyújtottak.

- Zivatar készül - mondta Abdallah -, köd borítja az ég szemeit.

Khudari felsóhajtott és nézte a lobogó lángokat. Én leheveredtem szőnyegemre és aludni akartam. El is szunnyadtam, de a hajcsárok egyhangú, vontatott beszéde mindig újból felébresztett. Egyszer a tüzet kotorták, másszor bús dallamba fogtak vagy beszélgettek. Én is figyelni kezdtem.

Khudari vitte a szót. Ez a nyugtalan vérű beduin a szerelemről beszélt és társai veleéreztek.

- A gazellanyakú, akinek nincs szüksége ékességre, mert ő maga ékesség. *Ghánia* ő - mormogta maga elé és tüzes fekete szemét a lobogó lángba meresztette. - Őutána vágyódik szívem most, hogy a csillagokra nézek.

Mély sóhaj tört elő a barna keblekből. Bizonyára nekik is volt gazellanyakú szerelmesük, akinek nincs szüksége ékességre.

- A szeme forróbb a paráznál és haja gúzsba ver, mint a kötél. Nagy az én bánatom, amióta megláttam. A kútnál vizet mert, s amikor lehajolt, hogy a korsót fejére tegye, dereka úgy ringott, mint a bambusznád, amikor a szél incselkedik vele. Járása ígöző és mikor szememet húzta maga után, egyik oldalam megfagyott, a másik elégett.

Most szünet következett. A parázsló szempár, amit Khudari festett le előttünk, ránk sütött a máglyából, s azt hittük, hogy az a sercegés, amit a pálmaháncs hallatott, a szeretett lény kacagása.

- Mikor fogom megint látni, hogy keblemre szorítsam - folytatta most már szenvedélyesebben és izgett-mozgott helyén. - De nem nyugszom addig, míg az enyém nem lesz. Szívemben ég az a csóva, amit ő dobott bele, ezzel fogom lángra lobbantani, s akkor tüzet fog az egész világ!

Felkönyököltem és néztem a lángban sütkérező barna arcokat, amelyek belülről is égtek. Az egyik szerelmes dalt kezdett dúdolni olyan búsan, mintha temetne valakit. Szomorú az arab dal, akár az életről, akár a halálról, akár a szerelemről szól. Elnyújtotta hangját és félhangokban, lejtő skálában panaszkolta a tűznek, a sötét égnek, és a sárgásbarna homoknak szíve vágyódását.

- A válla keskeny, mint az őzé - folytatta Khudari -, és a csípője erős, combja ruganyos, hogy megpattan rajta a perec. A karja vékony, de inas, s ember legyen a talpán, aki bír vele.

A tűzből sercegve szálltak fel a szikrák. Még a láng is felágaskodott a szenvedélyes hang hallatára.

- A tüzet csak tűz tudja legyőzni, és az én lelkem tűzcsóvává válik, hogy ajkán elnémítsam a dacot, amikor lezárom ajkammal!

Körülöttem égett a világ. Éreztem, hogy fáradt mellem zihál és arcomba szökött a vér. Mintha a szerelmes éjszakában az arab föld is sóhajtott volna. Pedig a pusztaság némán hallgatott, csak a dsinneк játszottak velünk.

- A keble olyan, mint a gránátalma, és mandula illatot áraszt magából - ömlengett tovább Khudari.

- Allah! Allah! - sóhajtottak az arabok.

Talán én is velük tartottam. Azután mély csend borult fölénk. A távolból sakálok vonítottak. Nem mertek a tűzhöz közeledni. Ez a vonítás visszazökkentett a valóságba.

Abdallah felállt s vastag karót dobott a máglyára.

- Átkozott az asszony nép - kiáltotta -, megbabonáz minket, hogy szolgaságba ejtsen! Átkozott a szerelem, amely elrabolja szabadságunkat!

- Átkozott! - kiáltották kórusban.

Mintha az incselkedő dsinneк elröppentek volna, csak pajzán kacagásuk visszhangzott. Egy dsuhajna törzsbeli röptében elkapta ezt a kacagást s rövid ütemű éneket kezdett dúdolni. A hangulat pillanatok alatt megváltozott. Mintha foglyokról estek volna le a bilincsek, kitört a pusztaság másika szenvedélya.

Nemsokára már együtt énekeltek és szilajul himbálták testüket, mintha vágató tevéen ülnének. Hirtelen abbahagyták a dalt, s míg az egyik félig magában dúdolt, a többi hallgatott, s hol az egyik, hol a másik szavalta el szép rigmusokban szíve vágyait:

*„Sok nőt szerettem, nem tagadhatom,
Szerelmem értük mindig újra kélt,
Szerettem, ki táplálta még fiát
S azt is, ki még csak gyermeket remélt,
Majd újra mást, asszonyt, ki gondtalan
És gyermekére biz' nem sokat ad,
A földre teszi, hogy szeretve engem
ölelje mámorosan nyakamat.
S ha a kicsi felsír, a szép anya
Keblet nyújtja, s a gyermek elcsitul,
De formás teste énnálam marad
Nálam, csak nálam mozdulatlanul!”*

Így énekeltek az arab dalnokok a próféta előtt és után, és sok költő verse ma is tovább él az egyszerű beduinok között, akárcsak a próféta emléke.

Másnap kora reggel keltünk útra Khulász falu felé egy hepehupás, meredek, szűk völgyön, amelyet kétoldalt széttöredezett sziklák kereteztek be. Csak lépésben bukácsoltunk előre. Azelőtt a vad beduinok megszállták ezt a helyet s itt ütöttek rajta a karavánokon, amelyek vonakodtak nekik átmeneti díjat fizetni. Ma csak egy régi felirat emlékeztet ezekre a vadregényes időkre, figyelmeztetve a karaván vezetőit, hogy ezen a veszedelmes hágón nappal haladjanak át.

A hágó túlsó felén pálmaerdőn vonultunk át s nyolc órai menetelés után Kudhaima faluba értünk. Ez a hely híres görögdinnyéjéről, amelyből jócskán falatoztunk. Az éjjelt a faluban töltöttük s csak másnap folytattuk utunkat. A korai órákban már elviselhetetlenül tűzött a nap. Az út baloldalán végeláthatatlan homoksvatag terült el, jobboldalt gránit- és mészkőhegyek húzódtak északnyugati irányban. Alig haladtunk egy óra hosszat, a sasszemű beduinok észrevették a tengert. A távolból villogott, mintha délibáb rezgése lenne. Eleinte nem is hittem Khudarinak, akinek mindig látomásai voltak. Annyi délibábot láttam az elmúlt napokban, amikor a rablóktól való félelmünkben nappal utaztunk, hogy a valóságot is érzékeink csalódásainak véltem.

Most valódi pálmafákat és valódi vizet láttunk, nem lidércfényt, amely közeledésre szertefoszlik. A kopár sziklákat berkek váltották fel jobboldalt, s ahogy lassan ereszkedtünk le a mind keményebbé váló homokon, a tenger tükrözése erősödött, kéksége szinte kézzelfoghatóvá vált.

A hőség rekkenő volt. Jól beburkolóztam köpenyembe, fejkendőmet mélyen homlokomra húztam, nyakam fölött bő ráncokba szedtem, hogy a tüzes napsugár ne érje tarkómat.

Mialatt én gondolataimban voltam elmerülve, Razzák, Abdullah és Omar a palesztínai kérdést vitatták meg. Vadul hadonásztak és olyan szenvedélyesen szidták a zsidókat, hogy még a tevék is megijedtek a zajtól. Omar dühében úgy megrántotta tevéje kötőfékjét, hogy az felkapta fejét és dacosan megállt. Szemében méltatlanság lángja égett. Mintha ő is haragudna a zsidókra, akiknek asszonynepe nyegle szokásokat honosít meg Palesztinában, az arabok földjével kereskednek, s akiknek nyomában jön az európai gép és autó. Ez utóbbi az arab tevéket is érdekli, mert nemsokára nem lesz szükség rájuk saját hazájukban.

Öreg este lett, mire Rábigbha értünk. Ez a kis falu, amely három-négy kilométernyire fekszik a tengerparttól, az utak összetorkollása folytán nyert fontosságot. Innen megy tovább az út észak felé Medinába. Rábigh nyomorúságos kis falu, amelyben ennivalón kívül semmit sem lehet kapni. Alig ütöttünk tábornak benne, már elleptek a falubeli suhancok; pálmaháncsból

készült legyezőt és gyógyszert kínáltak megvételre. Rábigi környékén nő egy fű, amelyet a „két fivér vérenek” (*dam ul akhavein*) neveznek, és amelynek főzetje állítólag biztos gyógyszer az aranyér ellen. A többnapos nyargalás Báhir púpján több helyen feltörte bőrömet, és az izomláz megdermesztette tagjaimat.

Karavánvezetőnk azt javasolta, hogy tekintettel a rekkenő hőségre, rövid pihenő után éjjel folytassuk utunkat. A „két fivér vére” nem éppen csábító gondolatokat ébresztett bennem az erőltetett menet, de az arabok helyeselték az éjszakai vonulást, és én nem akartam gyengébbnek látszani náluknál. Nem gondoltam meg, hogy több hónapi életem a trópusok alatt, a megfeszített szellemi munka szervezetem ellenállását aláásta, és minden túlerőltetés végzetessé válhat.

Két órai pihenő után talpra állítottuk tevéinket. Báhir sokáig morgott, hörgött, méltatlankodott s dühösen rázta fejét. A rábigi legelő nagyon megtetszett neki. Végre elindultunk. A sötétben nem tudtam a tájat megfigyelni, de a tevé járása már nekem is elárulta, milyen terepet tapos a talpa. Három óra hosszat kavicsos görgetegen lépdelt, azután rövid pihenőt tartottunk. A térdeplő tevék ülve elaludtak.

Hűsleges hajcsárom, Mahmud nekem támasztotta hátát, hogy ne forduljak le Báhir púpjáról. Amikor újra elindultunk, félálomban dülöngtem a nyergen, s ha Mahmud, aki gyalog ment mellettem, nem fogja lábamat, többször lezuhantam volna. Ez a beduin kitartóan örködött felettem azért a pénzért, amit ígértem neki, s már akkor éreztem, hogy életemmel tartozom neki.

Még nem volt dél, amikor Maszturába bevándorolt a karaván gyöngysora. Emberen és állaton erőt vett a fáradtság. A szegényes vályogviskók arabjai friss húst hoztak elénk, de alig tudtunk a kimerültségtől enni. Én egy egész korsó vizet ittam és Mahmud által a fák alatt elkészített fekvőhelyen ledőltem, és elaludtam.

Csak estefelé ébredtem fel. Az az átkozott Szafar ébresztett fel, kegyetlen éhségével. Szafar az arabok szerint a belekben tanyázó féreg, amely éhséggel kínozza gazdáját. Ezzel az állítólagos féreggel gyorsan elbántam. Még sült a juhhús; nem telt bele néhány perc, és a türelmetlen féreg megnyugodott. A rizs és a hőség megszámlálhatatlan kupa vizet követelt.

Az esti ima után ismét nyeregben ültem. Jóllakottan, de valami belső fáradtságtól kínozva imbolyogtam hatalmas állatom hátán, amely úgy vitt, mint valami poggyászt. Bir as-Saikh volt legközelebbi állomásunk. Ez a falu termékeny völgyben fekszik. Nevét friss édesvízű kútjától kapta, amely köré vastag kövekből falat vontak. A bazár bőven ellátja a karavánokat étellemmel, s miután a forró napot félálomban átaludtam, napnyugta után egy kis sétát is tettem a bódék között. Ez a séta nyomorúságos vándorlás volt. Úgy éreztem magamat, mint egy bábu, amelynek tagjait gumival fűzték egybe, és ha ez elszakad, rögtön szétesik. Már alig tudtam járni, csak emlékezetből emelgettem lábamat.

Napnyugta után falánkat vetettük magunkat a vacsorára, azután élveztük a levegő lehűlését, amely kissé felüdítette elcsigázott testünket. A vacsora főzése után még körülöttünk kóválygott a tevetrágya füstjének émelyítő szaga, és ez az illat a tevék horkantásainak hangjával, a sárgásbarna homok a sötétzöld falevelek színével teljessé tette az arab pusztai hangulatot.

Abdullah Sákir, Khudari és Mahmud elvégezvén teendőiket, a többi arabbal együtt mellénk telepedtek. A háborúról esett a szó. Atija, a karaván egyik kereskedő tagja, a régi jó időket dicsérte, Omar, mint rendesen, harcias volt, s a többi utas is mind egy jobb jövő kisarjadását remélte. A beszélgetésben a többi hajcsár is részt vett.

Szomorú hangulat uralkodott rajtunk. Nagyon kimerített az erőltetett menet. A vontatós kút nyikorgása, a távoli kutyaugatás és a gyorsan leszálló alkony mindnyájunkra hatással volt.

A háborúról beszélgettünk, természetesen az angolokról is, akikkel ezen a tájon a beduinok szoros kapcsolatba kerültek.

- Apám barátságot tartott egy angollal, aki közénk jött - mondta Abdullah Sákir. - Együtt harcoltak a törökök ellen. Azt mondta nekem, hogy vitéz katona és bőkezű úr volt. Én is sokszor láttam és beszélgettem vele, hiszen Vedshtől fogva állandóan a közelében tartózkodtam. De sajnálom, hogy akkor olyan fiatal voltam. Vitézül harcoltak apám és fivéreim, és kivertük a törököt a gyaur angol kedvéért - folytatta elmélkedését.

- És vajon most jobb? - kérdezte Atija.

Összenéztünk, és mindenki elhallgatott. Kis idő múlva Abdul Fattáh szólalt meg. Vontatott, kissé éneklő hanghordozása elárulta, hogy medinai ember.

- Meggyöngült a kalifa birodalma, mert sok bitang beduin angol aranyat „evett” és fellázadt a szultán ellen. Most az iszlám legszebb országaiban idegenek uralkodnak. Mi az utolsó percig védjük a kalifát Medinában, de az arabokat elcsábította a zsákmány, és eladták hitüket a gyaurnak. Megmondta a próféta... üdv és béke lengje körül... „nem pusztul el népem soha, kivéve, ha hűtlen lesz önmagához”.

Most Abdullah vette át a szót, hiszen a „bitang” beduin őrá is vonatkozott.

- Közénk jött ez az angol és a mekkai serifnek meg fiainak jó barátja volt. Mit tudtuk mi azt, hogy mit csinálnak. A serif a szentély öre és ő a legtudósabb az írástudók között. Ez az angol a serifnek pénzt hozott. Szekérszámra szállították a sárga szemeket, amelyek úgy csillogtak, mint a huriké a paradicsomban, és hangjuk szebb volt a patak csobogásánál. A mekkai serif halmokba rakatta a töméntelen pénzt, mint ahogy ez a rizs fekszik itt előttünk, és úgy adott marékka belőle, mint a házigazda rizst ad vendégeinek. Zsákszámra vitték haza a beduinok asszonyaiknak.

- Hát ezért adtátok el az országot? - szólt komoran Atija.

Abdullah nagyot sóhajtott, mintha bánná, hogy a kalifa birodalma szétesett, az arany is elfogyott. Azután könnyített lelkiismeretén egy újabb sóhajjal.

- Allah akarta így. Nincs más erő és hatalom, kivéve Ő, dicsértessék a neve! - Tétován maga elé nézett a homokba és néhány perc múlva folytatta:

- Luransz volt a neve annak az angolnak és apámnak képet is adott, mert azok lerajzoltatják magukat. A képet mindig magammal viszem, talán általa megint jön egy kis pénz.

Atija haragosan nézett rá. Én pedig kíváncsian felvettem az elejtett fonalat:

- Hol van az a kép, nagyon szeretném látni.

Abdullah feltápáskodott és elindult a tevék felé. Kisvártatva visszatért iszákjával és hosszas keresgélés után tejpogácsa, szárított datolya és szerszámok vegyes társaságából kikotort egy füzetet. Gyűrött, töredezett fedele tele volt zsírpecséttel, lapjaira számadásokat jegyzett fel. Ebből a füzetből egy angol folyóirat illusztrációját húzta elő és kezembe adta. Lawrence képe volt arab viseletben. A maszatos lapról felém lövelltek az emlékezetes hideg fényű szemek.

Erőltetett közönnyel néztem, de borzongató érzés fogott el. A hideg homokon, a fekete sátrak előtt, a ziháló tevék között egy pillanatra az oxfordi Boar's Hill villája tűnt fel szemem előtt, ahol Lawrence-szal találkoztam a színes selyemfüggönyök mögött. Az arcon keresztül durva

arab kéz írása húzódott: *la'nat Ulláhi ala vadshihi va dsinszihi*. „Isten átka legyen arcán és fáján!”

Az érdes beduin lélek kegyetlen érzése volt ebben az írásban, aki barátjában is csak a gyaurt látja, összerezzenem.

- Add el nekem ezt a képet - mondtam Abdullahnak, s némi alkudozás után néhány piaszterért az enyém lett. Most emlékeim között őrzöm a második találkozást vele: az arab sivatag kietlenségében.

Azon az éjjelen elgondolkodva ültem tevémen. Az út állandóan emelkedett, majd többfelé elágazó völgyeken haladtunk át, míg hét órai menetelés után Bir Huszániba értünk. Az oázisban a nappalt alvással töltöttem, erőt gyűjtve a következő éjjelre, amely sokkal hosszabb lesz és nehezebb feladatot fog ránk róni.

Bir Huszániból tizenegy óra hosszat baktattunk, felváltva kavicsos, homokos, emelkedő és lejtő utakon át, amelyeket helyenként friss pálmák és akácok tarkítottak. Néhol annyira összeszűkült az út, hogy három tevénél több nem furakodhatott volna rajta keresztül. Teljesen kimerülve jutottunk el Khalszba. Itt felfrissítettük vizünket és készleteinket és egész napon át pihentünk. Ez az útvonalszél a Banu Amr és a Mohámid törzsek területén át vezet. Rossz hírű cimborák, akik nem átnak fegyvert fogni békés szándékú karavánokra. Nekünk szerencsére nem volt bajunk velük.

Khalszból Bir Darvisba ismét egy hosszú, fáradságos éjjel után érkeztünk. A tiszta égen ragyogtak a csillagok, a száraz levegőben oly közelinek látszottak, hogy az ember azt hihetné, eléri őket. Sokáig néztem a világ eme titokzatos mécseseit, amelyek annyi költőt ihlettek meg. Ahogyan tekintetem az ég kárpitjának csillogó ékszerein vándorolt, szédülést éreztem. Megrémltem és megmarkoltam a nyereg cövekét, nehogy lezuhanjak Báhir púpjáról.

Bir Darvisban könnyű láz lepott meg, és ezért csak egy csésze teát ittam, pedig gyomrom nagyon kívánta az ételt. Már csak egynapi járásnyira voltam Medinától. Szívem összeszorult arra a gondolatra, hogy most, a cél előtt kell letörnöm. Annyi akadály tornyosult utam elé, de ezek az akadályok mind kívülről jöttek, ezért szembeszállhattam velük. Bíztam, hogy legyőzöm őket. Most bennem ágaskodott fel a lázadás a siker ellen. Ez komolyan megijesztett. Mily rettenetes, ha az ember érzi, hogy teste nem akar simán engedelmeskedni akaratának!

Az utolsó éjjelen már csak konok elhatározásom és Mahmud gondos keze tartott meg a nyeregben. Nem tudtam figyelni. Néha fájdalmat éreztem oldalamban, s fejem kóválygott. Szememet hálóg fődte el, és nem emlékszem, hogyan tettem meg az út utolsó tizenkét órás szakaszát. Többször rágörnyedtem a nyereg cövekére és átkaroltam Báhir nyakát. A haragos állat, amely ahhoz szokott, hogy daliás beduinokat vigyen rohamra, ellágyult ilyen tehetetlenség láttára és büszke ívben emelte fel nyakát, hogy támaszul szolgáljon halálosan kimerült gazdájának.

A nap tüzes sugara égette tarkómat. Mahmud több ízben megitatott és biztatott.

- *Athábak Allah!* Áldás leszen osztályrészed, ó hadsi, amint a próféta sírját meglátod; bízzál Istenben, Ő a bizalom legszilárdabb oszlopa.

A próféta sírja! Világosság Ura! Kiválasztottad szolgálodat és elküldted a tévelygő emberiséghez, hogy hirdesse akaratodat. Segíts meg Allah küldötte, ó Mohamed, segíts, ahogyan elvezettél ide városod küszöbéhez, adj erőt!

Báhir bukdácsolva lépdelt a hegyoldalban. Jobb felől megfagyott lávaömlés húzódott át az úton. Felértünk egy domb gerincére és előttünk a remegő levegőben kitárult a síkság. Balról eltávolodott a dombsor és jobbra a felhevült láthatáron a szürkés ködfoltban mind tisztábban kirajzolódott a város képe.

Medina! Alomlátás vagy a délibáb játéka-e ez? A karaván nesztelenül vánszorgott le a domboldalon és egyszerre feléledt. Sóhajok szálltak fel a fáradt keblekből. Még a kemény beduin lélek is megindult: „Ő emberek legjobbika, ő próféta, áldott legyen a neved!”

Felegyenesedtem. Halántékomban kopogott a vér. Remegtem az izgalomtól, amely elhessegette a fáradságot. Szerettem volna rohanni, hogy megláthassam a próféta sírját, mielőtt össze kell roskadnom. A karaván is sietett, és mindig közelebb és közelebb értünk a falakhoz. Szememet merően szegeztem erre a felejthetetlen szép képre. Csipkézett peremű várfallal körülvéve Medina lábunk előtt feküdt. A falakon kívül dús datolyapálmák, a falakon belül is sudár fák kapaszkodtak a verőfényes égboltozatba. A háztenger közepén egy hatalmas szürke folt és öt karcsú mecsettorony emelkedik ki az azúrkék háttérből.

Csak előre, előre! Már leértünk a síkságra. A kavicsos homokon a tevék is gyorsabban jártak. Ők is célhoz értek. Baloldalt a vasútállomás roskadozó épülete, ablakai betörve, falai körül omladék. Szorosan mellette a város egyik kapuja, a Báb el-Anbarija. Előtte egy sereg ember, hajcsár, kereskedő, ögyelgők, gyerekhad. Hangosan üdvözöltek és lépésben kísérték. A falakon belül árnyékos pálma- és akácfák között folytattuk utunkat. A kíséret lépésről lépésre megnövekedett. Így fogad Medina minden karavánt.

Amint a fák ritkulni kezdtek egy kiszáradt folyómeder fölött, kőhídon kopogott tevéink talpa. Azután szép, tágas térre értünk. Itt volt a kormányépület, a rendőrség és a Ghamáma mecset. Gömbölyű kupolái vakítóan fehérlettek a napsugárban. Karavánunk megtorpant. A tér tele volt málhás állatokkal. Ez a karavánok rakodóhelye, a „térdeplő” (*manákha*), és az árukat innen szállítják a bazárba. Mi is megálltunk. Égtem a vágytól, hogy a város belső falai közé jussak, amelyek most közvetlenül előttünk húzódtak. Lekúsztam letérdelt tevéim púpjáról, elbúcsúztam társaimtól és Mahmud vállára támaszkodva holtfáradtan bevánszorogtam Medina belvárosába.

Mekkai barátaim elláttak ajánló levelekkel, de ilyen elesett állapotban nem akartam senkit sem felkeresni. Mahmud elcipelt egyik barátjához, Jahjához, és az ő vendégszerető házában helyezte el poggyászatot és engem, aki már-már tehetetlen poggyásszá váltam magam is.

Jahja rögtön tett-vett, hogy jól érezzem magamat. Kávéval, teával kínált meg, azután bevezetett szobámba. Egyszerű, bútor nélküli kis helyiség volt. Egy-két napra jó lesz, gondoltam, amíg jobban nem leszek, s meglátogatom előkelő ismerőseimet. Valamelyiknél, valószínűleg a kádinál, akihez a mekkai főbíró meleghangú levelet írt érdekemben, fogok letelepedni.

Megfürödtem. Tizenkét nap óta nem önthettem magamra ilyen zavartalanul vizet. A leöntés felfrissített, és boldogan hevertem le szőnyegemre a kereveten. Egy ideig még hallottam az utca zsidongó zaját, az árusok kiáltozását, a kocsizörgést, a tevék hörgését. Azután éreztem azt az egyenletes imbolygást, amit a teve járása vésett elfásult idegeimbe, majd ez is elmúlt, elaludtam.

Órákig aludtam. Jahja már türelmetlen aggódással leste, hogy mikor nyitom ki a szememet. Késő délutánra járt az idő, amikor végre magamhoz tértem. Jahja asszonynepe pompás csirkepörkölttel lepte meg házuk váratlanul érkezett vendégét. Nemes igyekezetük azonban nem talált méltánylásra. Lázas voltam, és étvágyam, amely utolsó reménységemet táplálta, végleg eltűnt. Éreztem, hogy komolyan megbetegedtem. Ezért sietnem kellett, hogy fel-

keressem a próféta sírját. Ha betegségem fertőzésből ered, az a lelki felindulás, amely ennél a történelmi emléknél rabul fog ejteni, talán kihajtja a baktériumokat.

Elvégeztem vallási mosakodásomat és Jahjával elindultam a mecset felé. Medinában a sírlátogatókat *muzavvirok* vezetik a szentélybe, akik elmondják a szükséges imákat. Nekem házigazdám tette meg ezt a szolgálatot.

Az „üdvösség kapujá”-n belépve, átadtuk cipőnket az ott ódöngő szolgáltnak és a belső ajtó előtt megálltunk. Szívem hevesen vert.

- Tedd jobb tenyeredet bal kezed fölé és szorítsd a kebledre - mondta Jahja - és jobb lábaddal lépj át a szent küszöbön.

- Isten nevében a könyörületességnek, a megkönyörülőnek! - hangzott el ajkamon, amikor a szentély oszlopcsarnokába léptem.

- Ó Uram, Te vagy a békesség és belőled árad a békesség és hozzád tér majd vissza. Engedd meg, hogy békességben éljek, és engedd meg, hogy kertedben lakozzam, ha eljön a kikerülhetetlen óra!

A déli oldal első oszlopsorai között haladtunk kelet felé, Baloldalt egy méter magasságú rézkerítés futott, amely elzárta a mecset észak felé eső részét. A jobboldalt eső falon - gazdag díszítésben - a Korán egyes fejezetei pompáztak. A márványpadozaton szőnyeg futott végig. A mecset megható hangzatot árasztott, amikor oszlopperdejét megpillantottam, jóllehet az oszlopok és a lelógó velencei csillárok, a pazar díszítés barokk túlzottsága nem a magasabb művészi ízlésre apelláltak. De most minden földi hiúság hallgatásra volt ítélve. Nem is illő dolog szemlélődni és ezt az egyedülálló helyet mással összehasonlítani.

Átléptünk a kerítés szűk ajtaján és bejutottunk a szentély belső csarnokába. Ezt a csarnokot a „megtisztult kert”-nek (*Raudha Mutahhara*) nevezik, mert oszlopai a próféta sírkamráját veszik körül. A próféta „kert”-nek nevezte azt a helyet, amely szószéke és későbbi sírja között terül el, s a buzgó hívek ennek megfelelően a mecsetnek ezt a sarkát kertet akarták varázsolni az oszlopok alá faragott virágdíszekkel. Nyugtalan zöld, vörös, sárga és fehér színek vetekednek az oszlopokon.

A próféta imahelye előtt két meghajlásból álló szokásos üdvözlőimát mondtam el Jahjával együtt. Megtoldottam két rövid Korán-fejezettel, hogy Isten adjon legalább annyi erőt, hogy prófétájának sírját még élve meglátogathassam. Újból elfogott a szédülés, de összeszorított fogakkal folytattam a „látogatás” szertartását. Néha összerázott a hideg, aztán kivert az izzadság. Rettenetes meleg volt a mecsetben. „A pokol tüze forróbb lesz!” - gondoltam magamban és ez tartotta a lelket bennem.

A mecset délkeleti sarkában van a próféta „szobája” (Hudsra Nabavija). Ez a sarok magas vaskerítéssel van elzárva. A kerítés a moszlim kovácsmesterség remeke. Gazdag indákkal és Korán-feliratokkal átszőve átláthatatlanná vált. A déli oldalon a vasat ezüsttel vonták be, a többi oldalon fűzőld színnel, hogy a „kert” hangulatát ébren tartsa. A próféta sírját azért kellett a mecset többi részétől elzárni, hogy senkinek se jusson eszébe őt imádni. Az imádat egyedül Istené.

E kerítésen belül van egy másik elzárt fülke és tulajdonképpen ez őrzí a drága hamvakat. Alakja ötszögű, mert a dél felé eső négyszögből egy háromszögletes előrész nyílik ki. E belső fülke nehéz fekete posztóval van letakarva. Ebben az ötszögletes sírkamrában fekszik eltemetve Mohamed, a próféta és a két első kalifa, Abu Bekr és Omar. A sírt magát csak a szentélyben szolgálatot teljesítő eunuchok láthatják, és ezek nem akarják a titokzatosság fátyolát felfedezni. A sírkamra déli oldalán a rácson három kis nyílás látható egymás

mellett. Jahja kezemnél fogva elvezetett az elsőhöz, hogy nézzek be. Ez a nyílás a próféta fejével van szemben.

A moszlimok halottaikat oldalukra fektetik. Mekka felé fordulva úgy, hogy jobb tenyerüket arcuk alá helyezik, mintha párnán feküdnének. A próféta is így fekszik sírjában a kétszeres kerítés mögött. Mögötte Abu Bekr fekszik néhány centiméterrel hátrább kelet felé és ő utána Omar úgy, hogy fejük az előttük fekvő holttest válláig ér. A kerítésen levő három nyílás a három holttest fejetájékára tekint.

Mialatt a szokásos imát rebegtem el, figyelmesen vizsgálgattam a kis résen át azt a sírt, amely a világtörténelem egyik legnagyobb hőst rejt magában. Csak egy sötét takarót láttam. Ugyanaz a sötét takaró húzódott vizsga szemem előtt, amikor Abu Bekr és Omar sírjára meresztettem.

Az a hit, hogy Mohamed koporsója ég és föld között lebeg, a moszlimok között ismeretlen. Európában az újkor eleje óta általánosan elterjedt. Ez a hit keresztény szokásra vezethető vissza. A keresztények, akik a törökök hatalmától rettegetek, Úrnapján bábjátékot rendeztek, amelyben a mohamedán törökök játszották a szenvedő fél szerepét. Azt hitték ugyanis Európában, hogy a törökök ereje csak akkor fog megtörni, ha Mohamed koporsóját szétrombolják. A bábjátékban a koporsót felfüggesztették, és alája petárdát helyeztek, amely adott jelre a püspök jelenlétében elsült s a koporsót és az alatta elhelyezett török bábokat a levegőbe röpítette. Aki bizonytalan helyzetbe került, arra azt mondták, hogy úgy lebeg, mint ez a „Mohamed koporsója”.

Medinában azt állítják, hogy a próféta sírkamrájában még egy üres hely van fenntartva, amelyet Jézus fog elfoglalni, amikor másodszor száll le a földre.

Mindent jól szemügyre vettem és a szokásos imákat elvégeztem. Már indulófélben voltam, amikor egy sereg koldus vett körül és hangos siránkozással igyekezett szívemet meglágyítani. Nem sok kellett már annak. A fáradtság és a szentély sugalmazta felindulás annyira erőt vett ezen a húsdarabon, hogy alig maradt benne élet. Most először jöttem tudatára, hogy nemcsak érzés, hanem anyag is lakozik benne. Jahjának kénytelen voltam bevallani, hogy nagyon rosszul érzem magamat, s ő elég olcsón elintézte a kéregetőket.

Mikor kitámolyogtam a szentélyből, és a lemenő nap rézsútos sugarai szemembe sütöttek forróságukat, meg kellett állnom. Azt hittem, összeesem; mintha szívverésem elállt volna. Jahja egy kordéra rakott és vitt haza kis szobámba. Mahmud már várt rám. Levetkeztetett és fekhelyet készített a kereveten. Madzaggal szűnyoghálót feszített fölém a derék fiú. Ételt akart belém erőszakolni, de képtelen voltam felemelkedni. Szemem olyan bágyadtan nézett a húséges tevehajcsárra, hogy ő is megijedt. Mintha a Koránból idézett volna néhány sort. Foszlányokban lebegett a hang körülöttem, aztán nem hallottam és nem láttam semmit sem.

Ez az állapot öt napig tartott. Reggelenként jobban lettem. Annyi erőm volt, hogy a kereveten néhány percre fel tudtam ülni, de utána még fáradtabban hanyatlottam vissza a vánkosra, amely csuromvizes volt a veritéktől. Mahmud nem tágitott mellőlem. Abdullah is eljött. Jahja ételt hozott és kért, hogy egyem. Alig tudtam egyetlen hangot kiszorítani torkomból, annyira kimerültem. Étvágyam nem jött meg.

Világos pillanataimban elgondolkodtam, vajon mi lehet a bajom. Himlő, tífusz, kolera ellen még Kairóban beoltattam magamat. Nem, ezek a betegségek nem bánthattak. Lázam nem lehetett magas, legalábbis úgy éreztem. Harmadik reggel, mikor elalétságból kissé magamhoz tértem, megtapogattam érverésemet. Csak hosszas keresgélés után éreztem valami rendetlen pihegést hüvelykujjam töve alatt, azután ez is kihagyott. Negyedik nap alig voltam eszméletnél. Azokban a rövid, derengő pillanatokban magam előtt láttam Mahmudot,

Abdullah Sákirt és Khudarit. Ott guggoltak a kerevet mellett szüntelenül és lestek. Lehet, hogy egyszer az egyik, másszor a másik kiment, de én mindig együtt láttam őket. Jahja felesége szorgalmasan főzte nekem a csirkelevest és a húst, de kezemet sem tudtam megemelni. Mahmud narancsot hozott és annak levével megitatott. Jahja a *tabib*-ot akarta hívni, hogy tüzes vassal jeleket írjon a levegőben egészen közel a bőrömhöz. Én fejemet ráztam. Nem hittem, hogy ezzel kihajtja a gonosz dsinneket belőlem.

Medinában, a távoli Arábiában, idegen emberek között, távol saját magam igazi lényétől, szemben álltam a halállal. Kimerült agyam ezt az egy ténnyt meg tudta állapítani. Az élet már alig pislogott bennem. Egy gyenge fuvallat végképp ki tudja oltani. Kevés emberrel volt Isten olyan jószágos, mint velem. Amikor életem legforróbb vágya valóra vált, elém állította a halál angyalát. Lángpallosa világított kezében, és én nyugodtan néztem szemébe.

Az ember élete hosszú könyv, amelyet lassan lapoz végig. Minden lap új titkot tár fel előtte: szomorúságot, csalódást, de még sokkal több örömet, feledést és reményt. Fejezet fejezet után vonul el, s látjuk magunkat gyermekkorunk napsugarában, ifjúkorunk tavaszában, férfiaságunk beteljesülésében és várjuk, mit hoz a reményteljes jövő. Most ezt a könyvet teljes egészében magam előtt láttam. Az utolsó oldal utolsó mondatát kezdtem olvasni.

Nem féltem a haláltól. Isten ítélkezni fog felettem, és én engedelmesen vetem alá magamat ítéletének. Csak egy gondolat kínozott és a kín borzalmasabb volt mindennél: feleségemre gondoltam szüntelen. Távol hazámtól, ismeretlen emberek, ismeretlen helyen fognak elföldelni.

Khudari és Abdullah ruháimat és ingeimet nézegették. Néha lopva felém pislantottak. Alig hallható hangon magamhoz hívtam Mahmudot. Fülét számra tette, úgy hallgatta szavamat.

- Mondd meg nekik, hogy ruháimon békésen osztozzanak. Koránomat és könyveimet add Jahjának.

- Nem, uram - kiáltott a harbi beduin -, nem fogsz meghalni. Isten elfogadta zarándoklatodat, fel fogsz gyógyulni, csak bizzál Istenben, Ő minden felett hatalmas!

- Mahmud fiam - suttogtam -, derekamon van egy erszény, ötven arany van benne, ne szólj róla senkinek. Ez a pénz a tied, de temess el a Baki'a sírkertben, szívem fölé fektesd a kis zászlót és jelöld meg a helyet feliratos kővel.

Most sorsom Isten kezében volt. És a derék beduinok, a harbi, az ataiba, a dsuhajna törzsek fiai és a nemes lelkű Jahja nem bántottak.

Még egy napig eszméletlenül feküdtem. A hatodik napon kissé jobban éreztem magamat. Megkívántam a narancslevet, s Mahmud állandóan itatott.

- Ugye megmondtam, szeret téged az Isten, magasztaltassék a neve!

Két további nap múlva annyira magamhoz tértem, hogy néhány percre fel tudtam kelni. Szívverésem megerősödött. A hőmérő 39 fokot mutatott a szobában.

A Nadsd fennsíkjára való utazásról le kellett mondanom. Fájó szívvel meghátráltam. Most, hogy egészséges lettem, visszakíváncoltam az életbe.

Jahja fellármázta a környéket, és a derék szomszédok csapatostul jöttek látogatóba, hogy segítségemre legyenek.

- Allah Akbar! Isten a legnagyobb! Megöli, akit akar, és életre kelti azt, akit akar, dicsértessék az Ő neve - hangzott el jámbor ajkukon.

Medina és Dsidda között kétnaponta jár a postautó. Ez a fürge jármű két nap alatt teszi meg az utat. Mikor már jártányi erőm volt, elosztottam ruhám fölöslegét Khudarinak és Abdullahnak és nagyszámú medinai ismerősöktől kísérvé, felkapaszkodtam a kocsira. Az utasok a legkényelmesebb helyet adták nekem. Mahmud velem jött.

Második nap éjszaka érkeztem vissza Dsiddába. Felkeltettem Ali Ridha Zainelt, és ő - örömteljes arccal fogadott. A tengeri levegő felüdített és nyugodtan aludtam. Másnap becsinált vadgalambot ettem, amit Zainel szerzett valahonnan. Dsiddában csak egy napig időztem. A Khedivial Line „Taif” nevű hajója útra készen állt.

Mahmud és néhány törzsbeli cimborája a csónakon velem jött. A beduinok eddig csak messziről láttak hajót. Mohó kíváncsisággal néztek meg mindent, a kabint, a kényelmes ágyakat, a fürdőkádat és az angol W. C.-t, amelyen nagyon elcsodálkoztak. Aztán nekifeküdtek a kitűnő egyiptomi ivóvíznek. Oly boldogan itták, mintha nektár volna.

De megszólalt a hajó kürtje, és el kellett búcsúznunk. Mahmud, a derék harbi beduin nem tudott ölelő karjaiból kiengedni.

A „Taif” elindult, Dsidda és az arab partmenti sziklák elmaradtak mögöttem, azok az arab gránitsziklák, amelyek olyan sok férfias érzést sugallnak vitéz lakóiknak.

A hajón a tisztekkel étkeztem. Étvágyam hamarosan megjött. Tizenkét kilót kellett kipótolnom. Tor Szinában három napig vesztegzárban feküdtünk, aztán befutottunk a szuezi öbölbe.

Mint hadsi tértem vissza Kairóba. Barátaim kitörő örömmel fogadtak. A hírlapok cikket, interjút kértek és hosszú hasábokon írtak rólam és utamról.

Kairóból siettem haza. Néhány napi hajózás után kiszálltam Pireusban és autón rohantam ifjú álmaim városába, Athénbe. Athén jutalma volt fáradtságos, szenvedésteli utamnak. A lemenő nap fényénél sokáig élveztem azt a csodálatos szép látványt, amit a Philopapposz dombjáról nyújt az Akropolisz. Elöttem állt a Parthenon felséges oszlopsora a hegytetőn, alatta balra az Areopagosz, a későbbi Mars dombja, ahol egykor Pál apostol hirdette az igét.

Beethoven a kilencedik után egy tizedik szimfóniát akart írni, amelyben az ókor szépség-eszményének megneemesedését festi az ethika jóságában. Ez a meg nem született szimfónia itt állt előttem a maga fenséges megtestesülésében Pál apostol dombján és a Parthenon köveiben. Szépség és jóság az emberi élet célja!

XI. HAJÓÚT BUDAPESTTŐL ALEXANDRIÁIG

*(A világ legöregebb hajósínasa leszek - Drenkovánál zátonyra futunk -
A kapitány gyomra és a legénység - Végveszélyben a viharos Fekete-tengeren -
Elsüllyedt város... - A szigorú rendőrtisztek)*

Hazatérve Budapestre, ismét felvettem egyetemi előadásaim fonalát, amellelt több tudományos cikket írtam, amelyek elnyerték külföldi szakemberek elismerését. Budapesten, Bécsben, Berlinben, Londonban és Oxfordban előadásokat tartottam a rádió hullámain és a földrajzi társaságok gyülekezetében. Egyik budapesti arab nyelvű rádióelőadásom annyira elragadta dr. Huszein Hejkel egyiptomi író és oktatásügyi minisztert, hogy hatása alatt ő is vállalta a fáradságos zárandoklatot és vastag könyvben írta le élményeit. Rólam e könyvében *(Fi Manzil al-Vahy)* másfél oldalon áradozik. Többször repültem át Angliába, előadások tartására, tudományos kutatásokra. „Allah Akbar” című kétkötetes könyvem, amely felöleli az iszlám tanának és hívei életének ismertetését, több európai nyelvre lefordítva, megalapozta orientalista híreket. Mekka és az arab sivatag, a medinai mecset emléke azonban nem hagyott nyugodni. Éjjente, amikor álmatlanság gyötört, sokáig néztem a holdat, ahogy gyenge sarlóból sugárzó korongba izmosodik. A telihold ragyogása az arab pusztaságban úgy vonzott magához, mintha holdkóros volnék, és szomorúan lestem, mint fogy el ismét hosszú éjszakákon át.

A telihold az arab költők szépségeszménye: ehhez hasonlítják az imádott lény arcát, míg szelíd sugara a lélekből kiáradó szeretet. Nekem mást sugallt a holdsugár. Sápadt fényében feltűnt néhány romhalmaz Medina környékén, amelyek történelmi emlékeket rejtene maguk alatt. Ezeket akkor betegségem miatt nem tudtam feltárni. Akkor megijedtem és hanyatt-homlok rohantam haza. Rajtam kívül senki sem hatolhat be Arábia szent területeire. Kötelességem visszamenni ezt a munkát elvégezni.

Amíg e gondolat kínozott, és megszületett bennem a terv, s nagynehezen megértettem a lassan járó és még lassabban gondolkodó illetékes magyar körökkel eme tervem tudományos fontosságát, 1939 őszén kitört a második világháború. Eleinte csak Németország és Lengyelország seregei álltak egymással szemben, de Franciaország is mozgósított és lezárta légi határait Németország felé. Kénytelen voltam Oxfordból jövet repülőjegyemet sutba dobva Párizsból vasúton Olaszországon át hazavergődni. Újabb nehézségek tornyosultak elé. Hogyan jussak Budapestről a viharfelhők elkerülésével Keletre? Zavaromból egy újszerű intézmény segített ki. A magyar vállalkozókedv és képesség megteremtette a közvetlen vízikapcsolatot Budapest és a Közel-Kelet kikötői között. Kisebb úrtartalmú, különleges építésű hajók szállítják a magyar árukat a Dunán le a Fekete-tengeren, a Dardanellákon át, eljutnak az Égei-tenger legendás szigetvilágába, Szíria hegyövezte kies kikötőibe, a Szuezi-csatorna torkolatába és az alexandriai világítótorony tövében pihennek meg. Közben ellátogatnak Szalonikibe, Pireusba, Athén kikötővárosába. Ezeken a helyeken szedik fel hajóink mindazt a rakományt, amit az egzotikus világ tartogat számunkra.

A magyar tengerjáró hajók csak árut szállítanak, személyszállítást nem vállalhatnak. Egyetlen lehetőség maradt számomra: fel kellett vennem magamat a magyar tengerészet kötelékébe. Ötvenöt éves koromban, öreg fejjel így kaptam hivatalos tengerészeti igazolványt, szakállas fényképpel ellátva, és büszkén hajóztam be mint hajósínas a „Kassa” nevű tengerjáró fedélzetére. Földes kapitánynál szabályosan jelentkeztem, azután bemutatkoztam a többi

tengerésztisztnek és a legénységnek, amelynek állományát most személyemmel szaporítottam. Én voltam a világ legöregebb hajósina!

A „Kassa” motoros hajó. Raktárai tágasak, fedélzete széles, kormányállása kényelmes, gépei, műszerei tökéletesek. Szikratávírója összekapcsolja a világgal.

1939. szeptember 23-án, sivar, esős vasárnapon hagyta el hajónk Csepel kikötőjét. A kapitány hosszú szirénajellel búcsúzott el Budapesttől. Én egy ideig meghatottan integettem a szürke távlatba tűnő Gellért-hegy felé, azután igyekeztem beleilleszkedni újszerű életembe. A hajósnak többféle élete van. Ha a kikötőben vesztegel, ki-be rakódik. A tisztikar ilyenkor nehéz irodai munkát végez: nyilvántartja, számlálja, ellenőrzi a rakományt, a révhatóságokkal tárgyal, beszerzi a hajó fűtőanyagát és élelmét. Amint újból megindul a gép, és a hajó teste kellemes ringásnak engedi át magát, a személyzet „hajózik”: a parancsnok indít, az ügyeletes tiszt a műszereket kezeli, a géptisztek a hajó gyomrában sűrögnek-forognak, a kadétkok, matrózok és mindenki más tesz-vesz. Munka állandóan van a hajón: a ponyvát kell javítani, a hajótestet mázolni, a mentőcsónakokat fel kell szerelni, apróbb-nagyobb ácsolásokat kell végezni; olyan ez, mint egy kis gyár. A géptisztek ezermesterek. Nemcsak a fegyelem kívánja meg, hogy a legénység állandóan foglalkoztatva legyen, de lelki szükséglet is, mert a tengerésznek nem szabad elernyednie, nehogy legyőzhesse a körülvevő ellenség: a szél, a tűz, a hullám és a zátony.

A „Kassa” kékesszürke teste büszkén siklott le a Dunán második keleti útján. Egészen új hajó volt. Mohácsnál egy-két órára megálltunk, mert az országot vízen elhagyónak ez az utolsó magyar állomása. Utána nesztelenül futottunk be Jugoszláviába. A táj egyformasága untatóan hatott, és olvasással töltöttem a lomha órákat. Amire leszállt az est, és a tájat ezernyi csillaggal ékesítette az égbolt, hajónk Belgrád előtt siklott el, amit teljes kivilágításban élvezhettünk. A hajón az éjjelek mély álomban ringatják az utast. Teljes csendben csak a víz csobogását halljuk és nem csodálható, ha a Duna hablányairól álmodunk. Belgrád után a part érdektelenül lapos, csak Báziásnál emelkednek dombok, fokozatosan hegyekké nőnek és mindkét parton kies tájat varázsolnak szemünk elé.

Az Al-Dunán első állomásunk Ó-Moldova. Ez Romániához csatolt szerb lakosságú, hajdan magyar falu. Rengeteg gőzös és uszály feküdt kikötőjében. Itt szoktak a dunai gőzösök élelmiszert bevásárolni, mert kitűnő, olcsó piaca van. A hajó kapitánya is elindult bevásárlási körútra a partra és magával vitt inasként, hogy a húst és a bort segítsek a hajóra szállítani. A rövid séta Ó-Moldova utcáin jólesett a vízen való három napi ringatózás után.

Ragyogó napsugárban indultunk tovább. Drenkovánál ismét horgonyt vetettünk. A Dunának csendes habjai hol áradnak, hol apadnak, és a hajózásnak a víz szintjéhez kell igazodnia. Hányszor bosszankodtam, amikor a magyar rádió déli műsorát megzavarta a hosszadalmas vízállásjelentés. Most mint öregfejű kezdő „dunász” rájöttem, milyen áldásos munka ez. Mert a hajó kormányosának ismernie kell a folyó sodrását, amely hol itt, hol ott halmoz fel víz alatti homokpadokat.

Drenkovánál a déli parthoz közel eresztettük le a vasmacskákat. A kukázó horgony, amely a hajó faránál szilárdítaná állását, nem tudta magát a sodródó homokba befűrni és a hajó teste veszedelmesen közeledett a part felé. A kapitány kiadta a parancsot a horgonyok felszedésére, hogy biztosabb helyen várjuk meg a víz szintjének emelkedését. Nagy körben indult el a „Kassa” a Duna közepe felé, hogy az ár ellen úszva mélyebb fenék felett vessünk horgonyt. Mindnyájan a fedélzeten álltunk. Egyszerre erős lökést éreztünk és több koppanást hallottunk. A kadét felordított:

- Felütött a hajó!

Most újabb koppanás és lökés következett.

Földes kapitány nem vesztette el hidegvérét.

- Teljes gőzzel előre - jelezte le a gépházba, és egy másodpercre rá visszhangzott a harang, jelezve, hogy a parancsot teljesítették. A kormányos izmos karral csinált egy *rundót* a Duna közepén a part felé. „Felütött a hajó”. Víz alatti sziklazátonyra szaladt, és az több helyen beszakította acél testét. Ha nem sietünk teljes gőzzel a part felé, elsüllyedtünk volna. Így is a hajó feneke megtelt vízzel, és a hatalmas jármű a part közelében leült a homokos fenékre. A hajó megmenekült az elsüllyedéstől. Mindenki lótot-futott, az elsőtiszt harsány parancsokat osztogatott, a legénység a szivattyúkhöz rohant és már ömlött a kiemelt víz vissza a Dunába. Én sem akartam tétlenkedni, én is segíteni akartam, habár mint szakképzetlen dunásznak nem sok hasznomat vehették.

A fedélzeten ide-oda futkosva, különös recsegést hallottam. Mintha a hajó keble emelkedni, lélegzeni akarna. A ropogás erősödött és Fülöp főtisztnek jelentettem.

Homlokára ütött.

- A bakaporta feszül - kiáltotta. - Azonnal kinyitni a bakaportát!

Nekiláttunk, hogy a fedélzet felső ajtóit felnyissuk. Ezeket hívják az olasz *bocca di porta* után magyarul bakaportának. A vaspántok a vastag deszkákra már annyira megfeszültek, hogy emberi kéz le nem oldhatta őket. Fejszével kellett széthasítani a fedelet. Én is fejszét ragadtam és hasogattam a deszkákat. Munkához nem szokott tenyerem csakhamar feltört, de nem tágítottam. A ropogás, a nyikorgás zaja nőttön nőtt, a deszkák domborúan emelkedtek, de fejszéink széles nyílást vágtak rajtuk, és ez a nyílás elárulta a ropogás okát. A hajó méhe négyszáz tonna borsót tárolt, amelynek tetejére üveg- és porcelánárut helyeztek. A zátony által hasított résen át a víz ellepte a borsót és megdagasztotta. A megdagadt borsó szétmorzsolta az üveg- és porcelánárut és szétfeszíteni készült a bakaportát. Ha idejekorán nem adunk neki levegőt, szétrobbantja a hajó testét.

Nagyot lélegzettünk és siettünk a további mentésre. Első szereplésem mint hajósinasnak szépen sikerült, a kapitány megdicsért éberségemért és megszorította kezemet. Jobban esett ez az elismerés, mint hiú tudósok dicsérete.

Az árbocra felhúztuk a fekete gömböt, jelezve, hogy a hajó veszélyben van, és néhány perc múlva már jöttek a dunai hajók hatalmas gőzszivattyúikkal kiemelni a vizet szerencsétlen „Kassá”-nk gyomrából. A rakomány egy részét sikerült megmenteni, a kárt szenvedett árut a Dunába öntöttük. Így pusztul el milliós érték egy szakadás miatt, akár torpedó, akár alattomos zátony okozza a hajó testén.

A „Kassá”-ról áthajóztak a „Szeged” nevű motoros tengerjáró hajóra. Ennek a kapitánya sajnos, gyomorbajos volt. Csak burgonyapürén élt, és a legénységről is azt hitte, hogy jóllakik burgonyapürével. Nem is éreztem jól magamat a „Szeged”-en, és Ruszcsuk kikötőjében megragadtam az alkalmat, hogy áthajózzam a „Duna” nevű ezerkétszáz tonnás tengerjáróra. Ennek kapitánya, Edvi Illés Gyula, minden tekintetben ínyenc. A legénységi ellátás is kitűnő volt. Különböző híre is volt a „Duná”-nak. Eredetileg francia teherhajó volt és a világháborúban elsüllyesztett egy német tengeralattjárót. Óriási raktáraiban rengeteg árut halmozott fel és tetejébe még azt a rakományt is felvette, amit a megsérült „Kassá”-ból megmentettek. Ennek lebonyolítására három hétig kellett vesztegelnünk Brailában.

Brailánál a Duna medre már olyan széles és mély, hogy tengeri hajók is horgonyt vethetnek kikötőjében. Maga a város tiszta és a román városok vígkedvű életét sugározza. A főúton a kávéházakat délutánonként megtöltik a dolgukat jól végzett naplopók, akik több bölcsességet

látnak a szórakozásban, mint a nehéz munkában. Esténként a „Duna” tisztjei rendesen a parti vendéglőkben vacsoráztak, és engem, aki a drenkovai eset után matróznak léptem elő, demokratikus szellemben magukkal vittek. A román ételek kitűnőek, a román nők elragadóan kedvesek és az élet olcsó. A Duann-féle vendéglőben már a cigányprimás is ismert, és jókedvünk oly magasra hágott, hogy egy ízben kezembe adta hegedűjét és a „mester”-nek kijáró tisztelettel hallgatta ő is, a közönség is játékomat. Persze magyar nótákat játszottam és hozzájárultam a magyar-román nép barátságának megerősítéséhez. Alaposan meg is tapsoltak.

Nehéz szívvel és még nehezebb rakománnyal indultunk el Brailából a Duna deltáján át a Fekete-tenger felé. Késő este értünk a torkolathoz, ahol sötéten feketéllett a tenger vize. Rövid időre megálltunk, hogy kipihenten szálljunk szembe a haragos elemekkel. Ahogy elindultunk, dunászokból tengerészek lettünk. Ezt a változást a hajón két lélek megrendülve és megfélemlítve vette tudomásul: én, az újdonsült matróz és egy szürkés szőrű kiskutyá. Egy régebbi úton szedték fel Isztambulban és a fiatal állat hamarosan megszokta a vízi életet. Naphosszat futkározott a fedélzeten, elheverészett a ponyvákön, végigsétált a keskeny pallókon és tökéletesen kiismerte magát a hajó minden helyiségében. A konyhába nem merészkedett; türelmesen megvárta, amíg a szakács kiosztja a legénység kosztját, a maradványból azután vígan lakmározott. A hajóhoz illően Duna névre hallgatott. A tengeri betegség bajtársammá avatta a szó legszorosabb értelmében.

A nyílt tengeren a hajó a feltornyosuló hullámokon bukdácsolni és hemperegni kezdett. Ez rendes jelenség minden mozgó tengeren, de ezúttal a Fekete-tenger haragosabb volt a szokásosnál. Dühös szél kavarta fel a hullámokat és hegyekbe dagasztotta, amelyeknek tetejét sistergő taraj koronázta. Felséges látvány volt az éjszakában, de képtelen voltam élvezni. Elfogott a tengeri betegség, szédültem, jobbra-balra inogtam és rettenetesen rosszul lettem. Szégyenkezve és leverve vánszorogtam le fekvőhelyemre. A vihar mind erősebben tombolt, és a parancsnok a fedélzetre rendelte az egész legénységet. A hajó a „Kassa” rakományának jó részét már csak a fedélzeten tudta elhelyezni, és ott drótsodronyokkal rögzítették meg. Ahogy a hajó hempergett és csúszott le a hullámvölgybe, a sodrony megfeszült és kísérteties nyikorgással tetézte a hullámverés bögését. Lent, fekhelyemen csak azt éreztem, hogy a hajótestet valami hatalmas erő emeli, azután ledobja a mélységbe, és oldalait vadul csapkodja a víz. Néha, mintha oldalbordái betörtek volna, összehúzódott teste, azután megugrott, mint a megijedt csikó. Hallottam, hogy a szomszédos ebédlőben az asztal felborult és kettétört, a székek és a falhoz erősített lócák szanaszét gurultak és egymást zúzták. Kilódultam - az ágyból, és a kis asztalról rám zuhant egy csomó könyv. Ez a koppanás egy pillanatra elfelejtette velem szörnyű rosszullétemet. Némely betegséget fejbeveréssel lehet enyhíteni. Oldalam fájt, fejem kóválygott, krákogó torkom hiába kért segédanyagot már légen kiürült gyomromból. Visszamásztam ágyamra és karfájába fogóztam, hogy ismét le ne essem. Künn tombolt, őrzöngött a vihar. Bögött, ordított, sistergett, füttyült, sívított és verte a feldühödött tarajos hullámokat a hajóra, amelyet néha percekre teljesen elborítottak. Mint a mennydörgés, olyan hanggal zúdul a temérdek víz a fedélzetre és a lekötött rakományra. Betörheti a mennyezetet és darabokra szaggatja a hajót. A tengeri betegség elpusztítja az akaraterőt és tehetetlen, életunt bábbá silányítja az embert. Nem ellenkezne, ha a tengerbe dobnák.

Ilyen állapotba süllyedve hevertem helyemen, hol az ágyban, hol a padlón, lihegve, hörögve, amikor megszólalt a vészszíp. Sikoltva hasította át a levegőt, túlharsogva a vihar ordítását. Megremegtem hangjára. Újból megszólalt, most még vészesebben vijjogott. Elalélt agyamon ez az ijesztő vijjogás mint egy törszúrás cikázott át: a hajó veszélyben van! Fel a fedélzetre, utolsó lehetőségünkkel menteni kell a vagyont, életet, becsületet. Feltápászkodtam, de azonnal felbuktam. Az ágy lábába kapaszkodva vonszoltam magamat a vaslétra felé, amely a hajó mélyéből a fedélzetre vezetett. Görcsösen ragadtam meg legsós fokát és húzódkodtam

felfelé. Ahogy a hajó bukdácsolt, vízszintesen lógtam le a létráról, avagy hason feküdtem rajta, és amikor bukdácsolását megtoldotta hempergéssel, oldalt függtem le, de a fokokat el nem eresztettem. Nagy ijedelemben nem vettem észre, hogy milyen beteg vagyok. Hosszas küszködés után valahogy felértem a fedélzetre. Rettenetes látvány tárult elém. A lámpa imbolygó fényénél sápadt arcú, elnyűtt matrózok rekedt kiáltások kíséretében húzták a sodronyokat. A rakomány megcsúszott, és a hajó elvesztette egyensúlyát. Ha még tovább csúszik, belebukfencezik a feneketlen mélységbe. Kétségbeesve, a halál küszöbén feszítették izmaikat a matrózok, hogy megrögzítsék a megindult terhet. Vízhatlan kabátot és kucsmát dobott rám valaki, és már húztam én is a kötelet. A hullám átcsapott rajtam és elsodort, de egy nagy ládában megakadtam. Talpra álltam és húztam. A sós víz és a drótkötél felmarta tenyeremet, s ahogy vonszolt magával, a fedélzetre feküdtem és lábammal támasztottam meg guruló testemet. Hörgés, rekedt kétségbeesés, hideg, sós zuhany, vezényszó és emberfeletti erőlködés pokoli zűrzavara hullámzott körülöttünk. Térdkalácsom megsérült, azt hittem, hogy levált lábamról. Nem baj, most az egész életről van szó! Feltápáskodtam, elbuktam, gurulva is húztam, fogcsikorgatva, a drótot. Ha egy pillanatra lefolyt rólunk a hullám, megrettenve láttam matróztársaim kidülledt szemében a rémületet. Öreg tengeri medvék - ők tudják, hogy most miről van szó! Minden erőmet megfeszítettem, tudom utolsó leheletével elordítottam magamat: húzni!, húzni! és hangomat elnyelte társaim vezényszava: hórukk! És így húztam és húztunk, nem tudom, meddig.

Nem tudom, hogyan kerültem vissza a hajó mélyébe, fekvőhelyemre. Amikor lassan magamhoz tértem mély álmomból, a ringás már megszűnt. Megdörzsöltem szememet: a tenger fenekén feksznünk valamennyien ilyen csendesen? De nem! Minden száraz volt, csak ruhám és ágyam nedvesedett át az éjszakai zuhanyfürdő vizétől. Felszaladtam a létrán. Most függén kúsztam fel rajta. Künn ragyogott a nap. Isztanbulban horgonyzott a „Duna”, egykedvűen, a Boszporusz tündéerkertjében, mintha semmi sem történt volna vele az elmúlt éjszakában.

Jelentkeztem a parancsnoknál. Még sápadt volt az arca, de mosolygott.

- Már táviratoztam Pestre - mondta és megrázta kezemet. - Megmentetted a hajót.

Meglepetve néztem rá. Talán tengeri betegségem miatt gúnyolódik.

- Nem gúnyolódom - folytatta. - Derekasán megálltad a helyedet és jó példával szolgáltál a többieknek. Néha egy dekányi súly felbillenti a mérleget. Te voltál az a dekányi súly, amely megállította a rakományt. Előléptél elsőosztályú matrózzá.

Ezzel fejezte be mondatát. Elöttem Isztanbul hét dombja, ifjúságom álma, férfikorom küzdőtere, tanulmányom tárgya, és most ezen a szívemhez nőtt helyen lettem matróz. Nagyon boldognak éreztem magamat.

A boszporuszi Bűjük Deréből, ahol a „Duna” horgonyt vetett, be kellett mennünk Isztanbul belső kikötőjébe. A háború miatt hajók csak az aknák helyét pontosan ismerő helybeli révkalauzok vezetésével vonulhattak be a kikötőbe. A török révkalauz délelőtt megérkezett és lomhán felkúszott a hajóra. Parancsnokunk foga között morgott.

- Már megint ezt a „vénasszonyt” kaptuk.

Én várakozással néztem a „vénasszonynak” címzett révkalauzra, mert török volt, és mivel évek óta nem voltam Törökországban, a török beszélgetés lehetőségének szerfelett megörültem. Sajnos, sok hasznom nem volt belőle. Csak azt tudtam meg tőle, hogy az a gyönyörű fehér jacht a Boszporuszban egy amerikai milliomosé volt, és a török állam megvette Musztafa Kemál számára.

Úgy látszik, parancsnokunk szomorú tapasztalatokból ítélte a révkalausz szellemi képességeiről, mert bizony a hajdarpasai kikötésnél majdnem nekikormányzott a kőmólónak.

Isztambul bejárata még mindig elbűvölő, habár tagadhatatlan, hogy nagyon sokat veszített régi egzotikus bájából. Hol vannak a Boszporusz csipkézett erkélyű fapalotái, a pasák meghitt nyári villái? Helyettük modern, merev vonalú betonépületek unalmas sora emelkedik ki a ciprusfák közül. Mily ellentét! Az Aranyszarv egyik oldalán még felénk ásít az álomba merült régi palota, ahol hajdan a nagy szultánok éltek szűk szobákban, és ahová a képzelet több fényt, ragyogást varázsolt, mint amilyen a rideg valóság volt... A galatai oldalon a vaskos galatai torony még állja a sarat a körülötte ágaskodó újszerű épületek között, de a régi, regényes Konstantinápoly áldozatul esett az időnek, a kérlelhetetlen haladásnak. Még szomorúbbá hangolt az emlékezés, amikor partra szálltam. Még törökül beszélnek, mint régen, amikor kora ifjúságom álmait szövögettem a rozoga török faházak között, de akkor a csónakosok, a hordárok bugyogót hordtak és turbán takarta fejüket, az úri osztály női sokszerű selyemruhában, lefátyolozott arccal libegtek előttünk, a papság pedig rikító kaftánokban, olvasót pergetve csoszogott méltóságteljes léptekkel a csendes utcákon...

Ma éppen ez a keleti méltóságteljesesség hiányzik. Konstantinápoly elvesztette egyéniségét - ezért nem érdekes. Olyan akar lenni, mint a többi, unalmas, a hajszától fáradt idegzetű európaiak városai. A világ lassan, de biztosan elprózaizsodik, a költőknek a távoli berkekbe kell vonulniuk, hogy dalaikon elábrándozzanak. Kozmopolita lett a világ, és a próza, amit ez a kozmopolita világ beszél, tele van stílusbeli hibákkal. Az én régi, költői Konstantinápolyomat - moszlim diáktanyáival, arab és perzsa írók idézetektől hangos apró kávéházaival, titokzatos asszonyvilágával - már nem találtam többé. Elsüllyedt, mint távoli ifjúságom többi emléke. Be nagy kár érte!...

A tengerész nem ér rá, hogy kikötőben sokáig sirassa a múltat. A tengerész élete a mozgás, a változás. Minden kikötőben találhat drága emléket, édes szerelmet, de el kell szakadnia tőle, mert kész a rakomány, már csikorog a vasmacska: tovább, tovább!

Amikor elhagytuk Isztanbult, kivilágított szökőkutak sugároztak ki a földből, ünnepelven a köztársaság kikiáltásának évfordulóját. Kifutottunk a Márvány-tengerre. Lassan elmaradtak mögöttünk a várfalak, amelyeket hajdan Botond döngetett buzogányával, és a Hét-torony csipkés peremű bástyái, amelyek mögül annyi bús magyar szív vágyódott vissza a szabad hazába. Az idő szépre fordult, de a délnyugati erős szél hátráltatta menetünket. A „Duna” erősen bukdácsolt, csavarja kiemelkedett a vízből, amikor orra lemerült, és a gép gyors zakatolással „meg-megszaladt”. Lépésben haladtunk előre. A Dardanelláknál meg kellett állnunk, nem volt ésszerű, hogy az erős ár és a szél ellen küzdjünk. Egy éjszakát töltöttünk a szoros bejáratánál, és álmodhattunk a régmúlt idők nagy halottairól. Az ázsiai partról felénk szálltak a trójai háború nagy legendái, az európai parton ötvenezer angol katona fejfája állt őrt a sírok fölött. Alattunk a mélységben az elsüllyesztett angol és francia csatahajókról sóhajtottak szomorú dallamot a hazajáró lelkek az emberi gőgről és ostobaságról.

Másnap állandóan erős tengerjárásban folytattuk utunkat. A nap jórészt székelyszemre nyugágyon heverve töltöttem. Hiába, nem sok hasznomat vette a hajó, pedig ugyancsak igyekeztem szolgálni. Ha kissé jobban voltam, a tiszteknek meséltem Kelet csodás világáról, a görög szigetek történelméről, a sok-sok legendáról, amely bearanyozza az Égei-tenger világát. Amikor még emeletes gályák szelték át a habokat, és a „buzdító” *hortator* kalapácsütéssel adta meg az evezősöknek az ütemet. A görög szigetek ontották az építési anyagot, a déloszi, pároszi márványt, amelyből Athén csodálatos templomait, színházait emelték, a sudár fatörzseket, amelyekből a hajók ezreit ácsolták. Évezredek rablógazdálkodása letarolta a természet adományait és megkopasztotta a termékeny, zöld szigeteket. Ma a szigetek a hajóról

nézve sivár, kopár sziklatömbök, amelyek hidegen, meztelenül merednek ki az Égei-tenger azúrkék, fehérfodros hullámaiból. Csak belsejében szánthat az ember, ahová nem jutott el a hajóépítők szekercéje. Mily szerencse, hogy ma már nem fából építik a hajókat, hanem megkímélve a föld zöldellő életét, gyomrában vájkálnak, ércek után kutatva, hogy azokat feldolgozzák géppé, járművé. Az Égei-tenger kopár szigetei sok kincset rejtenek méhükben, szunnyadva várnak az emberi szellemre, amely felébreszti őket álmukból. Ki tudja, nem fognak-e akkor újból felsóhajtani, mint Vörösmarty földje: „Mily nehéz nekem az ember!”

Nem sokáig magyarázhattam. A szél nem hagyta abba támadását. Nekidülleszkedett hajónk oldalának és pajzán füttyörészéssel biztatta a vizet is támadásra. Nem tellett bele fél óra, és már ágaskodva rohantak egymásnak a tarajosok és üvöltve vágódtak a „Duna” acéltestének. Ez felsiklott a hullámhegyre, amely felemelte, megpörgette, hintáztatta és lecsúsztatva a hullámvölgy ölébe, vízzel öntve végig a lemerült hajótestet. Hajónk néha, mintha feljajdult volna a titáni ölelésben, talán félt, hogy a tenger összetöri bordáit.

Én megint rosszul lettem. Rettenetesen elszégyelltem magamat, és amikor gyomromból áldoztam Neptunnak, erős elhatározással egy cövekhez kötöttem magamat a fedélzeten és vízhatlan ruhában fényképezni kezdtem a vadul tobzódó hullámokat. Lekaptam őket, amint dühös rohanással felém süvítettek, kámzsám alá rejtettem kodakomat, és már elmerültem a fedélzeten végigsöprő árban. A hideg zuhanyok kikergették gyomromból az utolsó lázadó tartalmat, s már csak hörgő hanggal válaszolhattam a dübörgő hullámoknak. Vagy harminc felvételt készítettem, amikor a kapitány leparancsolt a fedélzetről.

- Elszakadhat a kötél s lesodor a hullám a tengerbe, nem tudunk kimenteni.

Letámolyogtam fekvőhelyemre. Igaza volt a parancsnoknak. A következő órákban a „Duna” percről percre víz alatt volt. Amint kiemelkedett belőle, csak úgy ömlött le oldalairól a sós hullám.

Három és fél napig tartott ez a tánc. Ezalatt állandóan rosszul voltam. Mint a halottaiból feltámadott, úgy fogadtam Beirut kikötőjét. A háború miatt a hajók éjszaka nem közlekedhetnek a szíriai kikötőkben. A háború elvette az emberek amúgy is szűkre szabott eszét. A félelem, amit fontoskodva elővigyázatosságnak neveznek, sok fonák intézkedést szült. Mindenkiben kémet szimatoltak.

Beirutban ki akartam szállni, hogy Damaszkuszon át Bagdadba jussak, és onnan hatoljak be Arábia szűz területeire. A hajón megjelent a rendőrség, amelynek vezetője libanoni ember volt, de kitűnően beszélt franciául. Átnézte irataimat, elszedte útlevelemet, és szűrős tekintettel végigmérve, mindenféle kérdést intézett hozzám. Áadtam neki néhány ajánló levelet, amelyek szíriai tudósokhoz voltak címezve. Ezeket olvasás nélkül zsebre tette, majd poggyászom után érdeklődött, örömmel siettem le fekvőhelyemre, és feltártam előtte bőröndöm titkait. Még pénzemet is megszámlálta, és ezek után azt hittem, hogy partra szállhatok. Nagyon csalódtam. A rendőrtiszt felizgatott képzeletében német kémmé változtam át, aki végveszélybe fogja dönteni a francia gyarmati állam létét. Úgy nézett rám, mint egy államokat felforgató rablógyilkosra, és ha nem bosszankodom, nagyon büszke lehettem volna, hogy az emberi butaság milyen fontosságot tulajdonít személyemnek. Tárcámban megtalálta feleségem és anyósom fényképét, és ez eldöntötte sorsomat. Anyós fényképét ilyen vakmerő útra elvinni nem lehet ártatlan cselekedet! Emögött valami rettenetes összeesküvés rejtőzhet. A fényképet „bűnjel” gyanánt lefoglalta; órák múlva - mialatt a hajót nem hagyhattam el, és rendőr vigyázott minden mozdulatomra - megkaptam a döntést: nem léphetek francia területre. A fényképet nem kaptam vissza. Anyósom fényképe azóta is valamelyik francia rendőrségi levéltárban várja az ítéletnapján való kiszabadulását.

Szomorú szívvel hagytam el Beirut kikötőjét. Útitervem felborult. Nem mehettem Szírián keresztül Arábiába. A „Duna” tisztikara és legénysége mindent elkövetett, hogy megvigasztaljon. Még a tenger is megszánt, és Beiruttól kezdve illedelmesen viselkedett. Érezte, hogy rajtam most már más oldalról esett súlyos sérelem, és nem tetézte keservemet szeszélyes kirohanásaival.

Siettünk tovább Egyiptomba. Port Szaidban egy napig időztünk. A Port Szaid-i üzleti negyedben felkerestem az ismerős boltokat, és tulajdonosaik örömmel fogadtak. Az utcán véletlenül még indiai ismerősökkel is találkoztam.

Egy nappal később Alexandriába futott be a „Duna”. Feltettem fejemre fezemet, amelyet még előbbi utamról őriztem meg, és úgy néztem a szigorú vámőrök szemébe. Arabul szóltam hozzájuk, de ez sem mentesített az igen alapos vizsgálatról. Megtapogattak, zsebeimet kikutatták, még fezemet is leemelték fejemről, vajon nem rejtegetek alatta titkokat? Bolond világot teremtett a háború, állig felfegyverzett emberek minden ártatlan, fegyvertelen lénytől rettegnék.

Alexandriában érzékeny búcsút vettem Edvi Illés Gyula parancsnoktól, a tisztikartól és legénységi kartársaimtól. Búcsút vettem a „Duná”-tól is, amely kemény acéltestével védett a tenger vad hullámai ellen, s gépszíve minden dobbanásával egyre közelebb hozott céljainkhoz.

Mi mindig búcsúzunk valamitől, és tovasietünk előre, újabb célok után.

Elindultam Kairóba, újabb munka, újabb élmény és újabb csalódások felé.

XII. A TELIHOLD RAGYOGÁSÁBAN

*(A háborús Kairó - Fogadtatás Arábiában - Olaj és whisky - Estély Mekkában -
A rablány szerelme - Vacsora a királynál - Légikaland egy arab pilótával -
Szabad-e lőtt tűzokat enni? - Mohamedánok-e a németek? - A próféta csatamezőin -
Szerelmi dráma a sivatagban - Étlen-szomjan, homokviharban, pusztulás szélén -
Az igazi arab lovak földjén - Repülőút Egyiptomba, 1955-ben)*

Kairóban régi ismerős voltam. Valamennyi íróval és tudóssal személyes kapcsolatot tartottam. Felújítottuk a régi emlékeket. Az idő halad, és minden változik. Keleten a változás sokkal gyorsabb, mert az industrializmus előretörésével századokat ugrik át. Négy év alatt Kairó társadalma is modernizálódott. Sok nő már fátyol nélkül jár az utcán, sőt nyilvános előadásokat tart, palotájába meghív férfivendégeket, s Alexandriában mogorva seikhek lányai együtt „strandolnak” férfiakkal. A maradi elemek ezt ugyan szigorúan elítélik, a nőemancipáció ilyen kinövésai ellen egész irodalom keletkezett, ami élénk tollharchoz vezetett. Egyiptom új életre kelt: írnak, olvasnak, vitatkoznak az emberek. Amíg az aranyifjúság a moziból tanulja az európai életet és rajong annak kicsapongásaiért, a nemrég alapított tudományos akadémián nyelvújításról tárgyalnak, a Groppi-féle kávéházban haladó szellemű írók beszélnek meg novelláik, regényeik, költeményeik tárgyát. Csütörtökön este az „Irodalom és Fordítás” bizottságában tudósok állapítják meg, milyen új könyveket fordíthatnak le arab nyelvre. Emellett az új napi- és hetilapok száma gombamódra nő. Rikkancsok éles kiáltása süvít bele a hangzűrzavarba, az utcai árus, a hűsítő italok, a robogó autók kürtje, a tevehajcsárok ordítása és a taligák zörgése színes egyveleget zúdít ránk. Európa, Ázsia és Afrika találkozik és él ebben a színdús városban.

Mohón vettem bele magamat az egyiptomi életbe. Csak egyik megnyilvánulásába, amely egyedül vonzott, de ellenállhatatlanul: a tudomány és irodalom hogyan visszhangozza az élet dübörgését.

Minden délután órákon át olvastam és vitáztam Sauki Aminnal, a tudományos akadémia titkárával, akinél kevés ember tud jobban arabul, ha egyáltalán tud! Be kellett csiszolnom nyelvemet az arab kiejtésbe, hogy tervezett arabiai utamon le ne leplezhessenek, és hitszegő gyanánt agyon ne verjenek. Inkább tökéletesen megtanultam arabul, amennyire ezt a nyelvet meg lehet tanulni. Felkerestem a mai egyiptomi irodalom és tudomány kiválóságait: dr. Táhá Huszeint, a vak tudóst, aki többet és messzebbre lát, mint épszemű kortársai, Abbasz al-Akkádot, a modern irodalmi kritika nagymesterét és elválaszthatatlan barátját, Abdul Kádir al-Mázinit, az arab stílus legnagyobb művészt, dr. Huszein Hejkel filozófust, dr. Manszur Fahmit és Ahmed Amin irodalomtörténészeket, Szaláma Muszát, a szociológust; minden csütörtökön együtt vacsoráztam Mahmud Tejmurral, ezzel a bájos, előkelő, nagy tehetségű regényíróval, Zaki Tulajmáttal, aki egyiptomi létére olyan tökéletesen tud franciául, hogy tíz évig színpadi rendező és színész volt Párizsban, Ibráhim Nádsi modern költővel, Taufik al-Hakimmal és Amin Haszuna regényírókkal, és sokszor vendége voltam a polihisztor Zaki Abu Sádi költő házában, aki az európai szellemet vitte bele az avasodó arab költészetbe. Se szeri, se száma a sok írónak, tudósak, aki barátom, segítőtársam volt kairói tartózkodásom alatt. Boldog és büszke voltam abban az érzésben, hogy magukénak vallanak, egyenrangúnak tartanak. Számos arab tudományos kérdéshez hozzászóltam, és folyóiratok szívesen közölték cikkeimet, tudományos és társadalmi egyesületekben előadásokat tartottam. Mohamed szellemi paradicsomában érezhettem magamat, hiszen még a gyengébb, de bájosabb nem is figyelte munkásságomat. A gyönyörű Huda Sa'rávi asszony, a nőmozgalom vezére keleti

stílusú, pazar berendezésű palotájában fogadott, ahol Maj Ziade, Sziza Nabrávi és a szépséges Szuhair al-Kalamávi írónőkkel ismerkedtem meg. Zejneb al-Hakim írónő villájában estélyt adott tiszteletemre, amelyen megjelent az egyiptomi irodalmi élet színe-java, közöttük a királyi család egy tagja és egy micisapkás férfi, akiről csakhamar kiderült, hogy Amánullah afgán király öccse. A Szovjetunióban szívta magába a haladó tanokat, s azoknak híve lett. Felesége, egy bajor királyi hercegnő, választékos előkelőséggel öltözködött, ami még jobban kiemelte az érdekes ellentétet közöttük és az öltözködéssel nem törődő férje között. Amikor az asszony megtudta, hogy Mekkazarándok hadsi vagyok, utasította tizennégy éves kislányát, hogy illedelmesen csókoljon kezemnek.

Valóban paradicsomi életem lett volna Kairóban a sok tudós, író és jóbarát között, ha a háború nem zavarta volna meg az életet. Afrikában olasz hadsereg támadott Egyiptom felé, és nemsokára a németek is beleavatkoztak. Az angolok újjélandi és ausztráliai katonákat hoztak Egyiptom megvédésére. Gyakran volt elsötétítés, és reflektorok keresték az ellenséges repülőket az éjszaka folyamán. A sötétség órákig tartott, és ezalatt minden járműnek, autónak, villamosnak egy helyben kellett állni, és várni a lefűjást. A rendőrök fehér karszalaggal különböztették meg magukat a sötétben esetleg jární akaró „civiliek”-től. Egyszer egy néger alaposan megtréfálta őket. Amikor ráförmedtek egyik éjszaka, hogy miért jár elsötétítés idején az utcán, azt felelte:

- A maguk fehér karszalagja és arca világít, a bomba csak magukat találhatja el. Én fekete vagyok tetőtől talpig, én el vagyok sötétítve!

A hatóság mindenkiben kémeket látott. Velem egyáltalán nem volt tisztában a híres angol „intelligence department”. Vezetője egy ízben kinyomozta, hogy bosnyák létemre felvettem a „Germanus” nevet, tehát német kém vagyok. Ekkora unintelligenciát nem tételeztem fel még erről az intézményről sem.

Amíg az ágyúk dörögtek a líbiai fronton, Kairó megtelt az „Anzac” válljelzésű angol hadsereggel. Australian, New-Zealand Auxiliary Corps, ez volt a rövidítés teljes címe. Jókedvű, kikapós fickók voltak, gyalogosok, tüzérek, repülők. Ha berúgtak - és ez majdnem állandó állapotuk volt -, nem bírtak magukkal. Egy italbárban az egyik újjélandi váltig erősítgette, hogy atyja házából ismer, és *daddy*-nek, apukámnak szólított, miközben öntötte mohamedán torkomba a tiltott whiskyt. Boldogtalan volt, amikor ölelő karjaiból kiszabadulva elfutottam haza. Szegény fiú, talán egy-két nap múlva lelövik gépével együtt, és szép, üde ifjúsága porrá ég!

Sajnos, láttam az „Anzac” tagjainak kevésbé mulatságos viselkedését is. Egy kávéházból figyeltem, hogyan rendetlenkednek részeg angol katonák.

- Sohasem láttam magyar katonát részegen - mondtam a mellettem ülő Haszuna barátomnak. - Illetlen és fegyelmezetlen dolog ez katonánál.

- Attól, hogy részeg - felelte komoran Haszuna - még jól verekedhet, sőt ittas állapotban a legharciasabb.

Tagadólág ráztam fejemet. Ebben a percben egy egyiptomi férfi sétált el a kávéház előtt felesége kíséretében. Két ausztráliai katona megállt előttük, tisztelgett, és egyik rögtön nevetve levette a férfi fejéről a fezt, és belekarolt az asszonyba. A férfi arabul segítségért kiáltott. Nincs a világon nagyobb lealázás mohamedán férfi számára, mint ha leveszik feztét és feleségéhez nyúlunk.

Haszuna is elvesztette türelmét, odaugrott a tántorgó ausztráliaihoz és alaposan leszidta. Én követtem. A katona egy pillanatra kijózanodott, tisztelettudóan összeütötte bokáját, eleresz-

tette az asszony karját, amelyet most először érintett idegen férfi keze, meghajolt az egyiptomi férfi előtt és úgy adta vissza neki a fezt. Azután mosolyogva bocsánatot kért.

- Csak egy percre szerettem volna egyiptomi lenni - mondta - és egy gyönyörű asszonnyal sétálni. I pray, I beg your pardon! (Bocsánat, könyörgök.)

Volt ebben a jelenetben valami humoros kedvesség európai szemmel nézve, de a mohamedán Egyiptomban ez a viselkedés vérlázító és felejthetetlen fullánkot döfött a sértett szívébe.

Pedig az egyiptomi nacionalizmus az európai iskolák hatása alatt erősödött meg. A francia keresztény misszió-iskolák térítés jelszava alatt működtek, de vallási térítést nem értek el. Mohamedán nem hagyja el vallását, nemcsak azért, mert a renegátot a vallásjog nem részesíti többé védelemben, és bárki büntetlenül agyonütheti, hanem főképpen azért, mert szilárdan meg van győződve, hogy az iszlám Istennek Mohamed próféta által kinyilatkoztatott utolsó vallása, amely magában foglalja a zsidó és a keresztény hit minden bölcs és értékes tanítását. A keresztény francia és később az angol iskolák azonban európai nyelvek és európai gondolatok, irodalmak és intézmények ismeretét vezették be a moszlim Keleten, amely addig a középkor feudális rendjében tengette életét. Sem Egyiptomban, sem a többi arab nyelvű moszlim területen nem volt nacionalizmus. Sőt Napóleon expedíciója előtt még nációról sem lehetett szó. Ez az idegen invázió nyitotta ki a szemét sok, a múltban ábrándozó egyiptominak, aki azonban még egy századig tűrte a török uralmat. Ez az invázió keltette életre az új arab irodalmat, mint ahogy a beiruti jezsuiták és később az amerikai missziós iskolák ásták ki a feledésbe merült régi arab irodalmat.

Ma már teljes egészében virágzik az a nacionalizmus, amely Európában a XVIII. században ébredt és a XX. században érte el az álmos Keletet. Teljes egészében virágzik az európai hatás alatt keletkezett új arab irodalom és tudomány, amely az industrializmus segítségével mind szélesebb rétegeket von be büvkörébe.

Néhány hónapi tartózkodás után ismét elindultam Arábiába. Szuezből szálltam hajóra és négy napi kellemes ringatózás után elérkeztem Dsiddába. Amikor a hajóról csónakba szálltam, egy pillanatra összerezsentem. Első utamról szóló könyvemet több európai nyelvre lefordították és az egyiptomi folyóiratok is bőven ismertették. Vajon most hogyan fogadnak a szigorú vahhabiták? De félelmem azonnal öröme változott, amikor az egyik motoros csónakban Abdullah Zeinel barátomat pillantottam meg.

- *Ahlan va szahlan* (Erezd magad kényelemben néped között) - kiáltotta felém, és azonnal átemelt csónakjába poggyászzal együtt.

Az arab viselet, a bő fejkendő, amelyet fonalból szőtt karika szorít le, minden arabnak marcona kifejezést kölcsönöz, mégha a világ legszelídebb embere is. Az arábiai szakállviselet, amely csak az állra szorítkozik és ott sötét bozótként terpeszkedik, egyenesen megfélemlítően hat.

Természetesen Zeinel házában telepedtem le. A kapunál széles mosollyal Rahim, a főabszolga fogadott, mint régi ismerőst. Szeretettel rázta meg kezemet, azután homlokához illesztette az engedelmesség jeléül. Rahim fekete néger, ősei eladták magukat a Zeinel családnak, és az itt született gyermekek mind a család tulajdonába kerültek. Rahim már idős ember és erősen deresedik, de fogait minden filmprimadonna megirigyelheti, övéen nagy karikán számtalan kulcs lóg, ő kezeli Zeinel minden vagyonát, még a páncélszekrényt is. Minden gazdájának a tulajdona: a ház, a föld, a pénz, a tevék, a kincsek és ő maga is egész családjával, mégis hűséges társként férnek meg egymással.

Tapsolt, amire előtűnt a többi rabszolga, megcsókolták kezemet, amelyből előbb kirántották bőrröndömet, és hangos üdvözléssel szobámba vezettek. Néhány óráig pihentem, amikor halk kopogtatás jelezte vendég jövetelét. Abdullah, házigazdám jelent meg a küszöbön, és hívott, hogy jöjjenek le az ebédlőbe, mert a vendégek már egybegyűltek. Tiszteletemre meghívta Dsidda előkelőségét: ott volt az öreg, tudós Mohamed Naszif, akinek vendége voltam első arábiai utamon, és fia, a kövér Huszein, Abdul Kaddusz író, Abdul Kádír és Szulejmán Nadsdi, a pénzügyminiszter. Sorban kezet szorítottak velem, bensőséges szeretet sugárzott fekete szemükből. Félelemre, aggodalomra nem volt okom.

Megmostuk kezünket, kiöblítettük szánkat, azután letelepedtünk a padlóra a kiterített hosszú, széles abrosz mellé, lábunkat mélyen magunk alá húzva, hogy kényelmesen nyúlhassunk az étel után. Nekem puha párnát adtak, megtiszteltetés és gyengédség jeléül. Az ebéd kitűnő volt. Színes halak úszkálnak a Vörös-tengerben, ezeknek húsát művésziességgel tudják elkészíteni a dsiddai szakácsok. Töltött galamb, töltött csirke, pirított juhhús és édes tészták sora az előjátéka a majdan a paradicsomban élvezendő örömeknek.

Ebéd után üdvözlő táviratot adtam fel a Riádhban tartózkodó Ibn Szaud királynak és a trónörökösnek, és még vígan együtt ültünk, amikor kilencszáz kilométernyi távolságból már meg is jött a válasz: Ófelsége vendégül fogad és szeretettel üdvözlö. Mily gyorsan röppen el az idő ma Arábia sivatagjai fölött. Ezer évig semmi sem változott, mintha minden álomba merült volna. Most szikratávíró, autó és repülőgép zsugorítja össze azokat a mérhetetlen távokat, amiken a minap még tevék csontvázai jelezték a karavánok útját! Most az állami autóbuszok százai szállítják az utasokat városról városra, és csak a nomád törzsek baktatnak szomorú tevéiken oázistól oázisig.

Szulejmán Nadsdi pénzügyminiszter a választávirat vétele után arra kért: keressem fel másnap hivatalában, hogy arábiai vendégeskedésem részleteit megbeszéljük. Az első nap már diadallal végződött. Estére Mohamed Naszifhoz voltam hivatalos vacsorára. Újabb vendégek, újabb barátok és újabb ételek. Barátságos szívem határtalan, de gyomrom az arábiai vendégszeretethez mérten nagyon szűk. A dús ebéd után úgy éreztem, hogy legalább egy napig koplalni fogok, és vacsorát nem is ehetem. De az arab szíveket, amelyek a gyomron át is szeretnek, nem lehet megsérteni. Ennem kellett fulladásig. Másnap elrejtőztem barátaim elől.

Arábia a világ legsivárabb területe. Óriási területének négyötöd része sivatag, de a geológusok a Perzsa-öböl mentén gazdag olajrétegeket fedeztek fel a föld színe alatt, ami ezt a szegény országot, illetve Ibn Szaud királyt és családját a világ krózusainak polcára emelte. Az arab napszámos és munkás, akit a tevé mellől szegődtettek el az olajkutak mellé, éppen hogy jobb megélhetést talált, mint azelőtt. Arábiában az olaj busás jövedelme azé az államé, amely maga a király. XIV. Lajos híres mondását, hogy „az állam én vagyok”, az arab király teljes egészében megvalósította.

Az amerikai olajtársaság, akié az olajkoncesszió, Dsiddában épített magának hivatalt. Saját villanyvilágításuk, hűtőkészülékük, amerikai konyhájuk és különösen sok italuk van. Nem mohamedán ember Dsidda falaitól tíz kilométernél messzebb nem mehet Kelet felé. Az már szent terület. A tengerben a cápák miatt nem lehet fürödni. Mivel töltse az a pár amerikai mérnök és geológus szabad idejét? Esténként kártyáznak és isznak. A vahhabita szekta, amelyhez a király is tartozik, szigorúan tiltja a szeszesitalok élvezetét, de az amerikai ház területen kívüli. Ott annyi pálinka volt felhalmozva, hogy egész Arábia berúghatott volna tőle. A nehéz, zsíros vacsorák után egy kis alkoholért ebbe a házba menekültem, és az unott, fásult „yankeek” - szívesen fogadtak.

Két hétig maradtam Dsiddában. Egy ugrásra, most már kényelmes autón, átszaladtam Mekkába. Ez a látogatásom nem esett a zarándoklati hónapra, tehát nem kellett az összes szertartást elvégeznem. Csupán a két törülközőt felöltve hétszer kellett körüljárnom a kábat. Ezt régi vezetőmmel, Abdullah Bejtulmallal végeztem el. Zeinel mekkai házában szálltam meg. Ő maga Dsiddában maradt, de mekkai házának szolgaszemélyzete gondoskodott jólétemről. Mekkában rettenetes záporosőnek voltam tanúja. A rekkenő hőségben, február végén, az ég csatornái megnyíltak, és öntötték a vizet a szűk völgykatlanba. A levegő kellemesen lehűlt; de a kába oszlopcsarnoka víz alá került. Nem ritka esemény ez Mekkában.

Régi barátaim sorban meghívtak. Egész nap talpon voltam, csak a kora délutánokat aludtam át. Öt óra felé felébredtem, és akkor egy korsó vizet csepegtettem a tarkómra. Mennyei élvezet volt ez egy negyed órára! De mekkai estéim és éjszakáim felejthetetlenek maradnak.

Abdul Gaffár, vagyonos ember, számos baráttal együtt meghívott vacsorára. Agyonkínzott gyomromra való tekintettel megígérte, hogy csak szerény, kíméletes, nyolc-fogásos vacsorában lesz részem. Napnyugta előtt indultam el barátomhoz. Háza már megtelt a vendégsereggel. Amikor valamennyien együtt voltunk, a házigazda vezetésével elmondtuk naplementi imánkat. Mély csend borult Mekkára. Mindenki imádkozik. Itt, ebben a kopár, sivár sziklavölgyben van Allah háza, ide fordul most imáiban háromszázmillió mohamedán, elfelejti a föld sarát, és elmerül a hit balzsamába.

Lá iláha illá' lláhu - nincsenek istenek, kivéve az egy igaz Istent - hangzott el ajkunkról, és mélyen meghajtottuk derekunkat. Azután emlékezetünkbe jut a Korán sok verssora, mint felfűzött gyöngyök, úgy peregnek nyelvünkre.

„Vajon nem tártuk-e ki kebled és nem vettük át terhed, amely lenyűgözte tested és felemelte híred? Bizony, a baj után jó a jó, bizony a baj után jó a jó! És ha megkönnyebbültél, tovább kínlódj és csak Uradhoz vágyódj!”

De hiába vette át az Úr terhünket, újabb súlyok nehezedtek ránk. És a Korán versei megint nyelvemre lopóztak:

„Tekintsd a hajnalt és az éjet, amikor betakart, nem hagyott el Urad és nem gyűlölt meg téged. A túlvilág jobb mint földi léted. Megjutalmaz Isten és léssen bő béred. Vajon nem talált árvának és adott menedéket? Tévelygőnek talált és ő lett vezetőked...”

Van-e csalódott lélek, amely ezután sem tud felegyenesedni s bátran haladni azon az úton, amelyet a törvény rendelt számára? A mekkai levegő sóhajokkal telik meg. Allahhoz fohászkodik a boldog hívő, a számító kereskedő, az éhező szolga és a jóllakott úr. Talán a bűnös éppen úgy, mint az ártatlan. Mert Allah megértő és megbocsátó.

Elvégeztük utolsó lebomlásunkat és a földön guggolva áldást kértünk a prófétára, családjára és minden igazhitű mohamedánra. Azután feltápáskodtunk és átmentünk a tágas ebédlőbe. A szolgák hozták az ibrikeket és törülközőket, megmostuk kezünket, szánkat és tisztult lélekkel ültünk le a vacsorához. Abdul Gaffár nem hazudott: a vacsora csakugyan nyolc kitűnő fogásból állt. Vacsora után a szokásos kézmosás, és a házigazda egy szűk folyosón átvezetett a belső terembe, ahová a külvilág zaja nem juthatott el. Ebben a hátsó teremben a jóllakott baráti társaság zavartalanul mulathatott. Már amennyire a mai Arábiában mulatni lehet. A szigorú vahhabiták elítélik a szórakozást. Elég a Korán és a próféta hagyománya. Ebben van az élet törvénye letéve, és az élet törvény, nem élvezet.

De a vahhabita Arábiában sem tudta a törvény kiölni az érzést, a vágyat a szabadság után. Petróleumlámpákkal megvilágított teremben kereveteken hanyattdőlve ültünk. Dohányozni nem volna szabad, és mégis egy ősapát vízipipa duruzsolása zsongott a levegőben, gazdájuk a

bugyborékoló hangok között belebámult a semmibe, hogy gondolatának szabad teret nyisson a végtelenbe.

Arab házban csak férfiak gyűlnek össze. A nők a hárem szobáiban lesik a hangokat, amelyek foszlányokban szüremkednek át a pálmatorzsekre támaszkodó vályog- és kőfalakon. A füsttel terhes és még éjjel is forróra hevített teremben rabszolgányok feketekávé és teát szolgáltak fel. A kis Farida dél-arab virágszál; barna bőru arcából tüzesen sütnek elő csillogó szemei. A sivatagi vad gazella kecses mozdulatai ringanak ennek a leánynak a bájában. Nyakán és karján ékszerek ragyognak, ruhája ékes, és amikor fejét lehajtva kínálja a vendéget, szende mosoly játszik ajka körül. Rableány, ura tulajdona, gazdája meg is ölheti. Ő mégis félelem nélkül mozog a sok torzonborz férfi körül, mint a madár a fenevadak ketrecében.

Férfiak, ha egymás közt vannak, sikamlós történeteket mesélnek. Ugyanezt teszik a háremekben a nők is. Egyik társunk, Al-Muszallami elmesélte, hogyan járt, amikor másodszor nősült. A lakodalmi ünnep után, amelyet a férfiak és a nők külön-külön tartottak meg, visszavonult lakásába, ahol már várta új felesége, akit természetesen még sohasem látott. Kívánsága az volt, hogy anyja életrevaló, erélyes lányt válasszon ki számára. Mikor a homályos, csak pislogó gyertyalángtól megvilágított szobába ért, a sarokban összekuporodva, vastagon kipárnázott ruhákba burkolva guggolt az asszony, fejét behúzza vállai közé. Al-Muszallami gyengéden megfogta felesége kezét és arcába akart nézni, amire az öklével megütötte. Al-Muszallami megtántorodott, de újból közeledett felesége felé, amire az ismét odasújtott öklével, elfordította arcát, majd körmével felhasította férje kezén a bőrt. Ez tehetetlen volt, mert hiába akarta viszonzni az ütést, a párnákkal kitömött asszony vértézve volt minden támadás ellen, és az új férj csak hosszas küzdelem árán - számtalan ütést, harapást és karmolást szenvedve - tudta rongyokban letépni az asszony ruháját, mire az feladta a harcot. Beduin lány volt, a *harbok* gögös törzséből.

Ezen az elbeszélésen mindnyájan nevtünk és jókedvvel szürcsöltük a kávé. A vidám mese megtörte a jeget. A ház egyik rejtett zugából előkerült a gramofon, és csakhamar pajzán dalok és európai operettslágeresek sikoltottak elő a finom acéltű alól, a mekkai ház hátsó termében a sötét arábiai éjszakában.

Azután a rableányok frissítőket hoztak. Egyikük szavalni tudott. Míg mi a kereveten kényelmesen hevertünk vagy guggoltunk, felállt elénk és pajkos verseket adott elő. A hangos nevetésre, amely szavalatát követte, elmosolyodott; csakhamar kiderült, hogy a vers kétértelmű szavait nem is értette, csak szajkó módra mondta el.

A szavalást éneklés követte. Búsan csendültek fel a lanttal kísért dalok a rableányok torkából. Az ének megváltoztatta a légkört. A mesék, amelyekkel az este kezdődött, vidám kacagást váltottak ki, a rableányok szavalata sem mélyítette el a hangulatot, de amikor elhalkult az ének, áhítatos csend állt be. Csak néha-néha hördült fel egy-egy vízpipa, ahogy gazdája nagyot szippantott belőle. Nem ittunk részegítő italt, de az idő éjfél felé járt, és a szellemek órája meghozta azt a meghatottságot, amit ittas emberek szoktak érezni, ha a bor felnyitja a gátakat.

Kábítóan mély csend ült meg a termet. Hipnotikus áram kapcsolt össze valamennyiünket. Az arabok mélyen és szagatatottan sóhajtottak. Delejes hullám roppent át hozzánk a nők rejtelmes világából. Gondolataink a ház falán túl szárnyra keltek a sivatag homokja felé, az elhagyott táborhelyekre. A rokon lelkek közelebb húzódtak egymáshoz.

Al-Kutbi mellém húzódott és megfogta a kezemet. Meleg volt érintése és szeme forró lángot lövellt, amint szemembe akaszkodott.

- Annyira szereted? - kérdeztem.

Lehajtotta fejét és hallgatott. Nem eresztette el kezemet, és szíve verését éreztem karomban, ahogyan a megindult férfiúi lélek hajtotta vérét hevesen.

- Nem lehet a feleségem - kezdte lassan, vontatottan. - Szegény vagyok hozzá, és családjá gőgös. Pedig rabja lettem örökre.

- Rabja egy nőnek? - korholtam. - Aki felét éri a férfinak?

- Úgy van - szólt komoran -, de az én értékem semmire apadt le, amióta megláttam. Arca mint a hold a hónap felében, szeme ragyog, mint a Canopus csillaga az égen. Én akarok apja lenni gyermekeinek, hogy vérem pezsdülése bennük új életre keljen!

Ijedten húzódtam el szenvedélye lángjától és más szomszéd után néztem. De hiába! Az éjféli terem felett dsinnek és manók cikáztak, és mindnyájan a szerelemtől ábrándoztak. Ez vadul hadonászott kezével, és szava hasította a levegőt, annak szeme szikrázott és lángot lövellt. Amaz rekedten zokogott, mert felesége meghalt a sivatagban, és karjára fektette szakállas, bús fejét.

- Gyermeke anyja, a légben úszó felhő, szavam visszhangja, szívem vadgalambja, miért hagytál itt engem, mikor csak most él lelkebben az ihlet, kicsi gyermekünk a viruló kikelet. Ölelésed első ígéret volt és tüzed forrósága máris kihűlt. Szerelmem elhagytad és tested a halálnak adtad, pedig üdvösséged nálam találtad.

Összereztem. Egy erőteljes arab férfi zokogott előttem. Fia anyját siratta, aki nem fog több fiat szülni neki. Van-e ennél megrendítőbb veszteség a világon a férfi részére, aki gyermekeiben a maga örökkévalóságát látja biztosítva?

Az arabok alkották meg a szerelmi költészet legmegrendítőbb eszményképét az Azra fiaiban, akik olyan igazán szeretnek, hogy ha szeretnek - belehalnak.

A petróleumlámpák fáradtan pislogtak. Most egy csinos, fiatal rableány jött be a terembe és egymás után kicserélte a mécseket. A leány közvetlenül mellettem tette le a lámpát, s amikor észrevette, hogy párnám a kerevetről a földre esett, felemelte és az ölembe fektette. Ráesett tekintetem. Szabályos arcán egy izom sem rándult meg, amikor barátságosan megköszöntem. Mozdulatai olyan kecsesek voltak, hogy rajta felejtettem szememet. Házigazdám észrevette, hogy figyelem rableányát, és mellém ült.

- Tetszik neked Aisa? - kérdezte.

- Nagyon kedves teremtes - válaszoltam és másra akartam fordítani beszédem fonalát, de Abdul Gaffár mintha meghökkent volna, megrázkódott.

- Mi az? - kérdeztem zavarodottan. - Csak nem bántottalak meg?

- Nem bántottál - felelte szomorúan - sőt örülök, hogy te is szépnek tartod. Énnekem nagyon tetszik.

- Boldog ura vagy ennek a rableánynak - mondtam neki mosolyogva.

- Boldog? - nagyot sóhajtott.

- Nem a tiéd? - kérdeztem.

- Az enyém, de rableány! Húsz aranyért vettem tízéves korában. Most tizenhat éves lett.

Kíváncsian néztem rá. Abdul Gaffár lehorgasztotta fejét és elcsukló hangon magyarázta:

- Elégek érte, hamuvá perzsel a szerelem.

- A rableányod! - ismételtam ridegen.

- A világon pénzért mindent meg lehet szerezni, hírt, dicsőséget, birtokot, mindent, de egy rabszolgaleány szerelmét, igaz szerelmét a világ semmi kincse sem biztosítja.

- Hiszen a tiéd! - válaszoltam.

- Ez az! A teste az enyém, a lelke az övé, és én az ő lelkét akarom, hogyha szemébe nézek, meglássam magamat lelke tükrében.

Szemében könny csillogott. Sajnálkozva néztem szép arcába. Két felesége, számos gyermeke volt, és árva szíve egy rableány megvásárolhatatlan szerelméért égett.

Hosszú csend következett. Ó, szerelem, könnyeket ontasz keleten és nyugaton, fejedelmek palotájában és koldusok kunyhójában!

Éjfél már régen elmúlt, amikor egyedül, szomorúan baktattam hazafelé Mekka szűk, sötét sikátorain. A város mélyen aludt. Mikor az éjszakai piac terére értem, egy karaván vánszorgott egykedvűen, fáradtan a házak között. Az egyik tevehajcsár együgyű bús dallamot dúdolt:

„Az utam csak bánat és célom is bánat...
Mögöttem bánat és előttem bánat.
Nem hagy el soha, leghűbb barátom a bánat.”

A felejthetetlen estély után még csak néhány napot töltöttem Mekkában. Felmásztam a kopár sziklahegyekre és gyönyörű márvány vonulatokat találtam hasadékaikban. Talán valamikor, talán nemsokára Arábia sivatagai alatt, a föld méhében sok értékes kincsre fognak bukkanni, és nemcsak az olaj lesz egyedüli forrása gazdagságának. De már akkor a népnek, ennek az éhező népnek is meg kell kapnia fáradságos munkájának jutalmát.

Autón robogtam vissza Dsiddába, hogy ruháim elrendezése után szakszerűen felkészülve induljak tovább Medinába. Közben Ibn Szaud király is megérkezett Dsiddába, és részese lettem egy valóban királyi vacsorának, amelynek juhcombjait saját felséges kezével osztotta szét vendégeinek. A királyi kegy különösen engem tüntetett ki, mert anyagi ajándékait értékben messze felülmúló szellemi kincsekkel halmozott el. Két teverakomány régi arab könyvvel gazdagította gyűjteményemet, s azok eddig ismeretlen tartalmát azóta számos tudományos értekezésben dolgoztam fel.

Két napig tart az út autón Medinába. Repülőgépen két óra alatt lehet a távot befutni. Erre is alkalmam lett volna, hiszen a királyi vendégjog minden alkalmatosságra kiterjedt, de annyi kaland után a szelídebb autót választottam. - Dsiddában ugyanis megismerkedtem egy bolondos arab pilótával, aki arab lévén természetesen úgy ült a volán mellé, ahogy azelőtt a tevenyereg cövekéhez. Nyelvével csettintett egyet, és a gép a levegőbe emelkedett.

Ez egy kétszemélyes vadászgép volt, amelyen ügyességét gyakorolta, arra az időre, ha majd a *frengék* ellen kell harcolnia. Addig unszolt, hogy végre nemzeti hiúságom megvédése végett felültem gépére. Jól odaszíjazott az üléshez, begyújtotta a motort és rohant, örülten, fel a magasba. A gép rekedten berregett. Nem volt nagyon bizalmat keltő az egész vállalkozás, de pilótám kinevetett. Arab volt és meg akarta nekem mutatni, hogy az arabok nemcsak verseket tudnak költeni. Már kétezer méternél jóval magasabban száguldottunk, hol a sivatag, hol a tenger fölött, amikor a gép zakatolása hirtelen elhalt és fejjel lefelé bukott. Szívem torkomban vert, és görcsösen megragadtam az ülés deszkáját. Mire azt hittem, hogy meghaltam, már megint zúgott a motor, és a gép megint szárnyain suhant tovább.

- *Kafza, já szidi lá takhaf!* (Csak egy bukfenc, uram, ne félj!) - szólt hozzám nevetve a pilóta és a következő pillanatban megismételte tréfáját.

- Egyáltalán nem félek - mondtam akadozva, halottsápadtan -, de várnak barátaim, sok a dolgom, holnap utazom Medinába, csinálj még egy bukfencet, és azután szálljunk le a földre!

Ez hatott. Néhány perc múlva a földön voltunk, feloldották kötelékeimet, rogyanó térdekkel kimásztam a gépből, megtapogattam magamat, hogy csakugyan életben maradtam-e, azután a barátok *habbaza* üdvívalgását fogadtam. Megmentettem nemzetem becsületét, de Arábiában nem szálltam többé repülőre.

Medinában díszes szállás várt vendégül. Százegynéhány évvel ezelőtt Mehemed Ali egyiptomi alkirály rendházat alapított Medina főutcájában. Itt gyönyörű erkélyes szobát, mennyezetes ágyat és teljes ellátást kaptam. Mily pazar volt mostani szállásom Jahja barátom szegényes szobájához képest, ahol akkor a halált vártam. Első utam mégis Jahjához vezetett. Megragadta kezemet, karját nyakam köré fonta és nem akart elengedni. Arra kért, hogy legyek házában vendége, hiszen hogy a múltkor lakásában tartózkodtam, ez nagy tiszteletet szerzett neki az egész városban. Kérésének alátámasztására felesége már süttött egy csirkét és kitűnő zöldségekkel körítve már betolta a férfiszoba küszöbére, azután sietve távozott, nehogy a tiszteletre méltó, híres idegen tekintete ráessék. Jahja behozta a tálcát, rajta a sok ízes étellel, lehelyezte a kerevetre, és az én kedvemért ő is hozzálátott az evéshez. Arábiában mindig tudnak enni az emberek, ha van mit, hogy arra az időre tárolják, amikor nincs. Evés közben el kellett beszélnem életem sorát. Sok földet bejártam, sok *frengi* néppel érintkeztem, igazán csoda, hogy a gyaurok kezéből még élve visszakerültem a próféta városába.

- Hol van Mahmud? - kérdeztem.

- Valahol a Nedsd fennsík táján lehet - felelte Jahja -, karavánt vezet meg utasokat szállít. Gyakran jön Medinába. Van taligája, lova, gazdag ember lett belőle.

Ennek szerfelett megörültem és kértem Jahját, hogy Mahmudot, ha Medinába jön, okvetlenül küldje el hozzám.

- Persze hogy eljön - mondta diadalmasan. - Idejön hozzád, ó hadsi, mert te természetesen nálam maradsz!

Szegény embert csak hosszas rimázkodással tudtam meggyőzni, hogy nekem mint a király vendégének a rendházban kell laknom. De vele fogok elmenni most, hogy a nagymecsetben az üdvözlő imát elmondjam. Ez némiképpen megnyugtatta. Felöltözködött, hogy elkísérjen a mecsetbe. Az úton egy kétkerekű taligát fogott el és azon kellett a legnagyobb feltűnés közepette a mecset kapujához megérkeznem. Nagy csődület vett körül. Szépen kifejlődött szőke szakállam tekintélyt adott. Pasa - suttozták, és a mindenütt jelenlevő koldusok már kinyújtották kezüket, hogy vélt méltóságomnak megfelelő bakisist kapjanak. Jahja el akarta kergetni őket, de most én akartam felülmaradni. Ha már kocsin érkezem a mecsetbe, illő, hogy ahhoz mértén viselkedjem. *Noblesse oblige!* Ami aprópénzem volt, rögtön szétosztottam a kéregetők között. Áldást könyörögve kísértek be a mecsetbe. Itt elvégeztem két meghajlásból álló üdvözlő imát, meglátogattam a próféta sírját és siettem vissza a rendházba. Természetesen kocsin. Azóta alig tudtam lopva gyalog járni az utcán.

Több hivatalos látogatást kellett tennem, a medinai kormányzónál, a *Manhal* (Forrás) folyóirat szerkesztőjénél, Abdul Káddusz Anszárinál, a rendház kórházának orvosainál és a nagymecset tudós papjainál. Hírem futótűzként terjedt el a városban. Itt még sokan emlékeznek a török uralomra, és számos török család él még Medinában. Kereskedők, iparosok, tanult emberek. Ezekkel is összejöttem, hiszen alig hogy lábamat a város kövezetére tettem, körémgyűltek a járókelők és üdvözöltek. Közmegegyezés folytán egyszerűen pasa efendinek szólítottak és tiltakozásomat csupán túlzott szerénységemnek tulajdonították. A koldusok azonban legkevés-

bé sem érvényesítették tiltakozásomat és elvárták az adományozott címemnek és rangomnak megfelelő alamizsnát. Előkelővé cseperedtem, hej, de sok pénzembe került ez az előkelőség!

De mindez eltörpül a medinaiak szeretete mellett. Délutánonként eljöttek a rendházba a vénék, a tudósok, az írástudók. A nagy udvarban a vízmedence mellett ültünk és beszélgettünk. Tárgy akadt bőven. Allah vallása végtelen, és magyarázatának sincs határa. A világ minden eseménye, minden jelensége benne van abban a szóban: *ilm* (tudomány), amely olyan, mint az óceán, nem, nagyobb annál, mint az űr, amely folyton tágul, bővül. A Korán és a próféta hagyománya és a moszlim tudósok véleménye magában foglal mindent, amit emberi értelem felfoghatott, és felfog a jövőben, amikor talán már a csillagokkal fogunk közlekedni. Ezek a délutáni beszélgetések egy olyan világot nyitottak meg újra előttem, amelyet ismertem, de ha középkori jellegével merőben más volt is a mai Európa életénél, meghitt elzártságával érdekfeszítően hatott.

Beszélgetés közben egyik ismerősöm elmesélte, hogy barátja egy gyönyörű tűzokfélé madarat lőtt és neki ajánlotta fel ajándékba. De ő aggodalmaskodik, vajon vadon lőtt állatot szabad-e Medinában elfogyasztani. Ez nagyon fontos kérdés, ezt alaposan meg kell vitatni. Előkerülnek a próféta hagyományai, tettei és kijelentései és azoknak szigorúan ellenőrzött lerögzítései. A vitatkozók két pártra szakadnak. Az egyik párt szigorúan a Vahhabita szekta elveire hivatkozva tagadja a tűzok elfogyasztásának törvényességét. A másik párt megcsömörölve a sok juhhústól, szívesen enne már szárnyast. Én is ehhez a párthoz tartoztam, és eszembe jutott Bukhári híres hagyománygyűjteményének egyik fejezete. E szerint, amikor a próféta utolsó évében Mekkába zárandokolt, elindulása után nemsokára, Medina határában, kísérete egy meglőtt vadszamárta bukkant. Megvárta, amíg előkerült a vadász, aki nem szándékozott zárandokolni, nem is volt zárandokruhába öltözve, és felajánlotta a prófétának az elejtett állatot. A próféta megengedte a hús élvezését, mert nem zárandok lőtte. Néhány nap múlva egy gazellát találtak, amelynek nyakába nyíl fúródott. Ennek húsát nem eheték, mert nem tudták, hogy ki lőtte: vajon profán öltözetű vagy zárandok volt-e az illető. Amit nem lőttek kimondott céllal zárandokoknak, azt ehetik, más vadat nem fogyaszthatnak. Mivel mi nem vagyunk zárandokruhában, nincs is zárandoklati idő, és a vadász is profán öltözkű ember, a tűzok húsa megengedett élvezeti cikk.

Akik az én pártomon voltak, hosszas fejtegetésemtől fellélegzettek, a másik párthoz tartozók hibásnak találták a hasonlatot, és vitába szálltak. Ennek a vitának az volt az eredménye, hogy másnap csak kisebbségben maradt pártunk élvezte az ízesen elkészített tűzokot.

De voltak ezeknek a délutáni beszélgetéseknek súlyosabb tárgyaik is. Elsősorban a háború. A kormányzónak hivatalos szikratávírója és rádiója is volt. Esténként ő és számos barátja feszült figyelemmel hallgatta a háborús híreket. A mohamedán világ jó része érzelmileg a németek mellé állt, mert nem ismerte őket és háborús céljaikban nem a német faj világuralmi törekvéseit, hanem az angolelles irányzatot látták megvalósítva. Az angolellesség és a franciák befolyásának gyengítése minden moszlim vágya, mert ezek gyaurok és a szegények urai. Ezért Medinában, a kormányzó palotájában lelkesen fogták a berlini rádió hadijelentését. A hitleristák egy bagdadi embert alkalmaztak az arab nyelvű hírek közvetítésére. Előbb rendszeren a Koránból olvasott fel kenetteljes hangon néhány verset, azután rátért a napi eseményekre: „Ezek után jelentjük, hogy ismét elsüllyesztettük a gyaurok harmincöt hajóját a tengeren és végigbombáztuk a gyaurok városait szárazföldön. Allah segítségével meg fogjuk törni a gyaurok erejét, és az iszlám törvénye fog uralkodni a földön.” Utána megint Korán-fejezetek következtek. Meg is volt ennek a hatása: Kairóban ebben a hiedelemben várták Rommel seregét, amelyet az önző angolok nem akarnak beengedni, Damaszkuszban a

fellázadt francia ezredek mögé álltak a buzgó hívek, és széles Arábiában lesték, mikor szállnak le a mohamedánokat a nyomortól megváltó német repülőgépek.

Mindennek hatását én is éreztem. Egyik délutáni beszélgetésünk során, amikor számos újonnan érkezett vendég élvezte a rendház udvarának aránylagos hűvösségét, egy ismeretlen jövevény nagyon gyanakodva fogadta beszédemet.

Valamennyien csodálták hosszú utazásomat Európa távoli országaiban, és lehet, hogy sokan kételkedtek is szavahihetőségemben. Hiszen Medinában még senki sem látott olyan embert, aki Angliában, Skótszágban, Dániában, Norvégia fjordjaiban, Svédország gyönyörű tiszta városaiban is járt és lakott. Ilyen ember talán csak a mesében van!

Az új jövevény, miután alaposan szemügyre vett, megszólalt.

- Ó, kegyes hadsi, nagy a te tapasztalatod a gyaurok országában, de te azt állítottad, hogy sokáig éltél az alemánok birodalmában, és érted is nyelvüket.

- Igen, Abdul Aziz uram - feleltem szerényen - ez igaz...

Mereven rám nézett, mint a vércse, amikor lecsapni készül áldozatára.

- Egy szóval sem említetted, hogy az alemánok mohamedánok, akik a gyaurok ellenségei és elpusztítói.

- Erről nem beszéltem velük - feleltem, átlátva cselvető szándékát. - Nem akartam feszegetni a hitvallást, mert én mint igazi moszlim, *szunnita* vagyok, az alemánok pedig *siiták*.

Ez a két moszlim felekezeti gyűlöli egymást, és kijelentésemmel nemcsak a gyanút tereltem el magamról, hanem hatalmas csapást mértem a hitleri arab nyelvű propagandára is.

Medinai tartózkodásom célja a történelmi emlékek felkutatása volt. Ebben hathatósan segített Abdul Kaddusz Anszári, a Manhal folyóirat tudós szerkesztője. Végigjártam és felmértem azt az erődítési árok vonalat, amelyet Mohamed próféta húzatott, amikor a mekkaiak óriási sereggel megtámadták Medinát. Az arabok járatlanok voltak a várostromban, és egy Szelmán nevű perzsa ajánlotta a prófétának a védekezésnek ezt a módját. Kirándultam az ohodi csataterre, ahol a próféta vereséget szenvedett, és egy kő kiütötte szemfogát. A kopár, sziklával körülvárt síkságon elhanyagoltan hevernek a hajdan felállított és a vahhabiták által lerombolt síremlékek romjai. Csak Hamzának, a próféta nagybátyjának sírja maradt meg valamennyire épen. Mindent lefényképeztem és felmértem.

Távolabbi csataterekre karavánnal mentem. Badr volt a próféta első győzelmének színhelye. Ezt okvetlenül látni akartam. Nem sokáig késett az alkalom. Egy kereskedői karaván Janbuba tartott, hogy a tengerparton lerakja áruit: teveszőrt, kecskeszőrt, datolyát és gyógyfüveket. Ehhez a karavánhoz csatlakoztam. Badrot is útbaejtik, ott letesznek, és Allah intézi majd további sorsomat. Most a kényelmesebb utazást választottam. Nem harci tevé, dalulon ültem, hanem átengedtem magamat a tágas kosárnyereg, a *sukduf* ringatásának.

A karaván gyöngysora vontatottan elindult. Teve teve után cuppogott, fejét méltóságteljesen emelgetve az előtte cammogó állat farka felett. A tevehajcsárok mezítláb lépdeltek mellettük. Én szerencsésen megeltem régi hajcsáromat, Mahmudot, aki az egész út igazgatását elvállalta és abbahagyta jobban jövedelmező foglalkozását, csakhogy velem jöhessen.

A látóhatáron már lebukott a nap korongja, és az ég lila, tűzvörös, sárgás sávok között a hideg acélszürke leplét borította a tájra. Néhány izmos pálmafa meredezett az ég felé, azután kiértünk az iszapos, homokos, majd kavicsos pusztába. Egész éjjel baktattunk, és már verőfényes nappal volt, amikor álmomból kutyaugatás keltett fel. Oázishoz közeledtünk.

Mindenki felvidult, a teve oldalán lógó kecskebőr tömlők poshadt vizét kiönthetjük és újból friss forrásvizet ihatunk. Mily mennyei nektár a víz a sivatagi út után. Megálltunk az oázis közepén. Sátrak és vályogházak tarkították a teret. A hajcsárok letérdeltették állataikat, és mi kimásztunk a kosáryeregből. Néhány asszony és lány is feltűnt, ahogy ügyesen kijut a kosárból és a teve nyakán át kúszik le a földre. Azonnal magukra borították fehér vászon leplüket, nehogy férfiszem, amelyben a *sejtán* sohasem alszik, megsértse őket tekintetével.

Mahmud felkapta cókómókomat és elindultunk szállás után.

Nem kellett messze mennünk, egy magas épület tornácán ülő csoportot pillantottam meg. A ház jómódot árult el, ezért ezt választottam szállásul. Arábiában nem voltak szállodák, a hívők ismerősökhöz szálltak meg, három napra. Ezalatt megemésztették a vendégszeretet adományait és utána továbbálltak egy másik ismerőshöz három napra. És akinek Arábia oázisaiban nincsen ismerőse, az úgy cselekszik, mint én.

- *Asszalám alejkum, va rahmat Ulláhi va barakátuhu!* (Béke veletek, Isten irgalma és áldása legyen rajtatok!) - szóltam a csoporthoz, amikor felléptem a tornác lépcsőjére. Mahmud illedelmesen megállt mögöttem.

- *Va alejkum szalám va barakatuhu ta'ála* (Adassék béke és a magasztos áldása neked is) - viszonozták kórusban, és ezzel már ismerősök lettünk.

Egy ősz szakállú férfi, akinek külseje elárulta, hogy ő a ház ura, felkelt és barátságos mosollyal felém sietett.

- *Ahlan va szahlan!* (Légy otthonos és kényelmes) - mondogatta többször, és kétszer tapsolt, mire elősietett egy szolga, Mahmud kezéből kivette kis táskámat és egy kényelmes szobába vezetett, ahol Mahmuddal együtt percekben belül fekvőhelyet készítettek számomra. Mahmud visszament a karaván térdeplőhelyére, én pedig kis mosakodás után, amelyben a szolga segédkezett, kimentem a tornácra újdonsült barátaimhoz beszélgetni. Mert erre, alvásra és evésre mindig ráér az arab úr. Házigazdám úr volt, és mint az ő vendége, én is élveztem ezt a kiváltságot.

- Egészséges vagy, ha Allah úgy akarja - kezdődött a társalgás. - Könnyítse meg a Mindenható terhedet! - mondta nyájasan házigazdám, és a többi vendég vagy rokon hangosan ismételte a jókívánságot.

- Oltalmat és enyhülést találtam házadban, az ég áldása legyen körülötted - feleltem én, mire feloldódott a nyelvek köteléke és nem telt bele öt perc, már mindent tudtunk egymásról. Ezalatt bőven ittuk a kávé.

- Én Abdul Karim, a kairói Azhar mecset seikhje, hadsi, kegyes tanulmányok elvégzésére jöttem Arábiába. A próféta életének nyomait kutatom.

- *Szalla alejhi va szallama!* (Béke és üdv lengje körül!) - mondták kórusban velem együtt.

Házigazdám vagyonos datolyaültetvényes és kereskedő volt, vendégei részint beduin barátai, részint üzlettársai. Arab viseletükben, hosszú subájukban és széles fejkendőjükben, amelyet fekete fonálzsinór szorított le, marcona volt tekintetük. Mellettem bő köpenyben kuporgott egy alak, akit eleinte nem is vettem észre, csak akkor lettem figyelmes rá, amikor beszéd közben könyökömmel véletlenül meglöktem. Visszariadtam egy pillanatra, amint tekintetem ráesett: szép tojásdad világosbarna arcán lányos szemek parázslottak, fejkendője alól hosszú fonatokban hullott alá szénfekete haja. Úgy látszott, hogy észrevette zavaromat, és mosollyal próbálta azt enyhíteni. Mily vakító fehér fogsor villant most elő száján és mily csábos sugarat árasztott szeme. Ilyen lányokat csak a paradicsombeli *hurik* között láthat az a boldog, aki

odakerül. De hogyan kerül ez a szép lány közénk, férfiak közé? Ez a kényes helyzet és szomszédom szinte tüntető érdeklődése beszédem iránt, amit előrehajlásával árult el, teljesen kihozott sodromból. Talán kegyelt rabszolgaleány, és az én kedvemért tűrik meg maguk között?

Zavaromból az ebédre hívó jelzés segített ki. Előhozták a tálakat kézmosásra. Házigazdám öntötte kezemre a vizet. Ezt a pillanatot felhasználtam, hogy egy szokatlan kérdést tegyek fel:

- Ez a leány szintén velünk eszik? - és a szomszédomra mutattam.

Rengett a ház a nevetéstől, ami erre kitört a tornácon, harsogott az utca a visszhangtól. Házigazdám abbahagyta a kézmosást, a hasát fogta, a rabszolga, aki a tálát tartotta, ámulatában a földre öntötte tartalmát és száját tátva felejtette. Egyesek hanyatt feküdtek a földön és hemperegtek a kacagástól - ez arab szokás, így nevetni. Bájós szomszédnőm pedig úgy nyерített, mint egy megriadt csikó.

- Oszmán, az én fiam leány! - kiáltott göresös nevetéssel az egyik vendég, és amikor már a tágas ebédlőteremben voltunk, még mindig fojtogatta a kacagás.

Most jobban szemügyre vettem Oszmánt. Nadsdi beduin suhanc volt, a legnemesebb fajtából, szabályos arca és különösen hosszú hajfürtjei tévesztettek meg. De ezt a szégyent senki sem mossa le róla. Ha nőnek nézünk egy beduin fiút, ez a legnagyobb szégyen a világon. Jó, hogy handsárjával nem döfött le azonnal. De vendéget három napig nem szabad bántani, azután védje meg magát, ha tudja, egy beduin haragjától.

A délutánt alvással töltöttem. Éjszaka indult el karavánunk újra, és én a kosárnyeregben elmélkedtem furcsa kalandomon. Háromnap utazás után értem Badrba. Ez az oázis ma már faluvá nőtt azon a hegyektől körülvett tojás alakú síkon, ahol az iszlám korai történelmének első jelentős hadieseménye lejátsszódott. A török uralom alatt erődöt építettek a sík északi felén, de ez ma elhanyagolt állapotban ásítozik a múlt tövében.

Badrban szintén „barátoknál” laktam. Ez az oázis termékeny talajon fekszik, lakói jómódot árulnak el, és vendégszeretetük még arab viszonylatban is páratlan. Az iszlám történelméről keveset tudtak, de érdeklődéssel hallgatták meséimet. Mahmud most már elválaszthatatlanul hozzám ragadt, velem együtt aludt és demokratikus egyenlőségben kivette részét az elismerésből és dicsőségből. A badrbeliek tudatlanságán felbuzdulva olyan dicshimnuszokat hazudott rólam, hogy szájátva hallgattam. Nagyokat nyeltem, de meg nem cáfolhattam, mert ez mindkettőnk tekintélyét aláásta volna. El kellett tűrnöm, hogy - mintha csak az Ezeregy-éjszakából idézne egy mesét - minden császárnak barátja vagyok, a királyok rokona, sőt én magam is király vagyok, aki országa kormányzását fivérére bízta, hogy a próféta nyomait kutassa és azután kihirdesse az iszlám diadalát az egész világon!

Badrban mindent szemügyre vettem, azután a Mahmud által szerzett karavánnal visszatértem Medinába. Ez hosszú gyöngysorú karaván volt és Medinát érintve tartott Khaibarba és onnan a Nadsd fennsíkra, Riádhba. Boldogan csatlakoztam hozzá, mert útba ejtette Khaibart is, ahol elmélkedhettem a próféta hadjáratán és a khaibari zsidók sorsán, akik hősieen ellenálltak várszerű erődjeikben, de végül mégis megadásra kényszerültek. Az arab krónikaírók hosszasan emlékeznek meg az ostromról, amelynek eredményeként a próféta elrendelte, hogy a kinyilatkoztatott vallások hívei földhozamuk felét kötelesek leadni a győztes moszlimeknek, és ez maradt szabálya századokon át minden mohamedán adózásnak.

Ma Khaibarban már nem laknak zsidók, és váraik közül csak a *Marhab* erőd romjai dacolnak másfél ezer év enyészetével. Lakossága annyira kevert a néger rabszolgákkal, hogy azt hittem, a legsötétebb Afrikában járok. Rendkívül fanatikusok és a vahhabita puritán tanokból minden-

nemű világos bőrű emberre kiterjesztették az idegengyűlöletet. Örültem, hogy karavánunk kétnapi árukicserélés után útrakelt. Khaibar környékét sok száz kilométernyi távolságra lávaömlés borítja. A legutolsó vulkanikus kitörés a XIII. században történt és végigömlött a Vádi al Thebel mentén, kelet felé. Tevéink bukdácsolva haladtak előre, és én nagyokat zökkentem a kosárnyeregben. A derék Mahmud vigasztalt, pedig az ő meztelen talpát sebeztek fel az éles kövek.

- Ez a mi törzsünk ősi földje - mondta. - Itt élt hajdan ősapánk, a nagy Harb. Neve háborút jelent, és mi, leszármazottjai nem félünk a háborútól.

Nap nap után egyformaságban telik, mégsem unalmas. Olykor egy vadtehén tűnik fel és kíváncsian néz ránk. Két merev szarva olyan közel van egymáshoz fejbúbján, hogy sokan azt hitték, csak egy szarva van. Még nem találkozott vadással életében, ezért nem is fél. Talán ő is átvett a Harb törzstől valami bátorságot? Kecses gazella is feltűnik, ijedten rebben el előlünk. Ezek már tapasztaltak egyet-mást és közelről látták a halált.

Karavánunk vas- és lakatosmunkát szállított Riádhba az ottani paloták számára. Teakfa faragású erkélylapok, szétrakható bútorok, csillárok és drága európai szövetek, brokátok alkották a rakományt. A sivatag hajói bendőikben tárolják az üzemanyagot. Az oázisokban felfrissítik élelmüket, teleszívják magukat édes forrásvízzel és mennek tovább életük útján. Kevés élelmiszert vittünk magunkkal, mert oázistól oázisig mindig találunk enni- és innivalót. Mahmud egy zsák tejpogácsát készített számomra, ujjlenyomatait megörökítve rajtuk, és biztatóit, hogy szükségben nem lesz részem. Bízam benne, hiszen ő főzött rám, az ő kezében volt életem már többször.

Két napig pihentünk Al-Evajeth faluban és újult erővel baktattunk tovább a vádi mentén Szuleimiig. Itt hosszabb pihenőt tartottunk. A falubeliek azt ajánlották, hogy a karaván ne a szokásos utat kövesse Aneiza felé, hanem vágjon át délkeletre a Vádi Dsadakon át egyenesen a Vádi Ghureirhoz. Napokig erről folyt a vita. Én beletörődtem sorsomba, nekem annál is inkább tetszett ez a rövidítési terv, mert erre még európai ember nem járt, és érdekes élmény kínálkozott. Szuleimiben barátságot kötöttem néhány beduinval, akik mindenáron ott akartak tartani és megházasítani.

- Nem illik ilyen derék, tudós embernek egyedül élni - mondták. - Sok fiat kell nemzeni - biztattak -, hogy a tudomány öröklődjék.

Nagy nehezen tudtam csak buzgalmukat elhárítani, írni-olvasni nem tudtak, de felmenő őseiket fejből elsorolták. Egy estéli beszélgetés alkalmával az egyik beduin, akit *sájjirnak*, tudónak, költőnek címeztek, szomorú mesét mondott el. Nem mesének tartotta, hanem való történetnek, amely talán nem is egyszer, hanem többször is előfordul az arab pusztákon:

„Al-Ghuráb féktelen beduin volt, a dsuhajna törzs fia. Aisa szerelme miatt lett bujdosó. Először tulajdon testvérbátyját küldte féltékenységből a másvilágra, mert Aisára merte vetni a szemét. Azóta hontalanul bolyong, és a halál jár nyomában. Üldözőit párviadalban ledöfte és már olyan sokat ölt, hogy csaknem minden törzsnek tartozott áldozati vérdíjjal, saját törzse meg kitaszította. Senki sem tudja, merre jár, hol bújik meg titokban. Csak olykor éjjel lebben meg Aisa sátrának ponyvája, és a sötétből Ghuráb arca villan elő. Dalokat énekel szerelmesének, aki elbűvölten hallgatja a mámoros szavakat. Aisa viszonzszereti és kesereg szerelmese után. De szülei nem törődve bánatával, férjhez adták Nabrávihoz, a Harb törzs leggazdagabb fiához. Pazar lakodalmat tartottak. Az új férj magas tevéen hozta feleségét sátrába. Szerelme jelül színes ruhákkal, ékszerekkel halmozta el, de Aisát szíve csak Ghurábhoz vonzotta. Nabrávi érzi, hogy felesége mást szeret. Gyanítja, hogy ha távol van a sátortól, felesége szerelmese a közelben ólálkodik. Féltékenységeben halálos bosszút forral és embereivel, a

Harb törzs legbátrabb vitézeivel lesbe áll. Napokig keresik Al-Ghurábot, míg végre egy vízmosás szélén megpillantják legelő tevéjét. Rajtaütnek és körülfogják, de arab szokás szerint időt engednek neki, hogy felszíjazza tevéje nyergét és púpjára pattanjon. Megkezdődik a viadal. Ghuráb támad, és ledöfi, akit elér, azután fordul és vadul eliramodik. A támadók utána. Tevéje hirtelen megtorpan, fejét dühösen felkapja és oldalt kerülve belemar ellensége combjába. Fejnagyságú húsdarabot ránt ki izmából. A harbi fájdalomtól eltorzult arccal fordul le állatáról. Repül a dárda Ghuráb felé és már nyakához ér, amikor hirtelen elhajlással kitér a gyilkos fegyver elől. Most ijjal lőnek rá egész közlelől, de Ghuráb hirtelen tevéje marjához simul, s a nyilak fölölte suhannak el. Megriad, tevéje megvadul, rúg, mar, gazdáját védi. Ijedten térnek ki előlte a harci púposok. Tevék vad hörgése. Ghuráb csapásaitól elesett harcosok kiáltása reszketteti meg a pusztá levegőjét és vérrel itatja száraz homokját. Mind vérszomjasabban, mind elkeseredettebben hajszoják egymást. Ghurábot sérthetetlené teszi halálmegvetése és kínzó szerelme. Végre szembe kerül a két vetélytárs: egymásnak rohan a harbi Nabrávi és a dsuhajna Ghuráh. Villog a kard a kezekben, csattognak a pengék, és suhog a lég, ahogyan szelik át a szablyák. A kíséret néma mozdulatlanságban lesi a párbajt. Allah dönt ügyükben. Ő tudja csupán, kinek van igaza.

Nabrávi nekirúgtat és eléri Ghurábot, már emeli kardját és fejére suhint, de ez elhajlik és kardja markolatával védi ki a csapást. Nabrávi melle pusztán táru Ghuráb pengéje elé. Most méri rá a halálos csapást. Zordan néz arcára, de megrándul izma, egy pillanatra egy kép suhan el szeme előtt: Nabrávi szemében felfedi Aisa tekintetét, amely mintha megrögződött volna a féltékeny férj lelkében. Visszarántja mellét érintő kardját, kettévágja a csupasz levegőt vele és felordít a halálaszánt Nabrávi felé: »Enyém a szerelem, legyen az élet a tiéd!« A vetélytárs meghökken. De társai felhasználva a pillanatot, Ghurábra rohannak és lekaszoják. Így szakadt meg a szerelmes gyilkos életének fonala és így váltotta meg halálával sok beduin életét.

Nabrávi diadalittasan tér vissza sátrába. Az élet az övé, és ő az életért akar élni! Az élet szüli a szerelmet!

Néhány hónap múlva Aisának gyermeke születik. Az újszülött leány, szégyen és baj a családra. Nem szerelem gyümölcse, csak a fájdalom érlelte az anya méhében. Nabrávi megretten a gondolattól: Allah az életet is megtagadta tőle, nemcsak a szerelmet!... Nem fia született. Haragosan néz feleségére, aki idegen lélekkel osztja meg sátrát vele...

...A nap lenyugodni készül a láthatáron és sárgás fényt vet a szürke homokra. Messze a tábortól bukdácsoló léptekkel halad egy asszony, kisedet tartva ölében. Elérkezik egy homokdomb tövéhez és ott megáll. Óvatosan körülnéz és hallgatozik. Semmi nesz nem rezgetteti a levegőt, csak a gyorsan lehülő homok szemcséi nyögdisélnak, ahogy az esti szellő megérinti őket. Aisa a pusztá késői vándora. Lehajol a földre, kezével kis gödröt ás és abba temeti alvó gyermekét, átadva a homoksírnak örök álomra törzse szégyenét.”

Így temettek el hajdan ezer leánygyermeket az arabok, és így takarja sok ártatlan kisedet testét a sívó arab homok.

A hosszú tanácskozás eredményeképpen az állítólag rövidebb utat választotta a karaván. Az idő megenyhült, így nappal vánszorohtunk a még mindig tűző napsugár alatt. Kosárnyergem ponyvája alól messze láthattam. Mahmud hűségesen lépdelt tevéem mellett. Minél tovább haladtunk, annál inkább méltatlankodott. Nem tetszett neki az út. Nagyon sivár és messze földről elfűjt homoktakaró földte a földet. Mérföldekre csak sima felületet lehetett látni, amelyet ritkán szakított meg egy-egy kiálló sziklatalp, mint réges-régen emelkedő fennsík

tanúja. Mahmud aggodalmát lecsendesítettem. Olykor megsimogattam az eldugott kis magyar zászlót és ez büszke önérzetet sugallt belém. Baktattunk, tábort ütöttünk, pihentünk, homokkal mostuk meg arcunkat, végtagjainkat az ima előtt és Allahhoz fohászkodva folytattuk utunkat. Éjjelre letérdeltettük a tevéket, megigazítottuk a hevedert, azután ki-ki tevéje mellé feküdt, hogy védje magát testével esetleges homokvihar ellen. Reggelre kelve mégis tele voltunk homokkal, de a liszt finomságú por lehullott bőrünkről, lesúrolván izzadságunkat. Tevém oldalán, fejem a fejénél, édesdeden aludtam. Mahmud mellettem hortyogott. Éjjél után gyakran kellemetlen szagra ébredtem: tevém, mint ki dolgát jól végezte, megfordult. Ez nem ok a haragra a sivatagban. Én is megfordultam.

Egy hétig bandukoltunk. Átkeltünk a Vádi Dsadak kiszáradt medrén. Ez kellemetlen meglepetés volt. A vezetők biztosan számítottak vízre, de a *vaszmi*, az őszi eső elmaradt, és az egész tájon, amerre a szem ellátott, egy fűszál nem sarjadt. Lepihentünk. A tevéket megétettük, mi megittuk a kecskebőr-tömlőkből a poshadt víz utolsó cseppjét. Az éjszaka hűvössé vált, és leplünket magunkra húztuk, de ez a hűvösség is száraz szelet hozott dél felől. Fáradtan ébredtünk. Éhesek voltunk, akár tevéink. Rakományunkban nem volt eleség, a vasablakokat, farácsokat nem ehattuk meg. Rajta, siessünk tovább, amíg jártányi erőnk van. Hajnalban keltünk útra. A távolból kies dombsor látszott, rajta egy sor pálma. Boldog örömmel nógattuk tevéinket gyorsabb ütemre. Kelletlenül engedelmeskedtek. Hiába szidták az anyjuk becsületét, nekik volt igazuk. A távoli pálmásor délibáb volt csupán. Száraz, erős szél kerekedett délkelet felől, talán ez vetítette elénk a reményteljes képet. A szél félórán belül orkánná erősödött. Olyan sűrű homokfelhőt zúdított ránk, hogy lehetetlen volt továbbhaladni. Letelepedtünk. A tevék mögé húzódtunk és arcunk alatt kis gödröt ástunk, hogy lélegzetet kapjunk; vártuk a vihar elmúlását. A tevék megremegtek és lehajtották fejüket a homokba. Ők jobban tudták, mint beduin vezetőink, hogy mi vár ránk. Hörgésük csakhamar elhalkult, amint a homokhullámok végképpen eltakartak, elföldeltek. Az arcom előtti kis gödör levegője percekben belül elromlott. Szédülés fogott el; minden erőmet megfeszítve tevém hevederébe kapaszkodva felemeltem hátamat és lesiklaltam róla a fél méternyire duzzadt homokhullámot. Friss levegőt szippantottam, és egy pillanatra az eltakart nap alatt megláttam a sivatag mozgó homoktengerét. Süvített, fűtyült, versenyt szaladt a széllal, reszelve, vágva, súrolva mindent, ami útjába állt. Arcom bőrét egy pillanat alatt kicserézte. Megrettenve húzódtam ziháló tevém mellé. Inkább a rossz levegőtől fulladjak meg, mint hogy a homokzáró szitává lyuggasson keresztül. A vihar vijjogása elnyomta a beduinok hörgését, a tevék ordítását. Tudtam, hogy itt a vég, de mégsem akartam megfulladni. Nagy nehezen ismét felemelkedtem és arcomat fejkendővel eltakarva, megint teleszívtam magamat levegővel és sok porral. Majdnem élettelenül zuhantam vissza a földre.

Nem tudom, meddig tartott ez a szenvedés. Éber pillanataimban azt hittem, hogy órákig. De mégis vége lett. Félholtan kimásztunk a homoksírból, amelynek mélyén feküdt az egész karaván, málhástul, emberestül. Az orkán nyugat felé hajtotta a napot elsötétítő homokfelhőt. Mi egyelőre megmenekültünk, de a beduinok és különösen Mahmud vészjósló tekintetéből kiolvastam a kérdést: mi lesz holnap? És holnapután?

Egész nap pihentünk és éheztünk. A homokvihar elpusztította megmaradt élelmünket. Mahmud lopva adott nekem három-négy szárított tejporácsát.

- Még két napra van - súgta -, de azután vége.

Mohón ettem meg az adag egy részét, de egyet, amelybe már beleharaptam, elrejtettem Koránom tarsolyába, emlékül erre a kísérteties lakomára. Kővé keményedve ma is megvan metszőfogam nyomával. Vitrinemben őrzöm.

Leöltek két öreg tevét. Vértük és a bendőjükben talált vizet megittuk. Húsukat másnapra kevés tevetrágya tüzen megsütötték. Kőkemény volt, és ha lelkiismeretesen meg akartuk volna rágni, még ma is ott rághatnánk. De a sivatagi utasnak tágul a lelkiismerete.

Ilyképpen valahogy felerősödve baktattunk tovább délkelet felé. El kell érnünk a Vádi Ghureirt, ott van víz és a közelben oázis. Megint két napig meneteltünk. Takarékoskodtunk erőnkkel és tevéink trágyájával, hogy legalább tüzelőanyagunk legyen. Harmadnap megint meglepett az öröm. Vádi Ghureir oázisa tűnt fel előttünk. Megint a délibáb gúnyos játéka volt. Lehorgasztott fővel vánszorgott ember és teve. Előre, ki tudja, hova? Éjjel lefeküdtünk és leendő homoksírunkba temetkezve aléltan aludtunk.

Így tartott ez egy hétig. A remélt Vádi Ghureirnak sehol semmi nyoma. Az éhségtől elcsigázott emberek egymást okolták a rövidebb út miatt, amely ilyen hosszúra nyúlt és ilyen veszedelmessé vált. Vitatkozásuk majdnem verekedéssé fajult. Egy teherhordó teve összeroskadt és kimúlt. A beduinok szétszerták rakományát a többi teve púpjára, húsát pedig élelemre szánták. Kevés véreből fejenként alig egy csészényi jutott a kétszáz főnyi kíséretnek.

Én letérdelt tevéim kosárnyergében aludtam. A kiállott izgalmak és az éhezés teljesen kimerített. Már-már arra gondoltam, hogy Koránom tarsolyából előszedem utolsó tejpogácsámat és megeszem. Forgattam kezemben, nézegettem. Talán egy-két órára megnyújtja életem kialvó mécsesét. Konok elhatározással visszatettem.

A beduin vezetők szitkozódtak, egyesek imádkoztak. Úgy érezték, hogy ebben az elesettségben csak Allah segíthet és őhöz fordultak. Mások széltében, hosszában átkutatták a homokot, hogy valamely előttünk elhaladt karaván tevetrágya maradványát lellessék meg. Az orkán méternyi vastagon eltemetett mindent. Eredménytelenül tértek vissza. Csüggedten számoltak be kudarcukról.

Nehezen feltápáskodtam kosaramban és úgy hallgattam beszédjüket. Ebben a kétségbeesítő órában egy pillanatra felcikázott bennem a sok beduintól régen hallott dicsekvés: minden törzs tevéjének nyomát meg tudják különböztetni, meg tudják állapítani a nyomokból, hogy milyen terhet és mennyit szállított a hátán. Megismerik az asszony és a szűz leány lába nyomát a homokban. Kesernyésen elmosolyogtam magamat. Most mutassák meg, mit tudnak!

Éjjel a csillagokat nézték és abból határozták meg az irányt. Délkelet felé kell mennünk. Ez bizonyos. De meddig? Hol vagyunk most a két vádi között? És ha Allah segítségével - mert saját kimerült erőnkre már nem támaszkodhatunk - elérjük a Vádi Ghureirt, vajon van-e víz benne? Erről tanakodtak, vitatkoztak, hadakoztak. Én aludni próbáltam. Lefeküdtem a homokra terített imaszőnyegemre és fejem alá húztam még Pestről hozott „kapric” vánkosomat, amely nélkül nem tudok aludni. Elmerengtem az ég csillagtengerén. Mily felséges az éjszaka Arábia sivatagjaiban. Az egész égboltot a látóhatár minden széléről teljes egészében lehet látni. Ragyognak az ég szemei és úgy csillognak az ég kárpitján, mint az aranszőgek, amelyek Isten trónusához erősítik. Az éjszaka hűvös és jólesik érezni a teve ziháló testének melegét. Arábia mostoha szülöttje ebből a földből nőtt ki, ez a föld táplálja szegényes életét és ez a homok fogja eltemetni fehérülő csontvázát. Ez a sors vár miránk is. Ki tudja, meddig élvezhetem még, immár félholtan a természet ragyogó kincseskamráját az égboltozat millió gyémánt-, smaragd-, rubincsillagával?

Tépelődő gondolataimban Ibn Khafádsa ősrégi arab költőnek egy szép verse bukkant fel fáradt emlékezetemben:

*„Ó, szerelemnek éjszakája -
Által virrasztom sírdogálva,
Nincs menekvésem fantomától,
S lelkem az éggel együtt gyászol,
Csillagok sorsán tépelődve:
Mert foglyok ott fönny mindörökre.
Az ég duzzadó tengerének
Sohasem ér dagálya véget;
Átmenni rajta a szem sem bírna,
Ha a tejút nem volna hídja.”*

A fáradtság végül is elnyomott. Másnap vánszorogtunk tovább Ghureir felé. Tevéink már alig bírták hordani a terhet, a beduinok bukdácsolva lépegettek mellettük. Három nap múlva elértük Vádi Ghureir kiszáradt medrét. Lerogytunk a csupasz földre, a tevék is lezuhantak és rakományuk nagyot csörrent. Rövid pihenő után ismét tanácskozásra gyűltek össze a vezetők. A tanácskozás olyan hangos volt, hogy azt hittem, kést rántottak egymásra. A földön tévém mellett feküdtem, amikor Mahmud egy darab sajtot hozott nekem titokban. Egyik társának iszákjából lopta. Nem akartam elfogadni.

- Meg fogsz halni, hadsi - súgta fülembe -, ha nem eszel. Mi inkább bírjuk az éhezést, mert megszoktuk, de az urak teste finomabb, azok kényesebbek.

Hosszas unszolására megettem. Utána elaludtam. Két óra múlva felkeltettek. Úgy döntöttek, hogy nem folytatják a menetelést délkelet felé, hanem megváltoztatva az irányt, északkeletnek fordulva igyekezünk elérni Hamellie oázist, ahonnan régi karavánút vezet Anéizába. Nekem mindegy volt, hogy mit döntenek. Olyan fáradt, éhes és kimerült voltam, hogy tehetetlenül átadtam magamat a megsemmisülés gondolatának. Mahmud felsegített a kosárnyeregbe. Zsebéből egy darab mocskos sajtot szedett elő és számba dugta. Ezt is lopta. Kéjjel rágtam meg és nyeltem le még a héját is. Azután elaludtam.

Így ment ez négy napig. Az éhséget valahogy megszoktuk, de a szomjúságot nem bírtuk el. Ismét levágtak egy tevét és szétosztották poggyászát a többi teherhordó, vérét a kíséret között. Hogy azután mi történt, arra nem emlékszem. Csak hörgést, sóhajtást és a nyereg nyiszogását hallottam, majd teljes némaságba fulladt körülöttem minden. Mint hullát vitt tévém tovább a kosárnyeregben, amelyből éjjelre sem emelhetek ki. Elájultam és elalélt alvásomból csak az a vízsugár ébresztett fel, amelyet Mahmud zúdított rám. Arcom, nyakam, egész testem vízben úszott. Alom volt ez vagy valóság? Lassan tért vissza eszméletem. Valóság volt, de nem merültem feneketlen tengerbe. A karaván az élet és halál közötti keskeny mezsgyén elvánszorgott Hamellie oázisba, az Abenat hegység tövébe.

Amikor szememet kinyitottam, Mahmud öntötte belém az illatos kecsketejet. Megalvadt véretem szívem már alig tudta az erekbe kergetni. Az első korsó után mintha felengedett volna az a kemény feszültség, amit testemben éreztem. Azután mohón ittam még egy korsóval. A vér elkezdett lüktetni ereimben és boldog iramban futott végig kiszáradt szerveimben. Újra ittam. Elképzelhetetlen, hogy mennyi folyadékot tud felvenni az elnyűtt szervezet. A tej magamhoz térített. Éhes lettem. Mindenki evett, ivott. A tevék öblös kortyokban szívták magukba a régóta megóhajtott nedűt és mohón nyelték a friss füvet.

Megmenekültünk. Mahmud tartott szóval:

- Négy napig azt hittük, hogy meghaltál, és el akartak temetni a homokban, hogy tevéd húsát megehessük, de én nem engedtelek. Holttestedet megjelölt sírban akartam elföldelni az oázisban, ha mi elérünk oda. Engem is megöltek volna, de a harb törzs rettenetes bosszút állt volna értem és érted is, hadsi Abdul Karim! Ettől féltek és ezért nem mertek bántani. Allah Akbar! Allah a legnagyobb! Dicsértessék a neve!

Hamellie tágas, termékeny oázis, valóságos paradicsom a sivatag tengerében, a Vádi Rumma mentén. Hosszú bazárjában fejedelmi ételeket lehet kapni, vályogházaiban és sátraiban vidám élet folyik. A karaván a súlyos megpróbáltatás után egy hétig táborozott az árnyas pálmák alatt, és a tevék szinte meghíztak a dús *arfads* cserje levelein. Mindenki boldog volt, hiszen a biztos halál karmaiból szabadultunk ki. A vizet, az ételt, de még a levegőt is csak az élvezi igazán, aki heteken át el volt zárva tőle. Mi huszonnyolc napig kóboroltunk esztelenül a Vádi Dsadak és a Vádi Ghureir közötti térségen. De most visszakerültünk a halál torkából az életbe. Élvezni akartuk az életet.

A beduinok, amilyen kitartók az éhezésben, olyan kitartók a mulatozásban, ha alkalom van rá. El-ellátogattak a legeltető szomszédokhoz és részt vettek a lakodalmi és körülmetélési ünnepségeken. Ilyen mindig adódik a puszta szabad emberei között. Az asszonyok ilyenkor megmossák tevévizelettel és higanyos kenőcsökkel fényesítik kibontott hajukat. Arcukat sem rejtik el a kíváncsi tekintetek elől ilyenkor. Miért rejtsek el azt, amivel Allah ajándékozta meg őket, és valóban sok szép nőt láttam a beduin asszonyok között. De a férfiaknak sem kell szégyenkezniük. Karcsú, magas a termetük, inas a karjuk és fűrge, délceg a mozgásuk, a szemükben pedig a sivatag izzó napsugara tükröződik vissza. Különösen az ataiba törzsbeli híresek daliás testtartásukról és szabályos arcukról.

A harbi beduinoknak van egy táncuk, amelyet csak férfiak járnak, *szamri*- (lándzsás)-nak nevezik. Ebben a táncban lándzsájukkal a harci mozdulatokat mímelik, néha olyan szenvedélyesen, hogy megsebzik egymást. A *dahha* táncot leányok járók, karddal kezükben: vadul hadonásznak, mintegy védekezve a támadó férfiak ellen. Az ifjak elhajlanak a kard elől és igyekeznek a leány karját megragadni. Ez rendszeren a legutolsó és legdaliásabb ifjúnak sikerül, amire az egész társaság hangos örömrivalgásban tör ki. Ennek a táncnak is megvannak a sebesültjei, de a beduin, aki megszokta a puszta rideg életét, fel sem vesz egy-két karcolást, vágást, ősrégi idők emlékét őrizték meg ezek a táncok a pogányság korából, amikor a nők is kivették részüket a törzsi harcokból, és a legénynek bátorságával kellett arája kegyét elnyernie. A kitartást jelképezi az *ardha* tánc, amelyben órákig topognak, dobognak a homokon, ami ugyancsak igénybe veszi szívüket, tüdejüket.

A nők kedvenc tánca a *zár*, amely ma már lassan kiszorul Arábia pusztáiból és a városokban húzódik meg. Az ataibák titokban gyakorolják; addig forognak, üvöltenek, amíg a „szellem megszállja őket” és bolond dolgokat műveltet velük: hason kúsznak a kávésedény felé, bakkecskét utánoznak és úgy ugrándoznak. A nők hisztériás rohamokat rögtönöznek és olyan kitörésekre ragadtatják el magukat, hogy a józan szemlélő azt hiszi, valamennyin kitört az örültség. A kietlen pusztaság és a mostoha élet sem mentesíti a nőket beteges idegállapotuktól és orvosi kezelés híján az ősrégi szellemidézés szokásával keresnek enyhülést.

Hamellieben és környékén nem unatkoztunk. Akinek, mint nekem, nem volt dolgom a tevékkel, sem önmagam ellátásával - mert nemcsak Mahmud, hanem az oázisbeliek is gondoskodtak rólam -, az akár hetekig elszórakozhatott a beduinok sátrai és viskói között. De a karaván, kiheverve a fáradalmakat, most már a kitaposott, járt úton ment tovább keletnek a Vádi Ernek mentén. Kényelmes, lassú ütemben menetelve négy nap alatt elértünk Aneizába.

A délutáni nap kísérteties fehér fénnel borította be a város mecseteinek domború kupoláit és a lapos háztetőkből kinyúló apró tornyocskákat. A felszálló por vékony, kékes fátyollal vonta be az egész tájat, és ha nem tudtam volna, hogy ez a látszat valóság, pasztellképnek véltem volna a tüneményt. Olyan sejtelmes, olyan álomszerű volt ez a kép, mintha valaha gyermekkoromban láttam volna rajongó képzeletemben. Ahogy a karaván gyorsabb lépésekben közeledett a városhoz, és a ködszerű fátyolból pálmák égbeszűrő dárdái bukkantak fel és tarkították a képet, azt éreztem, hogy ezért az elragadó látványért érdemes volt annyit szenvedni. Felemelő érzés volt ez: az egyetlen magyar vagyok, aki ebben a tündéri jelenségben valaha is részesült.

Aneiza termékeny földön fekszik. Lakói vagyonosak, ügyesek, ravaszok, de az idegennel vendégszeretők. A karavánvezetőknek számos barátjuk volt a városban, Mahmud elvezetett régi ismerőseihez, akiknél természetesen eldicsekedett rangommal, vallásosságommal (az utóbbit szemérmes szemlesütéssel hallgattam) és bőven elmesélte sivatagi bolyongásunkat, amelyért rosszállólag fejüket csóválták.

Aneizából egyenes, jól kitaposott úton haladt a karaván Mudhribon át a Tuvaik hegység vonulatán a Dsebel Irdh hegy mellett Al-Aridh dombos vidékére és onnan Rijádhba.

Végre célhoz értünk. A karaván letérdelt a nagy téren, ahol már vártak a megbízottak a szállított áruk átvételére. Itt a szokásos káromkodás, a tevék hörgése, a verekedés határáig menő összeszólalkozás kíséretében mindenki mindenkit okolt a késedelemért. Ezt a szópárviadalt már megszoktam, nem érdekelt. Mahmuddal elindultam a királyi palota vendégházába, ahol Musztafa Abdul Ali udvarmesternél jelentkeztem. Nagyon elcsodálkozott, hogy karavánnal jöttem és majd éhen haltam, amikor autón kényelmesen utazhattam volna - nem fogta fel, hogy nekem ez tanulmány és élmény volt.

Rijádh történelmi nevezetességű hely a Nadsd fennsík központjában. A Szaudi dinasztia székhelye évszázadok óta, és amikor Abdul Vahháb a XVIII. században - látva az arabság elesettségét és részint a pogányság, részint az iszlám elvilágiasodásán kétségbeesve - a hanbalita rítust igyekezett a maga puritán tisztaságába visszaállítani, ez a család vette oltalmába és védte meg az északra fekvő Hailban székelő Rashidi dinasztia ellen. Hosszas harcok következtek, amelyben a Rashidik kerekedtek felül és a Szaudiaknak menekülniük kellett. Csak Ibn Szaud Abdul Aziz tudta visszahódítani Rijádhot tizenkilenc éves korában, vakmerő rajtaütéssel, és azóta családja uralkodik nemcsak a Nadsd fennsíkján, hanem 1926 óta a szent városokon is. Rijádh fejedelmi székhely lett, és Ibn Szaud számos várerődöszerű palotát építtetett, erős őrséggel vette körül őket és vendégházaiban európai kényelmet teremtett meghívott barátai részére.

Rijádhtól délkeletre terül el *Jemama* síkság, Arábia legtermékenyebb területe. Olyan bőséges aratást nyújt a szorgos földműveseknek, hogy valóságos Kánaán. Források és kis tavak élénkítik a tájat. Valamikor a pogány időkben a tavak mentén volt a központja egy kisded arab államnak, a Kinda szövetségnek, amelyre a próféta első kalifája, Abu Bekr mohamedán uralmat erőszakolt. Azóta sem szűnt meg a vetélkedés Kinda leszármazottjai, a Rabia és azok oldalágai, az Aneiza lótenyésztő törzsek és a mekkai koreijs törzs között. Ibn Szaud ősei is az aneizáktól származnak, és a két arab törzsszövetség közötti évszázados harc a vahabiták győzelmével végződött.

Nadsd fennsíkján beszélik a legtisztább arab nyelvet, és ez a körülmény jobban érdekelt mindennél. De volt a nyelvi kutatás mellett egy másik kedvelt foglalkozásom. Az aneizák területén fejlődött ki az eredetileg Mezopotámiából a muntefik arab törzsek által átszármaztatott ló azzá az okos, kitartó és nemes állattá, amely arabs ló néven minden kiváló vérvonalú ló

apja és anyja. Apró termete, izmos végtagjai és száraz feje, amelyből nagy, okos, szinte beszédes szemek tekintenek ki a világba, mai napig a fáradt fajok felfrissítésére az egyedüli alkalmas anyaggá rendelték. Örömmel ragadtam meg a meghívást Szamudába, ahol a király több száz lova legel a dús legelőkön. Az arab lovat nem tartják istállóban - mert ott elunja magát és fejének jobbra-balra lóbálásával, „szitalással” próbál szórakozni, végül elbutul -, hanem a szabadban él a sátor körül, a gyerekekkel együtt nő fel. Csikó korában olyan játékos, mint az arab gyerekek, néha bedugja fejét a sátorba, majd pajzán ugrással eliramodik és vadul vágtat végig a pusztán. Nem kell neki kötőfék, csak akkor rakják fejére, amikor nyergelik; nem is tesznek zablát a szájába, hanem a lábszárral irányítják jobbra-balra, és a hangból ért. Csak vágtatni szeret és olyan fürgén szedi lábait, hogy a fordulóknál kénytelen lassítani és lovasa azt hiszi, hogy zakatoló varrógépen ül.

A pogány arab költők számos versben örökítették meg kiváló lovakat, amelyeken vadászatra indultak. Imrul-Kaisz arabs lova ma is mintaképe a tenyészetnek:

*„Még alig hasad a hajnal
S lovam vadat űzni nyargal:
A madár még fészken ül,
De a vadállatok réme,
Arábia órjas méne
A széllal versenyt repül.
Hozzányargal, visszatérül,
Nekirohan, oldalt kerül
Egy szempillantás alatt,
Olyan mint a szikla tömbje.
Árral völgybe hömpölyögve,
Oly erős, gyors, olyan vad.”*

Az a hiedelem uralkodik Európában, hogy az arab vérvonalak Mohamed próféta négy híres kancájától nyerik eredetüket. Mohamed lovairól csak egy későbbi író, Ibn Kutaiba emlékszik meg, de ő sem származtatja az arabsokat ezektől.

Mohamed tevén nyargalt, és csak a beduinok használták a lovakat hadi célokra.

A modern technika bevonulásával Arábiában a teve, de különösen a ló háttérbe szorul és a mai arab lótenyészet magában Arábiában nagyon lehanyatlott. A legkitűnőbb telivéreket Szíriában és Egyiptomban lehet találni. Lassan csak a királyi család gyermekeinek szórakozásává süllyed a szamudai ménes is, hiszen a felnőttek autón és repülőgépen járnak.

Én még teljes egészében élveztem az arabs csöddörök vidámságát, okosságát és a széllal versenyre kelő pajkos, kitartó vágóját, amely olyan egyenletes volt a puha homokban patkolatlan patáikon, mintha hintalovon ültem volna. Órákon át száguldottak velem a sagják, a kuhejlánok, sziglavik, s pisszentésemre mint a cövek megálltak, magasra emelt fejjel „itták a szelet” (*saribbarrih*).

Rijádhban egy hónapot töltöttem, a bőséges vendégszeretetet élvezve. Azután Mahmudtól érzékeny búcsút vettem. A derék harbi nem akarta elfogadni azt a néhány aranyat, amit hűsége jutalmául átnyújtottam neki.

- *Ajib ja szidi!* (Szégyen volna ez, uram) - mondta. - Te hozzánk tartozol és én életemmel feleltem életedért.

Ennek a beduinnak a hűsége megszégyenítő példaként állhat sok kultúremler előtt!

Autón robogtam vissza Mekkába és onnan Dsiddába. Itt kellemetlen hír várt rám. A háború miatt megzavarodott egyiptomi bürokrácia megsemmisítette Egyiptomba való visszatérési engedélyemet, és már arra a keserves elhatározásra jutottam, hogy matróz munkaignazolványom felhasználásával elszegődöm egy hajóra és megkerülve Dél-Ázsiát, Vladivosztkban partra szállva, a vereckei szoroson át térek vissza Arábiából Budapestre. De szerencsére erre nem került sor. Kairói barátaimnak és az Azhar mecset nagyseikhjének közbenjárására mégis visszaengedtek Kairóba, ott díszebédet adtak tisztelemre a mohamedán írók és tudósok, és áldásuktól kísérve indultam hazafelé.

A háború 1941-ben már egész Európát lángba borította, és ez a láng megperzselte, felégette Budapestet is. Nem volt család, nem volt ember, akinek ne lett volna halottja, sebesültje, súlyos vesztesége. A tudomány örömeiben, a munka lázában engem is szörnyű csapás ért. Tragikus módon elhunyt feleségem. Özvegy lettem, és éveken át szárnysegetten, tétován jártam az élet sivár útján. Mikor már azt hittem, hogy mindennek vége, valakit merem rendelt a sors. Egymásnak segítve, egymás kezét fogva kezdődött új életünk. Ismét megnősültem. Új erőre kaptam s tollat ragadtam megint. A világ minden táján újból megjelentek tudományos cikkeim. Belemerültem egy IX. századbeli, Európában ismeretlen nagy arab költő, Ibn Rumi élettörténetének megírásába. E munka közben virradt rám hetvenedik életévem, és ezzel kapcsolatban váratlan öröm ért: a magyar kormány kitüntetett és Delhiben, Teheránban, Damaszkuszban és Kairóban távollétemben a tudósok és írók megünnepelték születésem napját.

Már régebben megválasztottak az algiri mohamedán vallásjogi társaság tagjává, és ezáltal *ulema* (vallásjogtudor) lettem. Olasz nyelvű könyvem (Sulle orme di Maometto) alapján az olasz Accademia del Mediterraneo tagjai közé sorozott. Én vagyok egyetlen magyar tagja ennek a tudományos társaságnak.

1955-ben az egyiptomi kormány meghívott, hogy egyetemem arab nyelvű előadásokat tartsak. Tizennégy év óta nem voltam Egyiptomban. Azóta minden megváltozott. Most nem mint tiszteletbeli hajóinas és matróz utaztam le, hanem hetvenszemélyes utasszállító repülőgépen érkeztem a két és fél millió lakosú Kairóba. A város képe is más lett. Ragyogó kirakatok előtt európai ruhákban, fátyol nélkül járnak a mohamedán nők. A férfiak egy része még fezt hord, de legtöbbször kalapot visel. Csak a szegény negyedek őrizték meg régi, keleti jellegüket. Oda szívesebben jártam el, mint a megszokott európai stílus negyedekbe, és szeretett barátommal, a tudományos akadémia titkárával, Sauki Aminnal vacsoráztam az ízletes nyáron pirított juhhúst és a finom *kunáfa*-tésztát.

Egyiptomi író és tudós barátaim a régi szeretettel fogadtak: dr. Manszur Fahmi, a tudományos akadémia elnöke, Mahmud Tejmur, a legkiválóbb arab regény- és színműíró, dr. Táha Huszein, a vak tudós, aki messzebbre lát előre, mint jószemű kortársai, Taufik al-Hakim, író és könyvtárigazgató, Huszein Hejkel volt oktatásügyi miniszter, Abbász al-Akkád író és műbíráló, Amin Haszuna, Mahmud al-Badavi, Szálih Rusdi, Sarkavi, az első parasztszocialista regény írója és sokan mások. A kairói magyar követség fogadást rendezett tisztelemre, és részt vettem a szovjet nagykövetség és a román követség estélyein. Külön fogadott Afganisztán és Pakisztán nagykövete. Szaudi Arábia követe, régi barátom, Khaireddin Zarkali tudós író pompás ebédre hívott meg. A teríték színaranyból volt, az ebéden jelenlevő, fátyol nélküli arab nők szépsége pedig az Ezeregyéjszaka meséinek világát keltette életre.

Megható volt az a baráti hang, amely szívük mélyéből áradt felém, és munkaakaratomat megacélozta az az érdeklődés, amelyet az arab nyelv történelmi fejlődéséről és az új arab irodalomról szóló arab nyelvű egyetemi előadásaim iránt tanúsítottak. Három előadást

tartottam a magyar irodalomról, és lefordítottam Petőfi, Tompa, Vörösmarty, Ady, József Attila néhány költeményét. Ezek az első arab nyelvű előadások, amelyek a Keleten teljesen ismeretlen magyar irodalmat mutatták be a közönségnek. Előadásaimat meg kellett ismételnem.

Amikor a kairói egyetem aulájában a zsúfolt hallgatóság előtt arabul megszólaltam, kitörő tapsal fogadták előadásomnak már első mondatait. Hiszen azt hitték, hogy mint az európai orientalisták szokták, franciául fogok beszélni. E pillanat mámorában feltűnt előttem gyermekkorom, diákéveim, sok-sok aggodalmas kísérlet és álom - és íme minden a valóságban, még pompásabban bontakozott ki, mint ahogy legmerészebb álmaimban képzeltem. Ezt a valóságot egy évvel később megkoronázta a kairói arab nyelvű tudományos akadémia határozata, amellyel ennek a nagy tekintélyű testületnek a tagjává választott. Egyetlen magyar tagja vagyok ennek az akadémiának, amely kevés más nemzetiségű európai tudós mellett néhány francia „halhatatlan” akademikust is tagjai sorába iktatott.

Kairói előadásaim nyomán az alexandriai egyetem is meghívott, és ott is a legmelegebb ünneplésben volt részem.

Két hónap múltával Egyiptomból felejthetetlenül szép repülőutat tettem. A sivatag, a tenger és a Libanon cédruserdői fölött elszállva érkeztem Damaszkuszba, az arab kultúra eme városába, hogy az ottani egyetem meghívásának eleget tegyek. A repülőtéren váratlan meglepetés ért: a damaszkuszi, a homsi, az aleppói főpapok és a szíriai írók fogadtak.

Damaszkusz még a régi Kelet képét mutatja. Hegyeiktől körülvett domboldalairól madárkalitkára emlékeztető fa- és vályogházak tekintenek le féltékenyen a síkon épülő modern három-négyemeletes kőházakra és márványpalotákra. A nők még fátyollal takarják arcukat, de a nagy bazárban a keleti iparművészet csodás termékei mellett a párizsi divat kreációit is megtaláljuk. Ez a bazár éppen olyan kedves ifjúkori emlékeket keltett életre bennem, mint a tőszomszédságban fekvő nagymecset, amely valaha Szent Jánosnak szentelt templom volt.

A damaszkuszi tudományos akadémia, amely vendégül hívott, az arabság régi irodalmi hagyományainak őrzője. De a fiatal szíriai írók, az európai irodalmi irány úttörői, költészetben és társadalmi tárgyú regényeikben folytatják azt a munkát, amelyet egyiptomi társaik már régebben megkezdtek. Mily szívesen időztem volna hosszú ideig Damaszkusz szép, kies városában, de hívott a kötelesség és már vágyódtam otthonom után. Autón robogtam át az Antilibanon szakadékoktól barázdált gyönyörű cédruserdjén le Beirutba.

Ez a Földközi-tenger partján elterülő kertváros az összekötő híd Nyugat és az arab Kelet között. Ebben a városban ébredt fel újra egy századdal ezelőtt missziók és európai egyetemek munkája nyomán az arab irodalom, és ma is a haladó világnézet egyik erősödő fellelegvára, de irodalmában az ókori Fönícia lokálpatriotizmusa is hallatja hangját.

Rövid tartózkodás után ismét útra keltem. A felkelő nap rózsaszínű sugarában emelkedett a hatalmas utasszállító gép a levegőbe. Gyönyörű ezüstös óriási madár, szinte a levegő urának tűnik. Bátor nekilendüléssel szeli át a távolságot, tengert és szárazföldet egyaránt. A fölényes Nyugat rideg technikáját, a jólétről hangoztatott meséit ittasan dübörgik a motorok. De ötezer méter mélységben alattunk, ahogyan a városok, falvak, mezők, rétek és erdőségek rohannak - kicsiny pontok a magasból nézve, de mégis élő valóságok: a mesés Kelet csodái.

És pillanatokra elsuhant előttem a félhold fakó fényétől a telihold korongjának érett teljes ragyogásáig - egész életem.

.oOo.